POVIJEST DVORSKIH LUDA

Maurice Lever

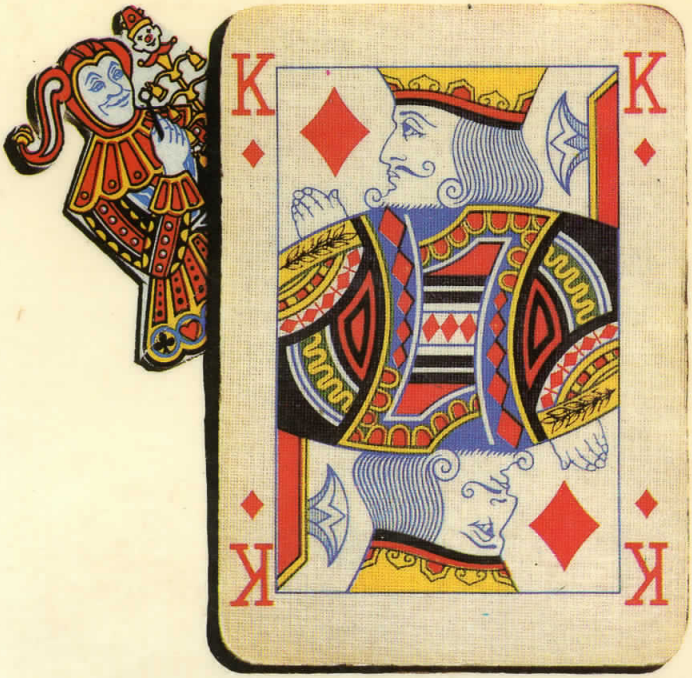

GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE

Biblioteka C

Urednik: Albert Goldstein

Naslov izvornika
Maurice Lever: Le sceptre et la marotte/Histoire des Fous de Cour
Librairie Arthème Fayard, Paris, 1983.

Izdavač
Grafički zavod Hrvatske
OOUR Izdavačka djelatnost
Zagreb, Preobraženska 4

Za izdavača
Milan Zinaić

Dizajn
Sanja Iveković

Tehnički urednik
Rudolf Španjol

Lektor
Drenka Simić-Popovski

Korektor
Mira Pavlica-Stojčević

ISBN 86-399-0018-3

Naklada
1000 primjeraka

Tisak i uvez
Željeznička tiskara, Zagreb

POVIJEST DVORSKIH LUDA

Maurice Lever

Prijevod
Gordana V. Popović

1986.

»Foolery, sir, walk about the orb
like the sun. It shines every where.«

»Ludost, gospodine, kruži oko zemaljske kugle
poput Sunca. I svugdje razastire svoj sjaj.«

Shakespeare, »Dvanaesta noć«, III, 1

€ 7940
930.85
ZEU
7

ID 19828

Ludosti, majci svekolike istine . . .

Prvo poglavlje

Božanska ludost

Bog pomaže luđacima i djeci ...
Oni iskazuju sve što znaju, ili
pak pogađaju, vođeni nekim božanskim
nagonom.

BRANTÔME

Biskupi srednjeg vijeka pribojavali su se dolaska božićnih praznika. U toku nekoliko dana — sve do Sveta tri kralja — crkve bi naime postale poprištem neobičnih ceremonija, poznatih pod nazivom **Svečanosti luda**, a zvali su ih također i **Svetkovinom glupana** ili **Svečanošću nevinih**. U što će se izvitoperiti ikonoklastički žar koji tad obuzme božje ljude? Gdje će se zaustaviti nasilje? Hoće li i ove godine red odmijeniti nered? Nitko to ne bi znao reći. Jednom kad se razmaše kolektivna histerija, sve postaje, sve se čini mogućim. U toku gotovo sedmice dana, kršćanska će se zajednica prepustiti nekoj vrsti neprestane psihodrame.

Ti običaji, naslijeđeni iz poganskih vremena, nastali su vrlo rano. Sveti Augustin ih je osudio već u 5. stoljeću, a od Crkvenog sabora u Toledu 633. godine, crkva nije prestajala ogorčeno optuživati njihove pretjeranosti. Ne osvrćući se na te optužbe, koje je nerijetko pratila i prijetnja ekskomunikacijom, niže svećenstvo je i nadalje svake godine organiziralo nevjerojatnu bakanaliju. Začuđuje, naime, da akteri svečanosti luda nisu bili puki svjetovnjaci pobunjeni protiv crkvene institucije, već mladi svećenici, đakoni i poddakoni koji su služili u biskupijama — nazvali su je uostalom i Svečanošću poddakona, **(festum hypodiaconarum)**. Rođena u krilu crkve, svečanost se tako održala stoljećima, zahvaljujući maru svećenika i nipodaštavanju prijetnji izopćenjem od strane crkvenih starješina.

»Tu bi svečanost prije trebalo nazvati svečanošću đavola«, žestio se neki dobri sedamnaestostoljetni svećenik zbog »strahotnih objesnosti, jezivih sablaznosti i groznih bestidnosti koje su se tamo odigravale«.[1] Što se to tamo dešavalo? Pojedinosti obreda poznate su nam iz ukaza kojima ih se željelo zabraniti, primjerice, **Cirkularno pismo** što ga je Teološki fakultet u Parizu uputio 1444. godine prelatima i sku-

povima kanonika Francuske. U toku osam dana oko Božića i za Sveta tri kralja održavanje službe božje preobrazilo bi se u pravi karneval. Đakoni, podđakoni, djeca iz crkvenog zbora pokazivali bi se, nagaravljenih lica ili skriveni iza grotesknih obrazina, najnevjerojatnije prerušeni: neki bi se preodjenuli u žene, neki u kostime luda, noseći kapu sa zvončićima i palicu, drugi bi pak navukli kazališne prnje. Toga bi se dana vjernici u gomilama natiskivali da vide službeno svećenstvo »javno i svečano« usred te opće maskerade.

U toku bogoslužja, birao bi se biskup luda (ili papa luda, u crkvama neposredno ovisnima o Svetoj stolici). To bi mahom bio neki ubogar koga bi posvećivali u punome sjaju, nakitivši ga biskupskim ukrasima. Jednoć ustoličen, novoizabranik bi služio službu »s papskom uznositošću«: s mitrom na glavi i križem u ruci dijelio bi sveti blagoslov narodu. Svećenstvo bi ga potom odvelo pred oltar, plešući i pjevajući raskalašne napjeve. Za oltarom bi se, ispred nosa svećenika u slavi, stali častiti krvavicama i kobasicama; izmjenjivali bi psovke i bogohulja; miješali prostačke šale sa Svetim pismom; kartali bi ili kockali; prepuštali se uza sve to najsmjelijim slobodama što ih suvremenici i ne opisuju podrobno, no lako ih je zamisliti.

Navodno su u kladionicama palili dijelove starih cipela kako bi se svetim prostorom širili smradni mirisi. Nakon službe, vesela bi se družina raspršila ulicama grada, vozeći se u dvokolicama punima smeća i izmeta kojima bi nemilice obasipali svjetinu. Povorku su pratili plesači i pjevači skaradnih pjesmica, izvodeći pantomime, psujući, bestidno bogohuleći i miješajući Kristovo ime s najnižim bezobraštinama. Bijaše to uskiptjela masa, zagrijana vinom, uzbuđena vlastitom razvratnošću; gomila dovedena do vrhunca bezbožnosti što je tekla poput uzavrele lave upućujući svoje bogohulne pjevove nebeskome licu. Usred te gomile blistao bi »s križem, kapom i mitrom« novi biskup luda, a u prolazu bi ga pozdravljali veselim povicima, podrugljivim kretnjama štovanja, lakrdijaškim molitvama pomiješanim sa zajedljivim šalama. Tek je nadahnuta Hugoova vidovitost bila kadra u romanu **Notre-Dame de Paris** dočarati tu fantastičnu povorku. Dakako, ne u njezinoj historijskoj istinitosti, već u obojenju, životu, u bujnosti njezina zanosa.

Može li se povjerovati da su pravi crkveni dostojanstvenici ponekad bili promatrači tih Saturnalija? Činjenica je, međutim, potvrđena. Tako su u biskupiji grada Reimsa, čak biskupi i nadbiskupi osobno sudjelovali u tim zabavama. Poznato je također da se visoko plemstvo nije libilo razriješiti kesu plaćajući troškove izvedbe. Tako je 1. siječnja 1372. god. burgundijski vojvoda Filip Smjeli, inače prilično škrt prema crkvi usprkos svojoj poznatoj rasipnosti, zazvečao sa šest lijepih zlatnika spustivši ih u ruke dižonskih kapelana, kako bi dostojno pripremili Svečanost luda u njegovoj kapelici. Drugom prilikom, isti vojvoda poklanja šest livara biskupu luda iz Tourneja, koji ga je došao zabavljati sa svojim pratiocima »za radovanje Gospodina«.[2]

Ti karnevalski visokodostojanstvenici imali su, između ostalog, poput odistinskih biskupa, pravo da kuju novac kako bi sačuvali sjećanje na svoju kratkotrajnu slavu. Nekoliko rijetkih primjera tih kovanica čuva se u Nacionalnoj biblioteci, a razlikuju se od pravih jedino po tome što su napravljeni od olova. U njima je bilo ugravirano ime izabranika, datum njegova izbora, i neki prljavi dvosmisleni crtež umjesto grba. Dakako, nitko ih nije shvaćao ozbiljno, jer nisu bili službeno priznati. Unatoč tome, kovanice možda bolje od bilo čega drugoga, bolje od pomazanja, od biskupskih oznaka ili od lakrdijaškog blagoslova, svjedoče o mjestu što su ga te svečanosti imale u svijesti naroda. Nisu li one značile ispisivanje iskrivljene slike crkve na kovinu povijesti? Možda su se tako htjele sačuvati od zaborava ljudi?

U srednjem vijeku postojalo je nekoliko varijanti Svečanosti luda, no previše bi trajalo da ih sve opišemo. Najpoznatija, Svečanost magarca, slavila se u nekoliko pokrajina u Francuskoj. Ali nigdje nije bila upriličena s toliko sjaja kao u katedrali u Sensu. To valja zahvaliti Pierreu de Corbeilu, nadbiskupu biskupije početkom 18. stoljeća, koji se sam potrudio da utvrdi obred u neobičnu traktatu negativne liturgije, **Misalu magarca**, kojega se rukopis i danas čuva u gradskoj biblioteci, a navodno ga je sâm napisao. Kult magarca nipošto ne začuđuje, s obzirom na veliku važnost što je toj životinji pridaje Sveto pismo.[3] Ali počasti kojima je magarca okruživalo niže svećenstvo mahom su bile izlikom za prevratničku parodičnost.

Nećemo podrobno opisivati službu magarcu, kakvom nam je priopćuje predaja, s dijalozima, glazbom i tekstom psalama. Sudeći prema spomenutom misalu, služba je trajala gotovo jednako dugo kao i »misteriji« iz istog razdoblja (kojima je uostalom veoma bliska po dramskoj radnji i uprizorenju), naime nekoliko sati. Nakon duge povorke, u toku koje su propovjednici Starog zavjeta izmjenjivali replike isprekidane pjesmama za jedan ili više glasova, i upravo u trenutku kad bi svećenici zapjevali početak službe, **Puer natus est** . . . , rastvorila bi se oba krila glavnih vrata katedrale i pojavio bi se junak dana: magarac odjeven u težak, bogato ukrašen ogrtač. Dolazio je natraške, jer su ga vukli za rep. Potom bi mu prišla dva kanonika, svečano se poklonila i povela ga do svetoga stola, dok su pod svodovima odzvanjali zvukovi svirala i gusala, koje su svirale himne radosti i obožavanja posvećene ubogome četveronošcu.

Lux hodie, lux laetitiae! me judice, tristis
Quisquis erit revomendus erit solemnibus istis
Sint hodie procul invidiae, procul omnia moesta,
Laeta volunt, quicumque asinaria festa.[4]

Služba luda nije se održavala samo u katedralama ili kolegijalnim crkvama. Običaj se proširio i na samostane redovnika i redovnica. Tamo se i duže zadržao nego drugdje, zbog njihove izdvojenosti i relativne neovisnosti u odnosu na gradske i vjerske vlasti. Iz pisma starog kartuzijanca Mathurina de Neuréa svom prijatelju filozofu Gassendiju saznajemo da se Svečanost nevinih održavala u nekim provansalskim samostanima — u samome srcu 17. stoljeća — uz pretjeranosti dostojne srednjeg vijeka. Toga su dana, kod franjevaca iz Antibesa, misu služila svjetovna braća zvana kupusoresci, jer su mahom obavljali niže poslove. Za tu su se priliku odjenuli u dronjavu i posuvraćenu odjeću, držeći molitvenike naopako, hineći da ih čitaju, s naočalama kojima su stakla zamijenili narančinom korom. Puhali su u kadionice pune pepela i međusobno se garavili. »Tako opremljeni«, zgraža se naš kartuzijanac, »nisu pjevali himne ni psalme, niti uobičajeno bogoslužje, već su mrmljali zbrkane riječi i ispuštali luđačke krikove, koliko neugodne toliko neusklađene poput groktanja krda svinja«.[5] A sve u doba regenstva Ane Austrijske i Mazarinove vladavine!

Crkva se služila svim raspoloživim sredstvima da iskorijeni iz duša vjernika taj »praznovjerni i poganski« običaj. Ali ni gromovite prijetnje Rima, ni anateme, ni isključenja, ni zabrane svih vrsta izrečene na različitim crkvenim saborima koje bi se potom ponavljale u biskupijama, nisu uspjele stati nakraj toj praksi. Povremeno obezvređivanje kulta bilo je odveć duboko ukorijenjeno u narodnoj svijesti da bi poklek-

Vinjeta iz 17. stoljeća: ludost, kraljica svijeta.

nulo pred autoritetom. Riječju, sveti je obred, čini se, kao svoju nužnu protustranu, trebao uprizorenje vlastitoga rasula. Tome valja dodati da su se osude donesene s visokih mjesta rijetko izvršavale. Prevodile su one zapravo **službeno** naučavanje crkve. A razumljivo je da ona nije mogla mirno prisustvovati maskeradi koja je tako slobodno izigravala najsvetije zakone, skrnavila božju službu, rugala se svetoj liturgiji, ismijavala svećeničko dostojanstvo.

Ostaje međutim da Svečanost luda doduše nije bila sasvim prihvaćena, ali se spram nje ipak snošljivo odnosilo. Čak i u redovima crkvene hijerarhije bilo je ljudi koji su je branili. Tako je neki glasoviti liječnik sa Sorbonne pokušao u svome cirkularnom pismu objasniti kako je taj nezaboravni

obred ne samo bezopasan već i zdravonosan: »Sve to ne činimo ozbiljno«, pisao je, »već jedino igre radi, i da se zabavimo starim običajem, kako bi se ludost, koja nam je prirodna i, izgleda, urođena, barem jednom godišnje oslobodila i dala sebi oduška. Bačve s vinom bi se pokvarile kad im se ponekad ne bi otvorio pipac da uđe zrak. Tako smo i mi stari sudovi i loše obručima spojene bačve koje bi razvalilo vino mudrosti kada bismo ga ostavili da vrije u stalnom štovanju službe božje.«

Taj zdravorazumski teolog, čije nam ime povijest, na žalost, nije sačuvala, savršeno je razumio da obredni prekršaj, čak i u svojoj pretjeranosti, predstavlja nužno oslobađanje, jer kratkotrajnim izgaranjem pročišćuje svijest stiješnjenu u toku cijele godine neumoljivom liturgijom. Riječju, prolazni nered jamčio je stalni red.

Malo je tko u ono doba bio svjestan te opuštajuće uloge svečanosti. Crkvene vlasti su u tim lakrdijama vazda vidjele tek zgranjujuću preživjelost poganskih obreda u krilu kršćanstva i nepodnošljivi napad na nepovredivu crkvenu hijerarhiju. Nisu uostalom bili posve u krivu. Vrlo je vjerojatno da su Svečanosti luda u nekoj vezi sa **Saturnalijama** što su ih Rimljani upriličavali od šesnaestoga dana siječnja julijanskog kalendara (naš 17. prosinac) a trajale su približno tjedan dana. U tom bi se razdoblju posve izokrenule društvene klase: gospodari bi postali sluge vlastitih robova; ti su im pak mogli bez straha od kazne izdavati naređenja, ponašati se s njima kako im drago, psovati ih, izložiti ih javnoj poruzi sileći ih da plešu, pjevaju ili zauzimaju pohotne položaje. Gospodari su se morali povinovati bez opiranja, praćeni povicima gomile. Nisu imali pravo odreći poslušnost, a još manje kazniti. Upravo je stoga taj običaj prozvan »Prosinačkom slobodom«. Tako bi izvrtanjem koda, doba Saturnalija dočaravalo mit o jednakosti iz zlatnoga doba u kojemu nije bilo ni gospodara ni slugu, ni siromašnih ni bogatih, već je »žito raslo a da ga se ne sije, i gdje je mlijeko teklo rijekama« kao što reče Lukijan iz Samosate. To razdoblje ludosti i razvrata zapravo je ponavljalo nerazlučenost u velikom izvornome Svemu. Neposredni nasljednik Saturnalija, Svečanosti luda počivaju poput njih na obratu odnosa u krilu crkvene hijerarhije. Inverzija — ili radije subverzija koju se

uostalom strogo zahtijevalo, o čemu svjedoči, među ostalima, i ovaj stih iz **Magnificata** što se u nekoliko navrata ponavlja u toku službe Nevinih: **»Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles«.**

Biskup luda. Prema skulpturi iz crkve Saint-Spire u Corbeil-Essonnesu (15. stoljeće). Ulomak iz **Antiquités nationales**, Millin.

Svečanost luda, doduše, otvoreno se ruga samo crkvenoj hijerarhiji, no njezino je značenje, usprkos svemu, mnogo šire. Ona zapravo uvodi ideju općeg obrata vrijednosti, prokazivanje moći kakva god bila: crkvena, no također društvena i politička. Zacijelo nije slučajno da svečanosti nestaje u trenutku kad se pooštruju odnosi vlasti. Ugnjetavač nikad ne ide ukorak sa smijehom: mora ga se odreći u ime vlastite moći.

Daleko od toga da je oslabe ili izvrgnu opasnosti, takvi grčeviti trzajevi što bi povremence potresli crkvu, djelovali bi upravo zdravonosno. Iz tih kušnji ona bi izlazila ojačana, ob-

novljena i na neki način pročišćena. Razbludnosti kojima je bila poprištem, imale su čime zastrašiti grozničavu nabožnost. Srednjovjekovni kršćani bijahu naime drugoga kova. Bijahu oni tvrde i hrapave duše, poput kamenja katedrale — kamenja na kojemu mnogi bareljef nosi pečat tih mahnitih dana. Jednom kad bi svečanost prošla, ljudi bi se, s obnovljenim žarom, vratili uobičajenim navadama svojih otaca. Nijekano diljem godine, tijelo bi se ćutjelo priznatim u svome bitnom pravu, opravdanim u svojim osnovnim potrebama. Oslobodivši se podno oltara pritajenih nagona, kršćanski puk bi se razotkrio pred Bogom u svoj svojoj nagosti; prinosio mu na žrtvu svoje najtajnije boljke. Pogledamo li pažljivo, Svečanost luda nije nigda napustila konstelaciju svetosti.

Kako okružnica iz 1444. god. nije polučila veći uspjeh no brojna upozorenja koja su joj prethodila, valjalo je pričekati zabranu Parlamenta Dijona od 19. siječnja 1552, da bi Svečanost luda posve nestala. Značajna činjenica: tu zabranu, koja je ukinula praksu protiv koje se crkvena vlast uzaludno borila gotovo deset stoljeća, uvela je politička vlast, označivši tako zamjenu crkvene vlasti svjetovnom do koje je u međuvremenu došlo. Ne zaključimo ipak naprečac kako je svjetovna vlast odnijela pobjedu tamo gdje nisu uspjela najviša crkvena tijela. Pobjeda je naime gotovo već bila izvojštena: zabrana iz Dijona tek je zakonskom potvrdom određene zamorenosti takvim oblicima zabave. Izuzev izdvojenih slučajeva, očigledno je postupno nestalo kolektivne zanesenosti da bi je odmijenila rutina. Srca tu više nije bilo. Neće začuditi da je to zahlađenje vezano uz pojavu renesanse. S nestankom Svečanosti luda, nestalo je i jednog od glavnih činilaca srednjovjekovne duhovnosti.

Brzim potezom perom na marginama **Pohvale ludosti** što ju je netom bio objavio njegov prijatelj Erasmo, Holbein je stavio na papir neobičan crtež: Kristovu glavu ukrašenu kapom sa zvončićima. Zacijelo čudna reminiscencija! Naime, na jednom od prvih prikaza kršćanske umjetnosti nalazimo upravo čovjeka raspeta na križu s magarećom glavom. Riječ je o nekom grafitu iz 3. stoljeća, pronađenu u Pompejima na zidu jedne kažnjeničke ćelije.[6] U novije doba, Georges Rouault ne preže da lice Krista uroni u svijet cirkusa prikazavši ga s patetičnim crtama bijeloga klauna. Može li ta čudesna ikonografija, kojoj tragove nalazimo i u srednjovjekovnoj skulpturi, značiti nešto drugo doli suštinski odnos što objedinjuje ludost sa svetošću? Prikaz Krista-lakrdijaša može se suvremenom duhu pričiniti neprirodnim i bogohulnim. Ali naši nedaleki preci nagonski su ćutjeli komičnu dimenziju svetoga, bez obzira na ograđivanja crkvene hijerarhije.

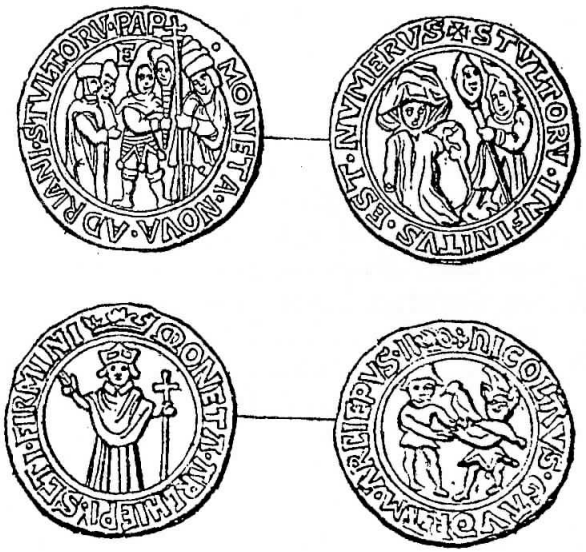

Značke pape Luda iz Chartresa i nadbiskupa Nevinih iz Amiensa.

Uostalom, ako srednjovjekovna crkva osuđuje hinjenu ludost, oruđe poruge, kao što je slučaj u Svečanostima luda, ona, naprotiv, duboko štuje pravo ludilo, nadasve stoga što ono nosi tragove nevinosti, bezazlenosti, nepoznavanja zla (pa slijedno tome i dobra), jer je od prirode lišeno razuma. To nam, ako treba, dokazuje i etimologija: **cretin** ne znači ništa drugo doli kršćanin (stari bearneški **crestian** označavao je prijetvorno pobožnoga, **licemjernika**) a **benêt** (glupav) izvodi se neposredno iz **benedictus.**

Isus Krist se nije zadovoljio da siromašne duhom proglasi blaženima, već je i na sebi okušao to bolno iskustvo. Kad pred Poncijem Pilatom tvrdi da je židovski kralj, gomila ga smatra umobolnime. Kada ga nakon smrtne presude vojnici razodijevaju, prebacuju mu preko leđa purpurni ogrtač, okrunjuju ga trnovom krunom i stavljaju mu trstiku u ruku; kad najposlije kleknu pred njega uzvikujući podrugljivo »Živio kralj Židova!«, na neki način čine od njega živu karikaturu rimskog imperatora. To dokazuje da je Krist u zadnjoj fazi svoga utjelovljenja želio posjedovati obličje nevinoga, lakrdijaša usprkos sebi, koji pobuđuje podsmijeh rulje trpeći u tišini. U tom prizoru prepoznajemo glavni lik ponižena pajaca, žalosnoga klauna koji opsjeda našu uobrazilju i kojemu su umjetnost i književnost podarile tako raznovrsne obrazine, od Pierrota mjesečasta lica do Bustera Keatona i Beckettovih skitnica.

Siromašan duhom, luda je draga Bogu, prva u nebeskome kraljevstvu, ali također i prva na Zemlji, jer jedino ona u svome poremećenome mozgu, participira na tajnoj misli svemogućega. Bog mu nadahnjuje istinu kao što je nadahnjuje djetetu. Uostalom, što je on drugo doli dijete koje je čudom »ostalo« u milosti nevinosti? Razumni ga preziru stoga što ne znaju ili ne žele razumjeti njegovu poruku. Istina što je on iskazuje straši ih. Tako crkva koja se gdjekad pokazala vrlo strogom spram prosjaka, ako ne i spram bolesnika, svjedoči o bezgranično nježnoj skrbi spram idiota. Nudi im gostoprimstvo u svojim samostanima, hrani ih, štiti, ne toliko stoga što bi oni predstavljali obespravljene u društvu, koliko zato što predstavljaju Krista prepuštena svojim progoniteljima. Poštuje ih kao čuvare božanske mudrosti. Odatle, zacijelo, i golema preimućstva dvorskih luda — koji izvorno bijahu pravi duševno zaostali bolesnici — da kažu sve što im padne na pamet. U starim društvima, nevini su smjeli sve reći i učiniti. Čak i više, njihova je riječ predstavljala pravu moralnu cenzuru koje su se pridržavali praznovjerni duhovi.

»Bog je izabrao ludosti svijeta da bi zbunio mudre«, kaže sveti Pavao u prvoj Poslanici Korinćanima. »Neka onaj među vama koji se čini mudrim postane lud da bi mudar bio«, kaže dalje, »jer ludost je božanska mudrija od ljudske«. I sâm

taj apostol, kojega se rado nazivalo **iscjeliteljem naroda**, samovoljno za sebe bira naslov luđaka: »Govorim kao luda«, uvjerava on, »jer sam to više no itko«. Zar i sâm veliki kralj Salomon, pravedni među pravednima, mudrac među mudracima, ne izjavljuje bez crvenjenja: »Najluđi sam među ludima«?

Stari narodi ophodili su se spram ludosti s velikom pomnjom. Poistovjećivali su je uostalom s epilepsijom i pripisi-

Magarac u biskupskom ruhu. Arhivolt crkve Svetog Petra u Aulnayu (12. stoljeće).

vali je božanskom nadahnuću. Odatle taj naziv »svetoga zla« **(morbus sacer)** ili »visokog zla«. Smatra se da duševni bolesnik posjeduje moć pogađanja: on čita budućnost. Njegov nam se govor čini nepovezanim jedino kad je pripadan proročanskom jeziku, kad smo nemoćni dokučiti nebesku volju. Osim proročanskoga dara, smatra se da umije govoriti na jezicima kojih nigda nije učio, zna ono što se zbiva na tisuće milja daleko, ili je pak kadar raspravljati o sadržajima koje ne poznaje. Zbog svih tih razloga pobuđuje on neku mješavinu straha i divljenja: očarava i straši. Nitko i ne pomišlja da ga treba zatvoriti, a još manje liječiti: pripadan je on svetome poretku. Svoje izuzetne sposobnosti zahvaljuje, smatra se, tome što mu je duša dijelom odvojena od tijela te bez posredovanja komunicira sa silama koje nama upravljaju. Tako, zajedno s umirućima, dijeli preimućstvo da go-

KNJIŽNICA I ČITAONICA OSIJEK

vori kao prorok. Zar nedavno snimljeni film **Dobro došli g. Chance** ne pokazuje kako pojedinac posve nepovezan s izvanjskim svijetom, uspijeva, jedino zahvaljujući vlastitoj shizofreniji, biti priznat prorokom naše civilizacije? ...

Iako je renesansa prestala vjerovati u takva praznovjerja, sačuvala je vrlo određenu uspomenu na njih. Kad Pantagruel pokušava nagovoriti Panurgea da se posavjetuje s nekom ludom bi li dobro učinio da se oženi i da li će biti sretan u braku, poučava ga ovako: »Često sam slušao narodnu poslovicu, da katkad i lud mudra nauči. (...) Koliko li je samo vladara, kraljeva i država — vi to dobro znate — spaseno opomenom, savetom i predskazanjem ludaka; kolike su bitke dobivene i kolike sumnje rasterane!«. Potom mu objašnjava uzroke proročanskih moći umno poremećenih, jer da bi bio »kadar da primi blagodet predskazanja, taj mora da se zaboravi, da iziđe iz sebe, da svoja čula isprazni od svake zemaljske strasti, da svoj duh od svake čovečanske brige očisti i da sve prenebregne. A to obično, prosti puk pripisuje ludilu.«[7] Pomislili bismo da čitamo neki dobri recept kako s uspjehom postati asketom. Najposlije, razdaljina koja dijeli umno poremećena i velikog mistika i nije tako velika. Uz to što prvi posjeduje nedvojbenu povlasticu nad drugime, prirodno i bez ikakva napora raspolažući onime čega drugi nije siguran da će se domoći niti nakon godina iskušenja. Kako god bilo, iz navedenog je teksta vidljivo da gotovo svetačko poimanje ludosti nije posve iščezlo u razdoblju renesanse, iako se predmetu vjerovanja prilazi na podrugljiv način.

Ludost raspolaže s još jednom moći koja nije manje čarobna od prethodnih, naime kadra je »raspoložiti i bogove i ljude«, kao što reče Erazmo. Razmislimo li, na djelu je čudesni spoj — uostalom izuzetan i očigledno nerazdvojan — između smijeha i ludosti kakav nailazimo sjedinjen u osobi lude (radije kažemo **luda** negoli **luđak,** jer potonja riječ, stoga što označuje i umno poremećenog i lakrdijaša, može dovesti do nesporazuma). Još je čudniji spoj između »ludirajuće« ludosti, dakle vesele, ćudljive, s komičnom primjesom, i religije.

Je li vam poznato, primjerice, da su se neki propovjednici, poneseni propovjedničkim žarom, sa svojih predikaonica

Gravira prikazuje Holbeinov crtež na margini Erazmove **Pohvale ludosti.** (Fotografija. Prava pridržana. Zbirka C. Quétel.)

prepuštali nepojmljivim zastranjenjima? »Kako se razmahuju, besmrtni Bože!«, ruga se Erazmova Ludost, »kako umiju prilagoditi glas, pjevušiti, uznemiriti se, stalno mijenjati izražaj lica, iskoristiti svaku priliku da se izviču!«[8]. Potomstvo nam je prenijelo ime Michela Menota, zvanog **Zlatni jezik,** i Oliviera Maillarda koji su postali glasoviti u svoje doba sa svojih nabožnjačkih lakrdija. Prvi je bio franjevac

koji je naučavao teologiju u Parizu između 1480. i 1500. godine. Vjernici su hitali na njegove propovijedi kao na sajmišnu predstavu: valja reći da bi započeo nekom vrstom makaronskog natucanja, napol na barbarskom latinskome, napol na nakaradnom francuskome, miješajući tekstove iz Evanđelja sa šalama sumnjiva ukusa, s više-manje smionim igrama riječima i aluzijama, što je sve uveseljavalo prisutne. Propovijedajući nekoga dana protiv ženske koketnosti i vremena koje im je potrebno da se pripreme za izlazak, uzviknuo je: »Prije biste počistili đubre iz konjušnice u kojoj su bila četrdeset četiri konja, no što jedna žena završi svoju toaletu.« Eto o kakvu je tonu riječ ...

Kartuzijanac i liječnik na Sorbonni poput Menota, njegov suvremenik Maillard privlačio je pastvu slijedeći isti predložak. Trebalo je čuti njegove propovijesti o božićnjem ili uskršnjem postu, kada bi štucajući, kašljući, pljujući, podrigujući se ispuštao onomatopeje i životinjske krikove ili pak pjevao neku raskalašnu pjesmicu. Svog suparnika je čak nadmašivao prostotom svog rječnika. Nije mu nedostajalo smionosti; nikoga nije štedio svoje poruge, čak ni staroga Luja XI čiji je bio propovjednik i spram kojega je bio naročito zajedljiv.

Pozivajući nekoga dana vjernike da budu darežljiviji pri misama za duše preminulih u čistilištu, poletno je iznio: »Kad one čuju zvuk srebra koje se za njih daje i koje padajući u pliticu ili u kutiju za milosrđa odzvanja tin, tin, tin, počinju se smijati ha, ha, ha, hi, hi, hi!« Eto, kakve su lakrdije zabavljale nabožni puk. Ali bilo je i boljega. Tako je neki drugi franjevac (djeca svetog Franje bila su vazda sklona nestašlucima) propovijedajući nekom prilikom o Kristovim stradanjima, započeo prekriživiši se, izgovorio **In nomine patris,** zaustavio se, skanjivao, i ponovio: **In nomine patris** ..., ponovno se zaustavio, započinjao nekoliko puta zaredom, svaki put se prekinuo i najposlije dodao: »Tražim sina ali ga ne nalazim. Što je s njime? A! Popustio je pred bijesom svojih neprijatelja i zacijelo je mrtav. Da, braćo moja, mrtav je! I reći ću vam kako je umro ...« Ili, što da kažemo o Gabrielu Barletti, napuljskome dominikancu iz 15. stoljeća, također glasovitu sa svojih nakaradnih propovijedi, koji je nekoga lijepog dana pitao zabezeknuto slušateljstvo po kojem je

nedvojbenom znaku Samarićanka prepoznala da je Krist Židov ...

Ta zastranjivanja nisu međutim nikad naišla na osudu crkvenih vlasti. Valja reći da je to bilo i doba velike popustljivosti: govornik se obraćao djetinjastu puku kojega je pažnju trebalo zadržati po svaku cijenu, makar to bilo i s po-

Krist s magarećom glavom. Grafit iz 3. stoljeća.

moću smionih šala. A ti su **one man show** izvrsno odgovarali svrsi, jer su privlačili na crkvene klupe muškarce i žene koji su govorili sirovim jezikom i smijali se iza glasa udarajući se po bedrima. Ne treba također zaboraviti da su svećenici svjetovnjaci srednjega vijeka živjeli tijesno povezani s širokim narodnim masama; zajednički su im bili običaji, ukusi, način života; zabavljale su ih iste stvari; crkva tada nije bila tako mrgodna lica kakvo će joj biti kasnije. Znala se smijati.

Navedimo još neki znak dosluha između svetosti i ludosti. Poznato je da su neke lude s francuskoga dvora ili s plemićkih dvorova istodobno pripadale svećenstvu, a da nije bilo proturječja između služenja Bogu i zabavljanja vladara.

Franjo I izdržavao je, osim glasovitog Tribouleta, afričkoga zabavljača imenom Ortis. Taj se pak muhamedanac preobraćen na kršćanstvo, zavjetovao kod franjevaca (opet oni!) prije no što je ponio palicu lude. To ga nije nipošto priječilo da ostane kaluđerom i da ga ukopaju u odjeći reda kojemu je pripadao. Pjesnik Clément Marot sastavio mu je slijedeći epitaf:

Tko počiva u grobu tom?
Jedan što pjevaše tralalom.
Tu počiva jer smrt ga ljuta ujela
Jedan što pjevaše tralala.
Ortis je to! O, boli koje!
Vidjesmo ga u tri boje
I ovako mrtav sjeća me on
Da isprve bijaše Maurom;
Potom ga u halji franjevca
Ukopaše podno ovog stupca;
I prije no što dušu ispusti,
Sve ga njegovo napusti.
Tako preminu nestašnik,
Bijel kao sadren kip,
Siv poput pepeljava ognjišta,
I crn poput ubogog đavla ili dva.

Pisci memoara često spominju lude koje su »propovijedale« svojim vladarima. Zacijelo su to obavljale radosno, umnažajući bezobraštine i igre riječima. Unatoč tome što glagol »propovijedati« nigda nije imao komične konotacije, tu se govor bezumnika sravnjuje s onime Božjega sluge, govor poruge s onime vjere, kao da se nadahnjuju zajedničkim izvorom; kao da izražavaju, svaki na svoj način, jednu te istu istinu.

Ne može se govoriti o odnosu između lakrdije i vjere a da se ne kaže nešto o **goliardima.** Ime je u srednjovjekovlju označavalo odbjegle svećenike koji su kružili svijetom baveći se mađioničarstvom. Te crkvene marginalce ne treba brkati sa svećenicima »lutalicama«, naime putnicima kakvi su postojali u svako doba, a naročito brojni bijahu u Evropi, posebice u Francuskoj i Njemačkoj u 17. i 18. stoljeću: Tvrdili su da su učenici legendarnog biskupa Goliasa, predstavnika raspusnog svećenstva kojemu se pripisivahu brojne razvratne pjesme. Pojava goliarda rijetko je privlačila pažnju povjesničara. Mora da su, unatoč tome, bili prilično brojni, sudimo li po čestim opomenama i osudama što su im izre-

čene u saborskim dekretima. Crkveni sabor u Cahorsu zabranjuje službenicima crkve da se bave žonglerstvom, mađioničarstvom i komedijaštvom **(quod clerici non sint joculatores, goliardi, seu buffones)** pod prijetnjom zabrane uživanja crkvenih povlastica. Bila je to stroga kazna, pomislimo li da su ih te povlastice oslobađale nadležnosti građanskih sudova. Odredbom Sabora u Trévesu 1227. god., naređuje se svećenicima da zabrane skitnicama i drugim lutalačkim učenicima ili goliardima **(alios vagos scolares aut goliardos)** da pjevaju svoje stihove nakon **Sanctusa** i **Agnus Deia** ili pak za vrijeme crkvene službe, jer izazivaju nerede među okupljenim vjernicima. Sabor u Château-Gontieru (1231) naređuje da bludno svećenstvo »posebice one koji se nazivlju **goliardima**« treba ošišati dogola. Godine 1289, saborski statut iz biskupije Rodez određuje stroge kazne svećenicima koji se i nakon tri upozorenja bave godinu dana ili manje mađioničarstvom ili komedijaštvom **(in goliardia vel in histrionatu).** Ali potkraj 8. stoljeća, sljedbenici Goliasa su se, čini se, vratili u krilo crkve. U svakom slučaju, o njima se sve manje pripovijeda.

Najposlije, malo se toga zna o pravim navadama tih putujućih ili »lutajućih« svećenika, kako ih se još nazivlje. Crkva im nadasve zamjera skitnju i komedijašenje. Sabor u Salzbourgu, održan 1291. god., dakle uoči njihova nestanka, iznosi stroge optužbe protiv njih: goliardi šeću posve nagi u javnosti, posjećuju gostionice, igračnice i prostitutke, čine nasilja po samostanima i crkvama, napadaju redovne svećenike. Nećemo ih zbog toga izjednačiti s prostačkim nitkovima koji pljačkaju građane, siluju djevojke i siju paniku kuda god prođu. Bijaše takav tek jedan lopovski ogranak goliarda, njihov nenadzirani dio. Iako su oni pridodali začina tugaljivoj povijesti crkve, ne smije ih se poistovjetiti s pojavom u cijelosti. O goliardima svjedoči cijela jedna književnost, zvana »goliardskom«, a koja sadrži zbirke himni i pjesama među kojima je glasovita **Carmina Burana.** Posebice se pri čitanju tih djela, mahom satiričkog nadahnuća, doimlje njihova golema erudicija. Doista, latinski, s reminiscencijama na Vergilija i Ovidija, temeljita teološka kultura, profinjena retorika — sigurni su pokazatelji. Jesu li najposlije goliardi pobunjenici, osporavatelji? Zasigurno. Međutim, neobrazo-

vani doista nisu bili. Ti su ljudi polazili dobru školu, obrazovali se ozbiljnim studijima, ili su barem sigurno ovladali lijepim načinom ophođenja. Tek, nekoga bi lijepoga dana naumili sve napustiti i krenuti u pustolovinu, prebacivši vreću preko leđa, jer su više voljeli otvorenu cestu i vjetar od mirisa sakristija. Znamo za crkvene svećenike. Ovi su pak putujući svećenici živjeli slično poput menestrela, obilazeći dvorce, recitirajući stihove ili igrajući šaljive igrokaze pred lokalnom gospodom, ponekad i nekim crkvenim dostojanstvenikom, primajući od njih pokoji novčić, obrok, slamnati ležaj da provedu noć. A narednog dana, ponovo bi kretali na put, u pustolovinu . . .

Nisu li zapravo te lutalice s tonzurom, napustivši hladna svetišta kršćanstva, slijedili Kristov primjer, koji je napustio raskoš hrama da bi živio kao putujući pripovjedač, družeći se na svom putu s pučanstvom Galileje? Tko bolje utjelovljuje idealni obrazac posvećenog lakrdijaša što prezire bogatstvo i moć i donosi **dobru vijest** u vidu jednostavne i bezazlene pripovijesti s valjanom dozom humora? Poput goliarda, i Krista bi ponekad pozivali bogataši da pripovijeda svoje pripovijesti, izvodi svoja čuda na zadovoljstvo gospodara kuće. A njegove rugalice moćnicima, ponajbolja su vrsta satire. Njegova smrt je, kao što smo vidjeli, smrt kralja karnevala kojega pozdravlja smijeh gomile, dok natpis označuje, na opću porugu, Onoga tko se smatrao kraljem Židova. **Goliardi** su pothranjivali svoju vjeru na toj priprostoj podlozi gdje su igra i molitva izmiješane bez razlike. Time su iznova oživljavali sliku Krista-komedijaša, Krista-klauna. Zar na račun transcendencije? Naprotiv, tvrdi Harvey Cox, kojemu možemo vjerovati kada kaže: »Klaun odbija živjeti u srcu stvarnosti koja ga okružuje. On nameće jednu drukčiju stvarnost. On napada zakon s njegove tromosti, zatrpava porugama policajca, ruga se drugim glumcima. Njegovim posredovanjem, naziremo drukčiji svijet koji zahvaća u ovaj, obrćući mu pravila i običaje.«[9] Drugi suvremeni teolozi, poput Scotta i Bergera, suglasni su u tome da je »komički duh na neki način bliži kršćanstvu od tragičkoga«.[10]

Crkvene dostojanstvenike, koji su s toliko žara nastojali ukinuti bogoslužje luda i izopćiti svećenike-glumce, to nije priječilo (barem ne one koji su imali raskošnije domove) da

izdržavaju ponekog lakrdijaša kojemu je zadaća bila da ih zabavi. Ta se navada ustalila još u ranome srednjem vijeku, jer je od 789. god. nadalje biskupima, opatima i opaticama zabranjeno da drže lakrdijaše, kao i lovačke pse, sokolove i kopce. I, nešto još čudesnije, crkvenim licima zabranjeno je da sama obavljaju takve službe!

Prelati su se u toku cijeloga srednjeg vijeka oglušivali na te zabrane i zadržali svoje lude, smatrajući ih zacijelo prijeko potrebnima za očuvanje svog ugleda, jednako kao što su se rado okruživali patuljcima, glazbenicima, žonglerima i menestrelima. Valja reći da je takvih primjera bilo i na samome vrhu, jer čak i papa, za određenih svečanih prilika, nije prezao da pruži gostoprimstvo takvim osobama. U toku glasovitog sastanka u Aigues-Mortesu 1538. god., Franjo I poklonio je izvjesnome Riđemu, kojega se u kraljevskim ra[illegible]unima vodilo kao »zabavljača« Pavla III (Aleksandra Far[illegible]), tkaninu izvezenu zlatom i srebrom, kao i zlatnu me[illegible]u vrijednosti od 13 livara.[11]

[illegible]ne 1212, Sabor za izmjenu crkvenih običaja održan u [illegible]zu, ponovio je zabranu crkvenim ljudima da drže lude u službi, ali ni tu se zabranu nije poslušalo. Doduše, protiv prekršitelja nije određena nikakva konkretna sankcija: nije se dakako moglo ekskomunicirati nekog podđakona koji nosi palicu i oduzeti mu počasti koje mu pripadaju. I tako ti užici, doduše bezazleni ali teško spojivi s crkvenom dostojanstvenošću, potrajaše i dalje. Flamanski povjesničar Antoine Sander prigovara 1624. god. biskupima i opatima svoga vremena što se zabavljaju s ludama i raspusnicama više no što »se u miru bave ozbiljnim studijama«.

Kurioziteta radi, navodimo izvještaj Pierrea-Jeana Grosleyja o »ludi« kardinala Fleryja, kojega je navodno vidio 1738, u dvorcu la Muette, odjevena u kardinalsku odjeću poput gospodareve: »Nosio je crvenu svećeničku kaletu, preko nje šešir sa zlatnim rojtama, crvene čarape i odijelo ljubičasto i grimizno; sjedio je na muli pokrivenoj prekrivkom na kakvima sjede kardinali u Rimu; dvorjani ga oslovljavahu s **Gospodine.** Čovjek je bio Provansalac, približno šezdesetih godina, dobrano tupav, vrlo uobražen, pomalo budalast . . .« Nećemo dakako našeg kroničara shvatiti odveć doslovno (i sâm je bio prilično sklon lakrdiji). Služba luda, kakvom je

znamo, posve je iščezla u stoljeću Svjetlosti, a zabavljač kardinala-ministra Luja XV zacijelo nije pred svojim gospodarem igrao ulogu mnogo različitiju od one »zabavnog opata Boisroberta« pred Richelieuom, ili Bautrua pred Mazarinom, koji istodobno bijahu miljenici, povjerenici, tajnici i nadasve duhoviti ljudi, obojica jednako glasoviti sa svoje zagrižljivosti.

Drugo poglavlje

Čovjek s palicom lude

»Želja me neka dan i noć sluđuje,
Želim stvari neviđene da me zdese:
Na prvome mjestu lijepu palicu lude
I kapu što velike je uši rese,
Sa zvoncima od kojih zemlja čarobno se trese«.

(»Les Souhaiz du Monde« — »Želje svijeta«, 15. st.)

Potkraj srednjega vijeka, neko se zveckajuće stvorenje pomalja na pozornici naše uobrazilje. Lice mu je uokvireno u kapicu s magarećim ušima ukrašenim zvončićima, a u ruci mu palica lude. Slika mu se pojavila iz potiha, približno 1350. god., na margini nekog psaltira iz Wurzbourga, objavljena zahvaljujući Gutenbergovu izumu, da bi se umnogostručila i proširila cijelim zapadnim svijetom. Kako se širila i postajala sve poznatijom, bujala su i njezina simbolička značenja. Jedna će je knjiga naročito nametnuti našoj svijesti.

Na Dan karnevala 1494. god., dok se bujica veselja razlijevala ulicama Bâlea, tiskar Bergman van Olpe, izvlačio je iz tiskarskog stroja posljednje listine **Broda luda**. Gotovo na svakoj stranici anateme teologa Sébastiena Branta uokviruju gravire nazubljenih ivica. Više od polovine crteža urezao je Albert Dürer, majstor iz Nürnberga. Sliku lude dobro je poznavao; vezana je uz njegove uspomene iz djetinjstva. Zasigurno je prisustvovao karnevalskim igrama koje su se održavale svake godine u njegovu rodnom gradu. Možda je prisustvovao i **Schembartlaufu**, kada su udruženja zanatlija u veselim povorkama kružila ulicama. Ako ga s našim teologom iz Strasbourga ne povezuje odistinsko duhovno zajedništvo, zacijelo ga povezuje zajedništvo uobrazilje. Cijelo se čovječanstvo, poput nerazmrsiva meteža luda, gotovo prelijeva iz lađe prepuštene na milost vjetru: pravi prizor kadar da obuzme toga vidovnjaka u kojega tragični smisao stvari neizbježno prati grimasa poruge.

Zacijelo se **Narrenschiff** ne pojavljuje slučajno u vrijeme karnevala. Brant se poslužio upravo svečanošću da bi pokazao i njezino drugo lice. Zaglušnoj farandoli koja je tog dana

ponijela kršćanski puk, on odgovara tim tovarom izvitoperenih patuljaka koji se veru jedni po drugima u kolopletu magarećih ušiju što se izvijaju na sve strane i tresu zvončićima nebu u lice. Veselim krabuljama karnevalske povorke, suprotstavlja on stegnuta, izmučena lica, nabrana čela, glupava keženja, prazne poglede, otromboljena usta ustrašenih majmuna što se natiskuju po palubi ili bacaju preko ograde. Karneval i **Lađa** su poput lica i naličja jedne te iste metafore. Na jednoj strani ludičko ludovanje što postaje protutežom otuđenju i oslobađa za neko vrijeme nagonske razorne energije. Na drugoj — onoj na kojoj su Brant i Dürer — ludovanje grešnika koje razotkriva strasti i poroke čovječanstva što je zaboravilo na svoje dužnosti, na kojoj se nastoji uspostaviti **ordo humanitatis.**

Ustaljeni lik duševno oboljeloga opčaravao je potkraj 15. stoljeća u mjeri u kojoj je simbolizirao: »prijetnju i porugu, vrtoglavu nerazumnost svijeta i sitnu ljudsku glupost.«[12] Susrećemo ga svugdje, ponajprije u brojnim drugim prikazima luđaka koji su se umnožili nakon onog Brantovoga, no također i Boscha, Bruegela, sve do gravira koje su se prodavale po ulicama. Luda je ogledalo ljudskoga stanja. Ona ilustrira govor **Propovjednika,** koji se smatra credom cijele jedne civilizacije: **Stultorum numerus infinitus est** (broj luda je beskonačan). U tom je smislu nadasve značajan prikaz **Schelmenzunfta** (Udruženja luda), objavljen 1512. god., dakle iste godine kad je objavljen i glasoviti Murnerov **Egzorcizam luda** na kojemu je prikazana luda što u ubrusu vezanu u čvor oko vrata nosi mnoštvo minijaturnih luda sasvim sličnih sebi sijući ih usred nekog polja. Alegorija je jasna: ludost proizvodi samo ludost i buja u beskonačnost. Luda nije nigda prikazana kao hir prirode, neka neobičnost, čudesni pojedinac, već kao predstavnik plemena kojim vlada Antikrist. Čudnim obratom vrijednosti, prelazeći s patološkog plana, onoga čudovišnog izuzetka na metaforički plan univerzalnog dometa, pojam ludosti, dotad nosilac gotovo pozitivnih vrijednosti (nije li nevini omiljeno dijete Božje?), gubi ih da bi predstavljao pakao svijeta.

Čovjek srednjovjekovlja vidi ludu kao vrhunsko uprizorenje zla. Luda je prebivalište nereda, nagonskoga bijesa koji preplavljuje utvrde ćudoređa i religije. Neprijatelj svakoga

organiziranog poretka, radi on na uništenju društava i civilizacija: kvari i razjedinjuje. U njemu se oslobađaju razorni otkucaji nesvijesti. Ranije pozitivna u doslovnome smislu, ludost se sada razotkriva kao izričito negativna u prenesenu značenju, naime kao pojam-slika čovjeka s palicom lude. Srednji vijek bez oklijevanja ga izjednačuje s demonom. Ne s inteligentnim i perverznim demonom kojega nazivljemo »Nečastivim«, već s drugom vrstom demona, još lukavijom i sumnjivijom: demonom bezazlenosti, pomaka k neartikuliranome, niskome, životinjskome. U vječnome sporu između svjetla i sjene, luda se javlja kao glasnik tmina. Ikonografski ga obrazac uostalom smještava u polje životinjskih pobuda. Ali, pri svemu tome, ostaje on temeljno neodgovoran. Kako sam sebi ne pripada, bez otpora se prepušta mračnim dubinama animaliteta.

Neprekidno suočavan s tim životinjskim likom, srednjovjekovni mu se čovjek, bez ikakva posredovanja, potpuno i **naivno** prepušta: čudovište je sastavni dio njegova svakodnevnog okoliša.

Amblem negativnosti, luda gdjekad poprima ulogu posvemašnjeg uništenja. I doista, ponekad smrt, u luckastome hiru, zamijeni svoj pokrov i kosu za kapu s ušima i palicu lude. Tako preobražena javlja se ona u brojnim prikazima **dansea macabrea.** Ne samo kad dolazi po neku ludu — što najposlije i ne bi bilo nešto neobična (utoliko bi naprosto poprimila izgled svog plijena; bila bi **njegova** smrt) — već također kad dolazi po neko drugo biće: po kapelana u **Danseu macabreu** biblioteke u Heidelbergu (oko 1465), ili po kraljicu, kao u Holbeinovu **Danseu macabreu.** Bruegel također prikazuje Smrt s glasovitom magarećom kapom u nekim prizorima **Trijumfa smrti,** a i Holbein, u prikazu lude koja poslušno slijedi Smrt, razotkriva još jedno karakteristično svojstvo duševno oboljelog: taj duhovni slijepac ne zna kamo ga vode.[13] To poistovjećenje ilustrira obrat što se zbio u drugoj polovini 15. stoljeća, a kojega Michel Foucault upečatljivo opisuje: »Uništenje koje izaziva smrt«, kaže on, »više ništa ne znači jer život nije bio ništa doli uobraženost, zaludne riječi, zveka zvončića i palica luda. Prazna je glava koja će postati lubanjom. Ludost je već sadašnja prisutnost smrti.«[14]

Naslijeđeno iz Starog zavjeta i knjiga mudraca, to je negativno poimanje ludosti našlo svoj najsavršeniji i najživlji izraz u **Brodu luda.** Sébastien Brant se koristi ludošću kao oruđem represije. Želja mu je razotkriti čudovišnu besmislenost svijeta u kojemu ne vladaju pravila i zabrane. Ali, istodobno, već sama činjenica da oličuje zlo, slika lude oslobađa svojom punomoći; ona preuzima na sebe stranputice, grijehe i poroke ljudi; ograničava nasilje, skreće pažnju od njegova predmeta. Čini i više od toga: jamči održanje poretka. Prelazeći na polje uobraziljskoga, prestupničke se snage ritualiziraju, preobražavaju u spektakl. Nered i raspuštenost ne pripadaju nadalje polju stvarnoga, već polju igre. Pojam-slika lude ima donekle istu funkciju kao i Svečanost luda.

Slika lude ne predstavlja zapravo neko tijelo ili lice, već simbolični kostim i atribute. Glavni dio tog kostima je kapa, kapuljača ili magareća pokrivka kako se još zvala, izvorno uobičajeni odjevni predmet. U 13. i 14. stoljeću svi su je nosili, seljaci i građani, prinčevi, suci u dvorani, pa i sam kralj. Ali u vrijeme kad je postavljena na glavu duševno oboljelome, već je davno bila izašla iz mode; jedino su je još nosili svećenici. Riječ je dakle o demodiranom pomagalu i kao takvome jednako smiješnome kao što bi danas možda bio polucilindar ili dvorogi šešir, koja su oba uostalom preuzeli klaunovi. Može se zapravo ustvrditi kako starudija često doživi drugi život u poruzi: August kakvoga poznajemo, s košuljom, plastronom i polucilindrom zapravo je karikatura mode i njezinih sljedbenika.

Pokrivalo ukrašeno dugim magarećim ušima koja su pak dopunjena zvončićima, posve uokviruje glavu lude, te ostaje samo lice poput ljudske obrazine smještene na životinjsku glavu. Ali zašto magarac, pitali bismo? Stoga što taj četveronožac oduvijek utjelovljuje neznanje, kao uostalom i senzualnost; ali nadasve stoga što ga se često povezivalo s temom ludosti. Marcijal spominje u 1. stoljeću naše ere kako su luđaci na vrhu šiljate glave nosili pričvršćene duge uši koje su se njihale poput magarećih (**quasi sic moventur ut solent asellorum**[15]) a od pojave **Knjiga etimologija** Isidorea de Sévillea (6. st.), riječ **asinus** (lat. magarac) tumači se kao **in-sania** (lišen razuma). Ako je mitološka uloga magarice

često pozitivna (u pripovijesti o lažnom proroku Balaamu, primjerice, ili kao o životinji na kojoj je Isus Krist ujahao u Jeruzalem), uloga magarca gotovo je u pravilu negativna: u Svečanosti magarca, u Apulejevu **Zlatnom magarcu,** ili u legendi o kralju Midasu on predstavlja izgubljena čovjeka. Naznačimo nadalje da magareće uši što krase kapu lude parodiraju dva roščića biskupske mitre koji pak, prema liturgiji, simboliziraju Stari i Novi zavjet. U 16. stoljeću vrlo često se govori o rogatu biskupu **(episcopus cornutus)**[16]. Najposlije, kako su kapu nosili jedino lakrdijaši i redovnici, shvatljivo je da je ta dvostruka upotreba lako bila povodom zluradim aluzijama poput Marotove na račun nekog redovnika i nekog glupana iz Bazochea odjevena u odjeću lude:

Svežete li zvončić
Na musavoj kapi monahovoj
S pojedinim uhom na strani svakoj
Eto vam ološa iz Bazochea.[17]

Odijelo lude upotpunjuje ogrtač nazubljena ruba poput pile, što slično razvučenim kvadratima u Harlekina označuje raspršenost, nestalnost, ćudljivost, u suprotnosti spram strogosti kroja ravnih linija. Taj je kaputić stegnut u struku pojasom o kojemu s jedne strane visi mač od pozlaćena drveta, a s druge štapić na koji je obješen napuhani svinjski mjehur u kojemu je šaka suhoga graška. To je uostalom i poklon što ga Panurge daje Tribouletu kako bi ponovno pridobio njegovu milost: »Panurge mu po dolasku podari svinjski mjehur, dobro napuhan i zveckav zbog graška koji je unutra bio, a uz to i mač od pozlaćena drveta«.[18] Pogodit ćemo da svinjski mjehur predstavlja praznu glavu lude. Latini su se već služili izrazom **pisa in utre perstrepentia** (grašak koji zvecka u mjehuru), da bi označili bujicu isprazni**h riječi.**

Luda je zvoneće tijelo. Veselo zveckanje prati mu pokret i navješćuje njegovu prisutnost. Ti neusklađeni zvončići što se glasaju bez reda, vraćaju nas neorganiziranoj materiji, izvornome haosu. U srednjovjekovlju se vjerovalo da duševno oboljeli ima kamen u glavi, »kamen ludosti«, pa su ga neki nadriliječnici pokušavali izvaditi s pomoću razrezotine posred čela. Na tu temu postoji bogata satirička ikonografija. Na jednoj od gravira koje se pripisuju Lucasu iz

Leydena, prikazan je »kirurg« sa skalpelom u ruci čudesno ukrašenim jednim zvončićem. Je li zvončić služio tome da se pokaže koliko je liječnik vješt te uspijeva izbjeći da zvončić zazvoni, ili pak označuje da je liječnik jednako lud kao i njegov pacijent? Ili pak da ukaže na podudarnost između kamena u glavi lude i čelične loptice što zvecka u maloj bakrenoj kugli? Uostalom, nije važno. Tek, gdje ima zvončića, ima i nereda, svečanosti, ludosti. Nije li to i dodatni instrument citrama u inicijativnim obredima Iride i Dioniza? A ne kaže li se također da zvono tjera demone i zle duhove, poput onoga na crkvenu tornju? Ne stvara li zvonce u tom smislu oko lude nešto poput ozračja nevinosti?

Zvonce je također u nekoj vezi s jednim drugim kamenom, sa **zvonkim kamenjem** koje Gargantua lakomo proždire. U glasovitoj knjizi **Le symbolisme des jeux** (Simbolizam igre) Jean-Marie Lhôte izvodi tu poredbu; napominje da je na naslovnoj stranici **Grandes et inestimables chroniques du grand et énorme grant Gargantua** (Velikih i neprocjenjivih kronika velikoga i golemoga diva Gargantue) (1532) prikazana osoba što na leđima nosi golemu kuglu koja podsjeća na zvono, ali može također predstavljati i zemaljsku kuglu. Kamen je simbol **majke-zemlje,** a zvončić koji krasi kapu lude ili pak dječja zvečka (i ona često u obliku kugle) predstavljaju zvonki kamen, čarobni kamen također bremenit snažnom simbolikom.[19]

Osnovni atribut lude, znak njegove moći, zacijelo je palica, naime podrugljivi nadomjestak žezla. Uz manje izmjene, uvijek je prikazana na isti način: štap na čijem je vrhu glava lude pokrivena kapicom ukrašenom zvončićima. Kao što je luda šaljivi dvojnik kralja, tako je palica dvojnik lude, njegova prava slika u malome; ona privodi ludu sebi, ona je luda lude, njezino ogledalo i odraz. Njezin je naziv **(la marotte,** franc.) umanjenica od imena Marie, od kojeg je nastao također argo **mariolle** (hvastavac; »faire le mariolle« — praviti se važan) kojim se u 15. stoljeću označavalo sveti lik ili lutku. Također je nadasve vjerojatno da je palica lude faličkog podrijetla. Ona potječe od riječi fallós (grč. kolac), simbola plodnosti kojeg se pronosilo u povorkama za vrijeme dionizijskih svečanosti, a prema **Sudi***, bio je to dug drveni štap na čijem je vrhu bio ud od bakra. Početkom 17. stoljeća u Clermontu se još za vrijeme novogodišnjih svečanosti moglo vidjeti mlade ljude kako kruže ulicama, zakrabuljeni i prerušeni u lude, naoružani buzdovanima »punjenima slamom ili vunom u obliku nakurka, udarajući muškarce i žene«.[20]

Odjeća luda tradicionalno je prošarana zelenim i žutim. To su boje ludosti. Naročito je žuto u srednjemu vijeku bilo ozloglašeno, čemu je većim dijelom uzrokom zloćudni utjecaj što se pripisuje šafranu. Ta biljka, koju se još nazivlje crocus, sadrži navodno neku eteričnu tvar koja snažno djeluje na nervni sustav dražeći na smijeh, a može čak izazvati napade ludila u onih koji predugo udišu njezin miris. Odatle poslovica: **crocus stultus non eget** (ludi ne treba šafrana) i izreka **crocum edisse** (najeo se šafrana) da bi se označilo nekoga tko se svemu smije. Nekoć se za nevjernu ženu govorilo da je **obradila svoga muža šafranom** (žuto je ostalo bojom rogonja), a za muškarca koji bi loše obavio posao da je **okrenuo na šafran.** Žutilo, kaže se, ukazuje na neko proturječje, a »žut« u žargonu sindikalista označuje onoga tko izda drugove u štrajku. Spomenimo još **žutu opasnost,** s njezinom konotacijom lukavstva i okrutnosti. **žuti smijeh** koji označuje neiskreni smijeh, te **žutu groznicu** koju Španjolci doduše nazivaju **vomito negro.** Kao što je vidljivo, gnušanje nad žutim ostavilo je brojne tragove u jeziku . . .

U srednjem vijeku žuto je bilo boja niskosti i žigosanja, boja za lakeje ili pak za izvršitelje kazni visokog suda; također je to boja prostitucije i boja izdajica. Krvnik bi obilježio žigom sramote kuću kriminalca koji je uvrijedio veličanstvo obojivši njegova vrata u žuto. U doba vladavine Luja XII, neki franjevac dolazi tražiti oprost za svoja djela odjeven u svjetovno odijelo pola žuto, pola zeleno, te držeći u ruci štap išaran istim bojama. Žuto je također bilo sramni znak Židova. Na saboru u Arlesu održanom 1254, donesena je odluka da Židovi nose na trbuhu okrugli komadić tkanine — kotačić koji je omogućavao da ih se razlikuje od kršćana,

* Bizantski leksikografski spis iz 10. st. (Prev.)

a Sveti Luj je zahtijevao da taj znak bude žute boje. Minijature iz 14. i 15. stoljeća predstavljaju Židove ne samo s njihovim znakom već i posve premazane tom kletom bojom. Tako je Treći Reich, koji je izabranom narodu naredio da nosi žutu zvijezdu, to mračno sjećanje, zapravo nastavljač srednjovjekovnog antisemitizma. Židovi su uostalom dijelili to tužno preimućstvo s hereticima, čiji je **san-benito,** neka vrsta ogrtača u koji je Inkvizicija odijevala osuđenog na mučenje, imao žutu podlogu na kojoj je bio prikazan križ svetog Andrije. Nadalje, heretici-pokajnici bili su osuđeni da cijeli život nose monaški naplećnjak, bez kape, sa žutim križem sprijeda i straga.[21]

Zeleno nije uživalo veći ugled od žutoga (susjedne boje u sunčanom spektru). U našoj kulturi zeleno se smatra simbolom nade, no u srednjovjekovlju bijaše ono znakom raspadanja i nečasnosti. U obredima spaljivanja heretika, osuđenici su se kretali u povorci sa zelenim križem oko vrata uokvirenim crnim krepom, a pratili su ih prinčevi i uvažene ličnosti odjeveni u crno-bijele kaputе. Kape što su ih nosili bankroteri koje su vodili na sramni stup također su bile zelene boje, kao i kapice okorjelih robijaša ili pak onih koji su pokušali pobjeći.

Žuto i zeleno nisu bile isključive boje ludosti. Gdjekad se javljaju u kombinaciji s crvenim, pa je bilo i trobojnih livreja ili bi pak odjeća bila posve crvena. Tako majstor Hainselin Coq, luda Karla VI, nosi odijelo od crvena štofa, dok Triboulet, luda Luja XII, a potom Franje I, prisustvuje trećem vjenčanju svoga gospodara s Marijom Engleskom odjeven u »zeleno-žuti ogrtač«. Istu raznolikost zapažamo u knjigama minijatura iz 15. stoljeća ili u **Molitvenicima** iz 16. stoljeća, kao i u kostimima što su ih nosila braća **Lude Majke iz Dijona** pri svojim sastancima i grotesknim obredima. Istodobno, povelje udruženja **Luda iz Clèvesa** zapečaćene su s trideset i pet pečata od zelenog voska, »boje luda«, kao što naglašava Du Tilliot, dok Gonella, luda Nikole III, markiza iz Ferrare, pozira oko 1435. god. slikaru Van Eycku, u uobičajenoj dvorskoj odjeći, tek što mu je odijelo išarano crvenim žutim i zelenim prugama.[22] Kad odijelo nije dvobojno žuto-zeleno, pri čemu svaki element ima svoju

Strana 35 do 37: Dürerovi drvorezi iz **Broda luđaka** S. Branta (1494). Snimka iz Gradske biblioteke u Caenu. (Zbirka C. Quétel.)

posebnu simboliku, šarenilo odjeće, bez obzira na boje, prevodi brojne i nepovezane utjecaje.

U srednjem vijeku, duševnom bolesniku se podaruje granično polje ljudskoga, na samom rubu životinjskoga; povezuje ga se istodobno s čudovištem i Antikristom. Navući odijelo lude bilo je ravno isključenju iz društvene zajednice, pristupanju društvenome kalu, izjednačenju s patuljcima,

majmunima, kriminalcima ili kužnima. Istodobno, neke se kriminalce prisiljavalo da se pojave u takvu ruhu kako bi se narodu javno pokazao njihov pad u nemilost. U Parizu 19. travnja 1530. god., neki kapelan ubio je zamjenika župnika, za koje je ubojstvo taj kapelan 4. svibnja javno osramoćen

u Puis Nostre-Dameu, **odjeven u odjeću lude** i predan majstoru Jehanu Morinu, upravniku krivičnih poslova koji ga je osudio da mu se odsiječe šaka i sveže na vješala zajedno s mačem s kojim je izvršio rečeno ubojstvo . . . zatim je živ spaljen«.[23] Godine 1533, drugi svećenik, Etienne de Court, iz opatije u Séezu, osuđen je s krivovjerja i bio javno osra-

moćen ispred katedrale u Rouenu, potom odjeven u sramotnu odoru lude da bi ga najposlije odveli na gubilište. Ta maskerada podno lomače imala je svoje značenje: u oba slučaja (čini se da je taj postupak bio rezerviran za svećenike) može se protumačiti kako svećenik pri zdravu razumu ne bi bio kadar počiniti takav zločin. Nabivši mu kapu s rogovima, lišava ga se njegova crkvenog identiteta da bi istodobno stekao neodgovornost duševno oboljeloga. Sve se odigrava kao da luda čini nevinim čovjeka obdarena razumom i trpi kaznu u njegovo ime.

Manje tragičan, pa čak i smiješan je nemio događaj što se 1605. god. zbio glavnom savjetniku riznice u Châlonsu, imenom Le Jau de Vertau. Nakon što je javno — i neoprezno — obznanio pronevjere vojvode od Neversa, tadanjeg guvernera Champagne, potonji posla po njega četiri konjanika koji ga odvedoše u La Cassigne, prerušiše ga u ludu i provedoše ga tako odjevena na magarcu cijelim gradom. Netom oslobođen, ubogi savjetnik požuri kralju uložiti žalbu tužeći se na loš postupak koji je otrpio. Kako god bilo, sramota mu zacijelo nije pomutila um, jer mu nije promakla nijedna pojedinost pri opisu svoga nakaradna ruha; opisuje ga s preciznošću prodavača krojačkog pribora i ukrasa: »sastojalo se od traka od serža, pola zelene a pola žute boje; žute trake bijahu obrubljene zelenim, a zelene opšivene žutim. Između traka bilo je još zelene i žute svile našivene između traka i vrpci. Čarape bijahu od serža, jedna zelena, druga žuta; kapa bijaše s ušima, pola zelena, a pola žuta«.[24]

Znak uniženja, kapa lude, također je, ne zaboravimo, znak poruge: gotovo se uvijek na vršcima tik ušesa nahodi neka sprdnja a zvonca se nerijetko glasaju sarkazmom. Prikazati okrutnoga vojvodu od Albe, koji je harao Holandijom, u smiješnoj kapi lude okružena grotesknim likovima, kao što je to učinio Théodore de Bry, nazvavši svoju kompoziciju **Kapetan ludosti** — znači oholosti odgovoriti osvetničkim smijehom; znači to nadalje osuditi tiraniju, svesti je na milost, istjerati zlo.

Unatoč tome što opisani kostim i atribute nalazimo u različitim prikazima luda, i makar se oni predstavljaju kao sastavni, tako reći obavezni dio predodžbe o njima, čini se,

Luda i bogohulnik. Drvorez iz 15. stoljeća. Snimka iz Gradske biblioteke u Caenu. (Zbirka C. Quétel.)

naprotiv, da su ih lude u stalnoj službi, koje su svoja umijeća prikazivale kraljevima i velikodostojnicima, rijetko nosile, izuzevši prilikom službenih ceremonija. Uostalom, ne spominje ih se u računskim knjigama kraljevske kuće. Na dva mjesta spominje se doduše kupovinu »zvončića«, ali oni nisu bili namijenjeni ludama. U prvom je slučaju riječ o nekoj vrsti kopče kojom su Karlo VI i njegov brat željeli, u skladu s tadanjom modom, ukrasiti svoja odijela. Tako čita-

mo, uz naznaku datuma od 4. prosinca 1390. god.: »... Male srebrne zvončiće koje valja staviti i pričvrstiti na dvije pelerine ili dva široka ogrtača srednje veličine za Kralja i vojvodu od Tourainea.« Drugi predmet iz godine 1487, govori kako je Karlo VII naručio u nekog suknara odijelo lude, »od raznobojne svile, ukrašeno zvoncima, dugmadi i kićankama« za malog Péroneta »unuka upravnika Burbonske palače«. To dijete, međutim, nije bilo uposleno kao luda. Kralj ga je naprosto poželio vidjeti u tom kostimu za vrijeme neke svečanosti ili maskerade.

Sijač luda. Gravira iz 19. stoljeća prema **Schelmenzunftu** (1512).

Dvorske lude doduše ne nose uvijek odijelo po kojem se prepoznaje njihova služba, no unatoč tome ne treba da se žale na svoje odijevanje. Njihovi se gospodari obično brinu da ih odjenu kao najveće dostojanstvenike kraljevstva. Računske knjige govore o ludim troškovima za njihovo održavanje: ništa nije bilo suviše skupo niti odveć veličanstveno za te osobe, još i prije no što su se na dvoru našli u prvorazrednu položaju kakav su zauzeli nakon renesanse. Računske knjige burgundskog vojvode obilno spominju široke grimizne ogrtače podstavljene kunovinom, pokrivala za glavu podstavljena vjeveričinim krznom i obrubljena hermelinom, prsluke od vezena zlata s plavičastim resama, haljine sa zlatnim porubom, plašteve podstavljene janjećim krznom namijenjene muškim i ženskim ludama što se smjenjivahu na dvoru Filipa Smjeloga i njegove supruge Margarete Flandrijske.[25]

Luda Antikrist. Drvorez iz 15. stoljeća.

Zabavljači bretonskoga dvora nemaju na čemu zavidjeti svojoj burgundskoj braći. Kralj René Anžuvinski, ljubitelj umjetnosti i književnosti, raskošan u svakome smislu, doka-

zuje neviđenu velikodušnost prema svojoj ludi Tribouletu, prvome s tim imenom kojega ćemo zvati Triboulet I, za razliku od drugoga, lude Franje I, ovjekovječena u Hugoovoj drami i Verdijevu **Rigolettu.**[26] Odore toga Tribouleta ne razlikuju se od onih koje su nosili plemići 15. stoljeća. Svojim su se bogatstvom mogle mjeriti s kraljevskom garderobom. Osim kratkog kaputa od velura koji se tada smatrao vrlo

Ludost što poprima obličje smrti (1540. i 1541). Nacionalna biblioteka. Snimka B. N. Zbirka C. Quétel.

dragocjenim, naš je čova imao dugu halju od »grimizna satena izvezenu žlatom«, čije je tkanje vrijedilo 49 forinti, čemu valja pridodati krzneni ogrtač od vjeverice i bijela janjeta. Na dan svog vjenčanja on odijeva veličanstvenu halju od damasta žuto-crvene boje, podstavljenu kunovinom, no njegov je vjenčani dar skromniji; riječ je o »zlatnom lančiću« kupljenom za jedan zlatnik, 27 sua i 6 para. Istina

Prikaz oprosta grijeha na stalama (15. stoljeće): luda drži palicu a u desnoj ruci kamen ludosti. Stara crkva u Diestu (Belgija). Prema L. Maeterlincku, **Le genre satirique, fantastique ez licencieux dans la sculpture flamande** (Satirički, fantastički i razuzdani žanr flamanske skulpture).

je doduše da sve troškove svečanosti snosi njegov velikodušni gospodar, uključujući i honorar za dva dobošara koji su došli svirati mladencima, uključivši čak i poklon od 10 sua i 6 para svećeniku iz Saint-Aignana koji ih je vjenčao.[27] To su, reći ćete, svečana odijela. Zacijelo, međutim, svakodnevna odijela luda, iako manje uočljiva, nisu bila mnogo jeftinija: njihova siva halja podstavljena krznom, ukrašena

kunovinom oko vrata i na rukavima, bijaše istovjetna kraljevoj.

Francuski dvor nije mogao zaostajati za vojvodama i plemićima kraljevstva. Poštedjet ćemo čitaoca napornog nabrajanja odjeće i nakita poklanjanih ludama u toku četiri stoljeća. Računske knjige obiluju iscrpnim podacima o toj

Naslovna stranica **Gargantue** (1532).

stavci kraljevih troškova.[28] Njihovo iščitavanje pokazuje da su, prateći modne varijacije, naši profesionalni zabavljači mahom bili raskošno zbrinuti. Jedna pojedinost međutim privlači pažnju usred te raskoši dragocjenih tkanina i krzna: riječ je o nevjerojatnoj količini pari cipela što bi ih koristili u godinu dana. Navedimo kao krajnji slučaj Hainselina Coqa, ludu Karla VI, kojem je odobrena nabava četrdeset

Luda nosi svijet na leđima. Drvorez iz 15. stoljeća. Snimka iz Nacionalne biblioteke u Caenu. (Zbirka C. Quétel.)

sedam pari cipela samo u 1404. god., dok je njegov sobar Jacques Coiffart dobio sedam pari u istom razdoblju, što također nije loše. Hainselin nadilazi po rasipništvu postolarskih proizvoda neke kraljevske patuljke iz prethodnog stoljeća koji su, primjerice 1319. god., dobili »svega« tri-

deset dva para. No oni uvelike zaostaju za Guillaumeom Fouelom, ludom Izabele Bavarske, čiji računi govore o nadnaravnom broju od sto tri para u pola godine »kako čizmica, cipela, tako i pođonjenih nazuvaka«!

Začuđuje tolika raskoš za pojedince koji, najposlije, bijahu, barem u početku svoje povijesti, tek službeni idioti. No sjetimo se da patuljci ili životinje iz kraljeve menažerije

Luda i njezin zvončić. Drvorez iz 15. stoljeća.

nisu bili lošije tretirani. Bogatstvo poklona svjedoči o velikoj darežljivosti donatora, dakle o njegovoj moći. S druge strane, kostim lude, često kopija ili patvorina kraljeve odore, simbolizira njegov položaj u odnosu na svoga gospodara: dvostruka groteska, obrnuta slika moći. Kako god bilo, u tim, tako brižno vođenim troškovnicima nema ni riječi o magarećim ušima, o palicama lude, drvenim mačevima, svinjskim mjehurima, zvončićima ... No, da, luda se ne odijeva kao luda, već kao kralj! A zar i kralj u svako doba dana šeće u svome ogrtaču od hermelina, s krunom na glavi? Polazi li u lov naoružan svojim žezlom i pravednički ispruženom rukom? Pa ipak, takvim ga predstavljaju službeni portreti. A atributi lude isto su što i kraljevi: vrijednost im

je tek simbolična. Oni ne služe tome da odjenu svog vlasnika, već da ga označe; mogu počivati na nekom jastuku izvezenu zlatom, u dnu neke škrinje; ne treba ih iznositi izuzev u značajnim prilikama: svatko zna da su tamo, zaklonjeni od pogleda, kao protuvrijednost vladarevoj moći.

Kao što znamo, uloga lude kao imaginarnog predstavnika u svijetu igre nije zanemariva. Ako ništa a ono preko **džokera,** zahvaljujući kojemu traje do naših dana taj tradicionalni stereotip. Uloga uostalom dvosmislena, jer je luda smještena unutar i izvan ludičkog prostora. Izvana stoga što joj je zadatak da prekrši Pravilo. Riječju, luda ostaje ludom: suprotnost nečijem usudu, najraskošnije utjelovljenje onoga što valja nazvati slučajem. Igra nas, kaže Roger Caillois, odvodi daleko od svakodnevnog toga života; ona je »čista forma, djelatnost koja u sebi nalazi svoj smisao, pravila koja poštujemo jedino stoga što su pravila.«[29] Luda, međutim, iznova uvodi nepredvidljivo u obredno. Ona je slobodna interpretacija unutar slobodno utvrđene konvencije. Unutar pravila igre, igra ona istu ulogu kao i u životu, ulogu prevratnika, mješatelja karata. U oba slučaja, ona svetosti poštovanja pravila suprotstavlja svetost njihova kršenja.

Figura u šahu koju nazivljemo lovac (**le fou** — luda) predstavljala je izvorno slona (na arapskome **al-fil**) koji nosi na leđima utvrđenu kulu. Prema nekim povjesničarima, riječ **fil**, je navodno u francuskome alternirana u **fol**, a figura koju je označavala imala je mjesto pokraj kralja i izjednačila se s dvorskom ludom.[30] Simbol obrane u slona mogao se poistovjetiti s kapom lude ili sa žezlom. Čak i danas, među takozvanim Stauntonovim figurama koje se službeno rabe na međunarodnim turnirima, oblik lovca, sa svojim dubokim urezima, sugerira kapu s ušima, ili pak biskupsko žezlo (na engleskome se lovac, **le fou**, kaže **bishop** — biskup). Taj urez sugerira nadalje punu i praznu glavu, dijagonalni hod. U srednjem vijeku, lovac u šahu bio je izrazito negativne vrijednosti. Zapadni igrač, mnogo nazadniji u poznavanju šaha od Istočnjaka 10. stoljeća, teško je pamtio manevre lovca-lude; izjednačavao ga je s uhodom ili kradljivcem koji lukavošću jede najjače figure; dokazivao bi njegovo sumnjivo i podozrivo ponašanje, koristeći se i najmanjom nepažnjom partnera. I sama riječ

aufin (od **al-fin**) bila je pejorativna značenja. Engleski znanstvenik Alexandre Neckam (1157—1217) govori o lovcu-ludi (kojega nazivlje **Alphicus**) kao o špijunu koji se nadaje poput Nestora i čije je nepredvidivo kretanje dvaput slobodnije od kraljičina i time kobnije.[31] (Podozrivost što ju je ta figura budila u igrača šaha razumljiva je znamo li da je u to doba lovac-luda imao pravo preskakati figure koje mu se nađu na putu i što se mogao kretati u svim pravcima.

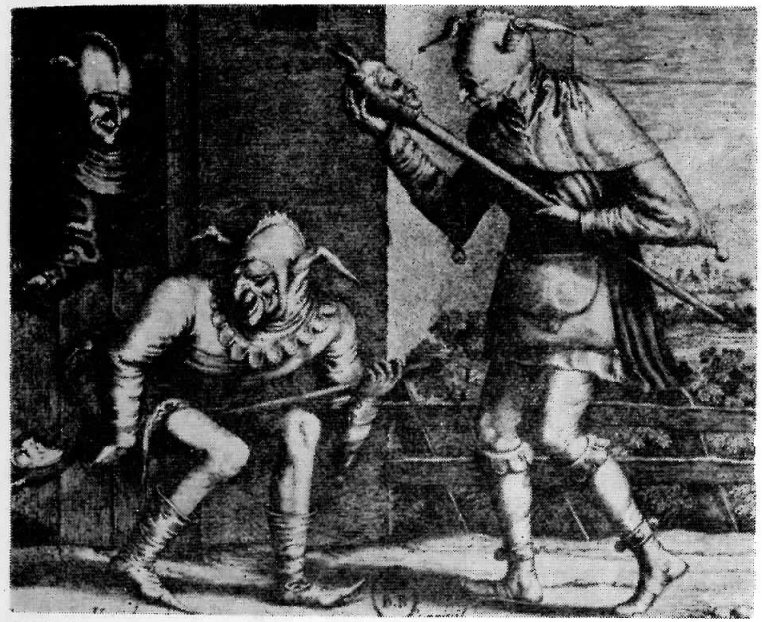

Tri lude. Hondiusova gravira prema Bruegelu (1642). Nacionalna biblioteka. Foto B. N. Zbirka C. Quétel.

Odatle njegova nadmoćnost nad samom kraljicom koja, prema tadanjim pravilima, nikad nije smjela biti odviše daleko od kralja). Termini **špijun i lopov,** kao određenja za lovca-ludu, česti su u književnosti srednovjekovlja.

»Lovci-lude u šahu najbliži su kralju«, ustvrđuje Mathurin Régnier u svojoj četrnaestostoljetnoj satiri. Ta je bliskost bila poticajna mašti; ukazuje ona na to da jednoga nema bez drugoga, jednako kao što njihov odnos antitetičke simetrije simboliziraju hijeratska nepokretnost jedne figure

i gotovo azimutalna pokretljivost druge. Ali lovac-luda također je i **mat** koji zadaje šah kralju, paralizira ga na mjestu, onemogućuje mu svaki izlaz, oduzima svaku slobodu izbora. **Šah** i **mat** ne znače smrt kralja niti njegovo zarobljavanje, već njegovo zatvaranje u mrežu mogućih alternativa, pa je šah stoga jedina igra čije je rješenje sadržano u nerješivosti.

Riječju **mat** također se redovno označuje slika lude u taroku. Dolazi li to ime od talijanskoga **matto** što znači lud, ili od perzijskoga **mat** koje znači smrt? Ne zna se. **Mat** ili **luda** najtajanstvenija je karta u taroku, jedina karta, **lame** kako je zovu upućeni, koja nema nikakve brojčane oznake (zna se da je preostala dvadeset i jedna karta razvrstana u nepromjenjivu redu od I, **Lakrdijaš** do XXI, **Svijet**). **Mat** dakle izmiče seriji brojeva; to je luda, skitnička karta za koju se ne zna gdje bi se stavila u igri. Prema nekima, ona treba doći prije tajanstvene I, prema drugima iza XXI, a ako je igra raspoređena kružno (Guillaume Postel izvodi ROTA iz TARO), ona se ubacuje između početka i kraja i označava beskonačno. Alkemijski simbol za **mat** je alaun, sa znakom 0, koji ga označuje kao nebiće. Ne postojeći po sebi, može se zamijeniti bilo kojom kartom.

Slike na kartama za tarok doživjele su brojne izmjene od pojave igre u Veneciji u 14. stoljeću, do marsejskog taroka koji je danas u prodaji. U takozvanom taroku Karla VI, izrađenom početkom 15. stoljeća, **mat** je prikazan kao div u stojećem položaju ogrnut pelerinom nazubljena ruba, dok mu je na glavi žuta kapa s magarećim ušima a u rukama drži nisku krupna kamenja nanizana na konopcu. Podno nogu su mu četiri djeteta koja kupe kamenje i slažu ga u košaricu. U **Minchiatu** u Firenci, vinjeta također predstavlja diva u tradicionalnu kostimu dvorske lude. Jean-Marie L'Hôte uspoređuje taj lik s Gargantuom, a kamenje **mata** sa zvonkim kamenjem. Zvonki kamen ili zvončić su isto: »**Mat** je čovjek vezan uz zemlju, elementaran, naspram kraljeva i plemića koji vladaju svijetom.«[32]

Pa ipak, najraširenији lik **mata** prije podsjeća na lutajućeg Židova. To je bradato stvorenje koje hoda s torbom na leđima i s dugim štapom u ruci, dok mu se jedna mačka (bijeli ris, prema O. Wirthu) vješa o hlače i obnažuje desnu stranu

stražnjice. Čovjek je to od vječna putovanja, pogleda izgubljena u neodređenom smjeru, šeta nasumce, poput slijepca, a da se nigda ne zaustavi. Za njega nema ništa sigurna i određena, nikakve trajnosti stvari, nikakve usredotočenosti misli. **Mat** je pokretan poput neba; selitelj je. Njegova polu-

Mat u tarotu.

obnažena stražnjica podsjeća na materijalnost tijela. U sustavu proricateljskih tumačenja, on, prema O. Wirthu, predstavlja pasivnost, igračku okultnih sila, hipnotizirani lik, oruđe drugih, neosjetljivost, ravnodušnost.

Džoker sa svojim odijelom i palicom lude, javlja se u našim igrama karata približno u razdoblju od 1850. do 1860. god., najprije u Sjedinjenim Državama, kamo su ga navodno uveli francuski kolonizatori, a potom u Evropi. On je, nedvojbeno,

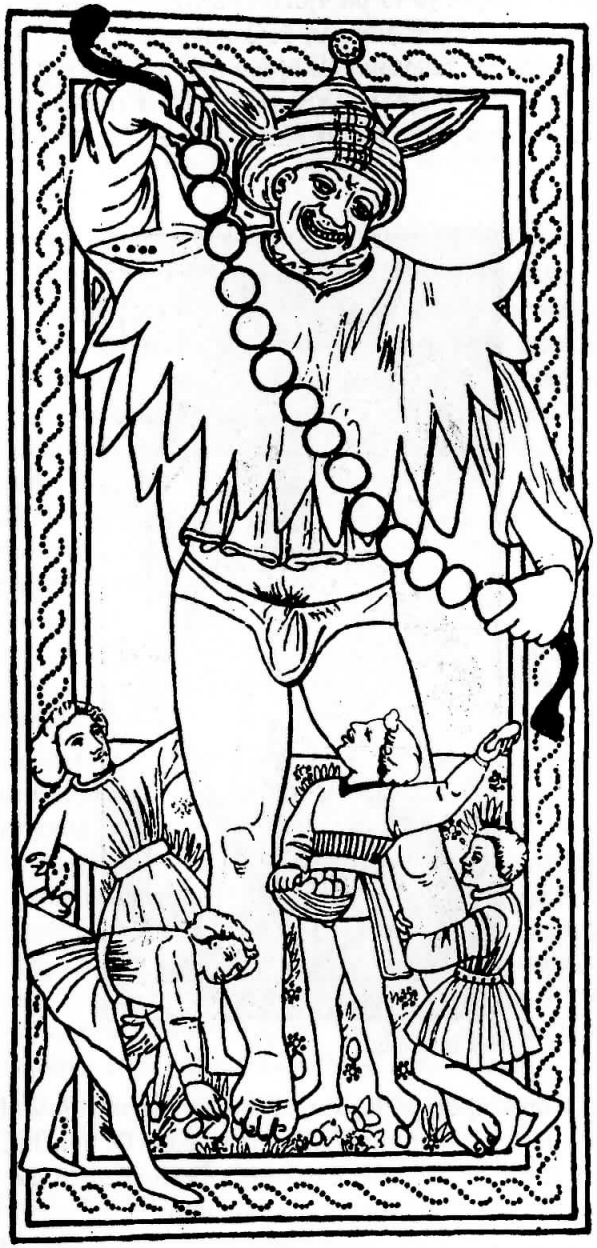

Tarot Karla VI (početak 15. stoljeća). Lik mata. (Snimka R. Viollet)

daleki potomak **mata.** Poput njega, ne uklapa se ni u jednu seriju, ne nosi nikakav broj po važnosti, a može nadomjestiti bilo koju od ostalih pedeset i dviju karata. Taj lik bez vrijednosti a sveobličan, izmiče ludičkoj kodifikaciji. Sve se događa kao da ga je Pravilo opunomoćilo samo da bi ga on zanijekao. **Džoker** razara logiku igre; dok je on u opticaju, ništa se ne dobiva, prisutan je kaos koji vreba negdje između dviju karata, spreman da nam skoči u lice, da nas odvuče u svoj vrtlog. Poput **mata**, poput dvorske lude, taj rušitelj stalno postavlja u pitanje poredak svijeta.

Treće poglavlje

Kolektivna luda

Iz svega što prethodi ne treba zaključiti kako se kolektivna luda nigda ne javlja drukčije doli u svome konceptualnom liku ili pak naprosto kao ikonografska tema. Podjednako je naime prisutna u običajima i u društvu. Ludost u srednjem vijeku ne pohodi samo crkve i oslikane knjige: prodire ona u gradove, sudjeluje u životu zajednice i društva, na različitim mjestima pod njezinim pokroviteljstvom osnivaju se brojne bratije. Međutim, u svim tim javljanjima koja unekoliko predstavljaju svjetovnu verziju Svečanosti luda, ludost poprima ljudsko obličje; utjelovljuju je jedna ili nekoliko stvarnih osoba koje doista i nose njeno glasovito ruho. Slika dobiva tijelo, ali joj uloga ostaje ista: svjetovna luda također prekoračuje uspostavljene vrijednosti obrtanjem svakodnevnoga.

U toku više stoljeća, neki su francuski gradovi običavali izdržavati po jednu ludu. Bijaše to »gradska luda«, kojoj je bio zadatak da zabavi stanovnike pri svečanostima ili javnim obredima. Tako je svake godine u Lilleu ispred procesije o Tijelovu koračao gradski lakrdijaš kojem se plaćalo godišnju naknadu za obavljanje te dužnosti, unatoč tome što bi takav nerijetko bio iz redova bogate gradske buržoazije. Vidjelo ga se izdaleka gdje kroči sam na čelu povorke, odjeven u šaren ogrtač s izvezenim grbovima grada i s kapom sa zvončićima koju je njihao u svim smjerovima, uz brojne grimase i kreveljenja, kružno vrteći palicom, dobacujući prostakluke razdraganoj gomili što se natisnula pri njegovu prolazu i zalijevajući je vjedrima vode koja mu je dodavao njegov drug. Na nekoliko koraka iza njega, pratilo ga je svećenstvo u slavljeničku ruhu pjevajući nabožne napjeve oko Svetog sakramenta. Ne zna se da li je taj običaj uveden u vrijeme ustanovljenja Tijelova 1264. godine. Zna se međutim da je 1359. god. bio na snazi. Postoji naime neki račun iz te godine u kojem se spominje naknada »dvojici žandara koji su uklonili neku ludu iz pričesne povorke«, vjerojatno nekog izgrednika koji se htio nadmetati sa službenom lu-

dom. Također znamo da je ta služba dodijeljena 1480. god. »nekom ubogome i bezazlenom čovjeku zvanom prijatelj Willement«. Kako god bilo, običaj se dugo zadržao, jer ga još susrećemo početkom 18. stoljeća. Službena luda grada Lillea bijaše u to doba neki bogati bankar Corneille, čiji je sin bio kanonik u crkvi Sv. Pavla, glavnoj gradskoj crkvi. Umro je 1724. god. i nije poznato da li ga je netko zamijenio, pa čak ni da li se ta služba nadalje održala.[33]

Skromniji gradovi, koji nisu mogli izdržavati svoju ludu u toku godine, najmili bi profesionalnog zabavljača za određenu priliku. Svake bi se godine u Dieppeu održavala svečanost koja se zvala **mitouries** i održavala se polovinom kolovoza o Velikoj Gospi u crkvi Sv. Jakova u sjećanje na poraz Engleza podno zidova grada 14. kolovoza 1443. godine. Proslavu bi uveseljavao jedan profesionalni lakrdijaš što ga narod nazivaše **Grimpesulais**[34], koji je, po uzoru na svog subrata iz Lillea, izvodio brojne lakrdije, hineći da je mrtav da bi potom uskrsnuo, na opću sablazan prisutnih, ili bi se pak rugao i hulio na Boga i Blaženu Djevicu koje se svečanost slavila, ili pak na svece koje se slavilo u tom kraju. Godine 1647, kraljica majka i mladi Luj XIV, prisustvovali su, u prolazu kroz Dieppe, svečanosti **mitouries** i bijahu toliko zgranuti njihovim bestidnim ispadima te su je zabranili. Ali stanovnici Dieppea nisu zbog toga odustali od tog običaja i njihova se godišnja proslava održala sve do Revolucije.

Običaj izdržavanja gradske lude zadržao se do novijega doba. Na nekim mjestima u Belgiji i Luxembourgu moglo ih se susresti do kraja prošlog stoljeća. O crkvenom godu, slavi svakoga grada, mladići bi se okupili na konjima na određenom mjestu, stali bi u krug i izabrali jednoga između sebe da igra ulogu lude. Scenario je dalje predviđao da ga progone ulicama grada poput lopova hineći da će ga ubiti puškom. Nakon iscrpljujućeg lova na čovjeka, »luda« bi se srušila na zemlju, kao da je smrtno pogođena, dok bi jedan iz bratije, koji je preuzeo ulogu svećenika, kleknuo pokraj njega da ga ispovjedi. Krvnik bi zatim pripremio lomaču na kojoj bi spaljivali lutku koja je predstavljala ludu. Slične svečanosti su se zacijelo nastavile o godišnjim proslavama na sjeveru Francuske i u ostalim pokrajinama. Francuski folklor nadasve obiluje takvim sadržajima.

Običaj izdržavanja gradske lude bio je međutim u Njemačkoj još rašireniji negoli u Francuskoj. Gradske proslave, pa čak i privatne proslave bijahu nezamislive bez sudjelovanja nekog **Possenreissera** (šaljivdžije), nekog **Pritschenmeistera** (majstora sablje, vjerojatno neke vrste Harlekina) ili nekoga **Spruchsprechera** (krasnogovornika). Uz skromnu naknadu i nekoliko čaša vina, preuzimali bi oni na sebe da zabave društvo. U toku svadbi, primjerice, krasnogovornik bi započinjao svoju tiradu u trenutku kad bi uzvanici sjeli za stol. S dugim ogrtačem prebačenim preko leđa, grudi prekrivenih medaljama na kojima bijahu utisnuti grbovi različitih gradskih udruženja, držao bi u ruci kićeno ukrašen štap na koji bijahu obješene kovanice. Nakon što bi zamahnuo šta-

Pečat od crvena voska na povelji što ju je dobio Henrik II Burbonski, princ Condé, kad je bio primljen u družinu Lude Majke iz Dijona 1626. god.

pom da zatraži tišinu, uputio bi skupu uobičajene čestitke, poželio mnogo sreće mladim supružnicima i dao se na veličanje u stihovima njihove osobe, njihove obitelji i profesije. Nakon te svadbene pjesme, svaki je uzvanik, ukoliko je želio, mogao zabavljaču predložiti neku temu za improvizaciju. Bijahu one mahom birane tako da ga nadahnu satiričkim pjesmicama upućenim nekom sudioniku skupa. Taj je posao iziskivao, dakako, zajedljiv duh, vještinu britkog odgovora, talent za smiješan i nepredvidljiv izričaj, riječju, talent pjesmotvorca.

Prije no što napustimo Njemačku, svakako valja spomenuti glasovite karnevalske igre u Nürnbergu što su ih gradski zanatlije upriličavali u gostionicama, kao i **Schembartlauf**, godišnju gradsku proslavu koju je u cijelosti organizirala i snosila troškove gradska uprava, a odigravala se svake godine u toku 14. i 15. stoljeća, u ponedjeljak koji je prethodio Pepelničkoj srijedi. Toga bi dana predstavnici cehovskih udruženja, zakrabuljeni i bogato kostimirani, plešući u povorci prolazili ulicama Nürnberga.[35] Dürerova domovina dugo je očuvala sklonost ka veselu ludovanju. Potkraj 18. stoljeća plaćene lude tamo su se i nadalje bavile svojim zanatom. Jedan među njima, Guillaume Weber, imao je izuzetno pamćenje i znao je napamet djela svih antičkih pisaca prevedena na njemački te je u tom golemom spremištu crpio građu za svoje satire i epigrame upućene sugrađanima. Pripovijeda se da su ga tri mlada radnika koje je živahno izrugao u toku neke svadbe, u želji da mu se osvete zbog njegova ruganja, uhvatila u trenutku kad je htio otići iz neke krčme i bacila ga u Fischbach, rječicu koja protječe kroz Nürnberg. Nesretnik imađaše golemu trbušinu i goleme naslage sala, pa se jedva izvukao na obalu. Kad se našao izvan vode, digao je, kažu, oči prema nebu i obratio se Bogu s molbom u stihovima da mu pomogne pronaći nasilnike kako bi im slomio kosti.

Nisu samo gradovi izdržavali lude: brojna udruženja zanatlija također su imala svoje lude. Ti bi pokazivali svoja umijeća za velikih svečanosti: prilikom proslave sveca zaštitnika udruženja, primanja novih majstora u ceh, za karnevalskih ili vjerskih povorki i sl. Običaj je bio najrašireniji u Flandriji i sjevernoj Francuskoj. Trag im se sačuvao do da-

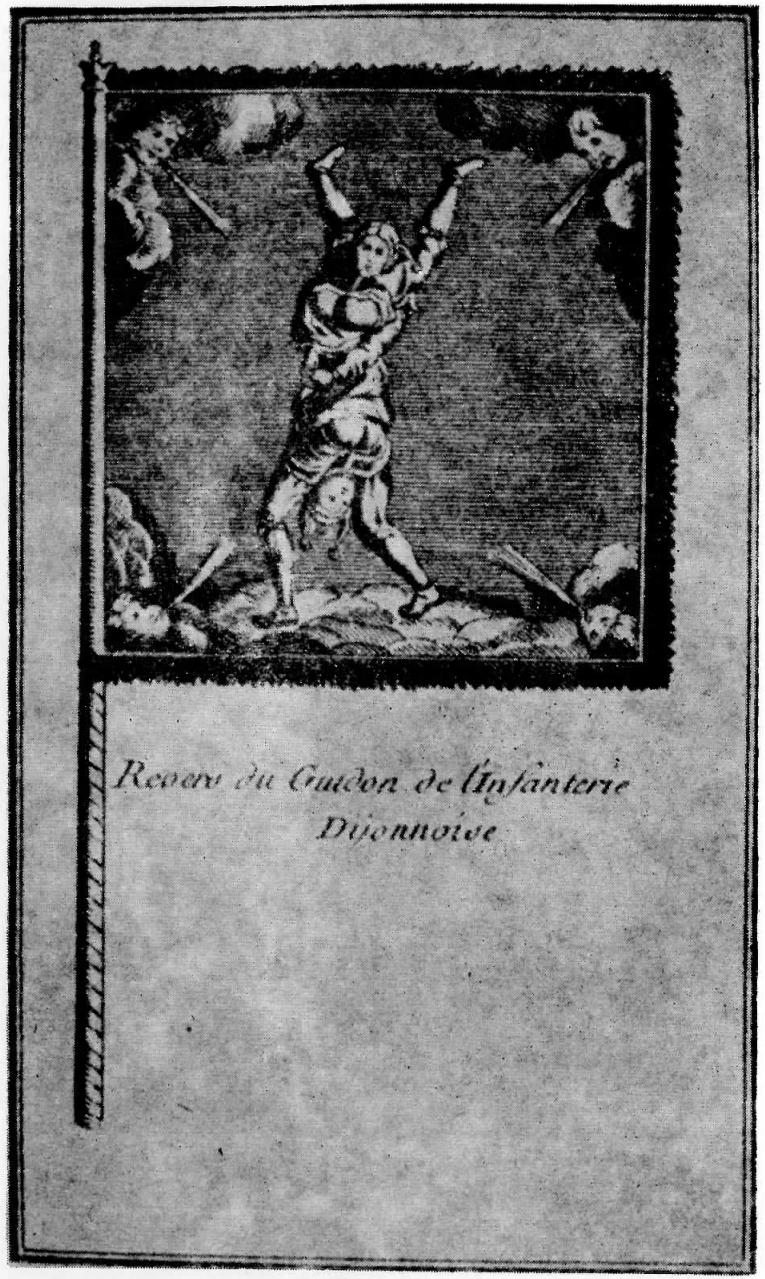

Strane 59—62: gravire iz Du Tilliotovih, **Mémoires pour servir à l'histoire de la fête des fous** (Sjećanja koja će poslužiti povijesti svečanosti luda) (1741). Autorova zbirka.

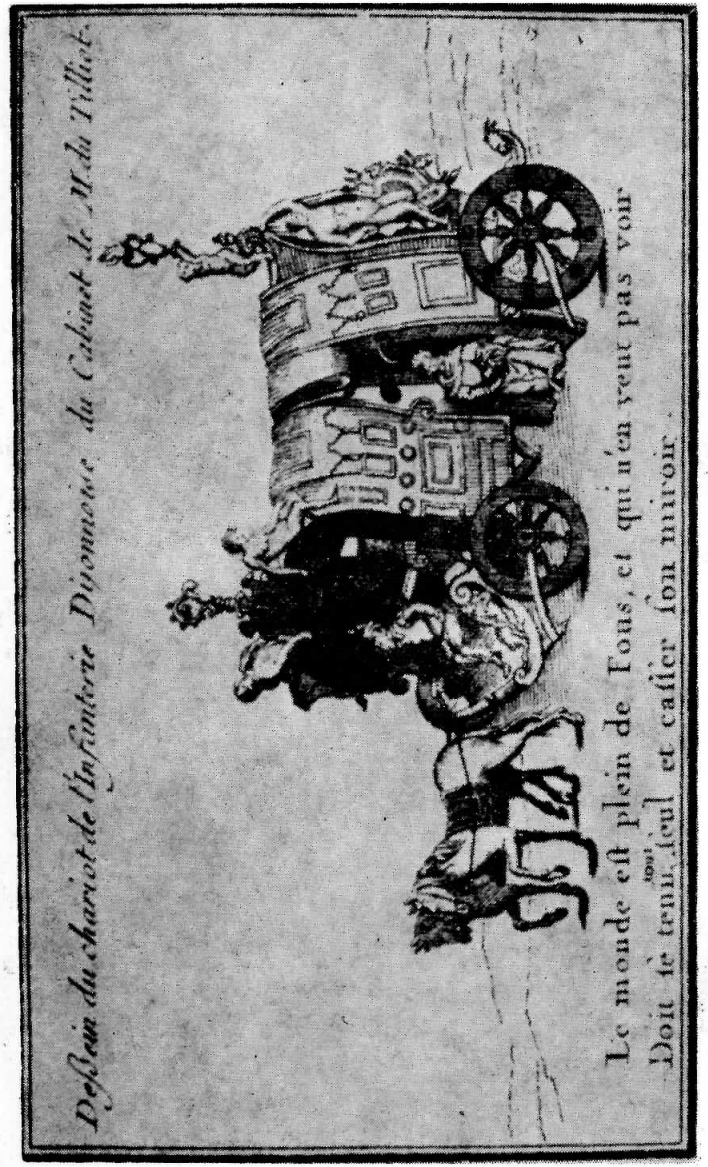

Kola dižonske pješadije.

Palica družine Lude Majke iz Dijona.

Prizor graje što ju je nadigla neka lakrdijaška družina. Drvorez iz 15. st. Snimka iz Nacionalne biblioteke u Caenu. (Zbirka C. Quétel.)

nas prilikom glasovite svečanosti Gayanta koja se održava svake godine u Douaiu, u prvome tjednu mjeseca srpnja. I danas se uz diva, njegovu suprugu Marie Cagenon i njihovo troje djece Jacquota, Fillona i Binbina **(Tiot-Tourni)**, nalazi neka osoba u liku konja koja maše svojom palicom. Riječ je o ludi opata iz Douaija, posljednjem predstavniku četrdeset

i dvaju udruženja koja su u povorci pratila Gayanta u 15. stoljeću.

U školama govorništva nalazila se i jedna luda **(nar of zot)** kojoj je zadatak bio da uveseljava gomilu za vrijeme svečanih ulazaka i javnih ceremonija. Retoričko udruženje u Anversu pod nazivom **Violette**, predložilo je čak 1561. god. nagradu za onoga tko »umije najbezazlenije i najveselije predstavljati ludu, bez psovki i nečasnosti«. U Courtraiju je neko slično društvo zvano **Barberiani** imalo parolu: **God voet veel zotten** (Bog hrani nadriludu).

Najposlije, nevjerojatno ali istinito, čak je i vojska imala svoje lude. Bijaše to u švicarskim četama koje su služile u Francuskoj prije 1792. godine. Svaka četa je imala svoga **Lustiga** (podrijetlo francuskoga **loustic** — šaljivdžija), kojemu je bio zadatak da uveseljuje drugove: stupajući na čelu kolone, on bi izvikivao pošalice koje bi se ponavljale od prvoga do posljednjeg reda vojnika, praćene salvama smijeha. Prema Paulu-Louisu Courieru, kojemu riječ **loustic** zahvaljuje svoju književnu slavu, zadatak tih lakrdijaša bio je da rastresu plaćenike koje je morila čežnja za domovinom: »Luda ih zabavlja, ponekad priječi da se objese stoga što ne mogu dezertirati, tješi ih u trenutku **schlaguea** (pri izdržavanju kazne), kad su na crnom kruhu, okovani, ili pak izloženi vrijeđanjima starješina.«[36]

Od svih manifestacija grupnog lakrdijašenja, najzačudnija je ona bratstava zvanih veselima ili lakrdijaškima, koja su se postupno osnivala diljem Evrope potkraj srednjovjekovlja. Unatoč očiglednim sličnostima, ništa nije udaljenije od opatije u Thélèmeu i njezine ideologije »Čini što te volja«. Ta strogo organizirana bratstva, sa svojim zakonima i odredbama zapravo ostavljaju malo prostora fantaziji pojedinca. Članovi, uglavnom primani kooptacijom, obvezivali bi se da će se najstrože pridržavati utvrđene discipline. Podsjeća to na poslušnost zidara, koji su kutomjerom i kompasom odmijenili palicu lude i zvončić.

U određenom smislu, svjedoci smo odistinskog obrata ludosti. Napustivši polje anarhičnog poriva, ovdje on postaje uvriježenom etikom; primjerom utanačenoga, ozakonjenog nereda preobraženog u sustav življenja, podignutog na razinu društvene utopije. Od karaktera prestupništva zadržani

su samo izvanjski oblici. Ali ne govorimo suviše brzo o duhovnom pribiranju. Sjetimo se, Svečanost luda također je bila prilagođena određenom obredu, makar i negativnom, jednako kao što su to bile Saturnalije ili Karneval, a da to istodobno nije značilo kompromis — barem djelatni kompromis — s vlašću. Kodificirana ludost nije nužno podređena ideološkom fatalitetu razdoblja. A činjenica da se odvijala u granicama nekoga društva, naime relativno povučene i neovisne zajednice, nimalo ne slabi njezinu izražajnost. Naprosto, ludost se metaforizirala u toj grupi kao **primjerna,** istodobno postajući kazališnim činom; od psihodrame postaje ona spektaklom koji je sam sebi svrhom a da zbog toga ne prestane značiti. Poznato je uostalom da su neka od tih bratstava, poput Studentskog svećeničkog bratstva (Basoche), primjerice, predstavljala začetak svjetovnog teatra.

Izuzev Basochea, koji se javio u sklopu pravosudnih tijela **ancien régimea** o kojem ovdje nećemo govoriti jer nije ni u kakvoj neposrednoj vezi s ludošću, najstarije udruženje, ono **Vitezova reda luda** osnovano je u Clèvesu, maloj kneževini koja se prostirala na obim obalama Rajne, na dan sv. Cuneberta (12. studenoga) 1381. god., a osnovao ju je Adolphe de la Marck, grof od Clèvesa, zajedno s trideset petoricom plemića i prijatelja. Potkraj 18. stoljeća u arhivima grada još se čuvala povelja njihova osnutka s pečatima trideset i šest osnivača. Svi su ti pečati bili od zelena voska, izuzev Adolpheova koji je bio crven.

Članovi bratstva sastajali su se svake godine u vrijeme berbe, prve ili druge nedjelje u listopadu, a ne bi se rastajali do slijedeće nedjelje. Nitko nije smio izostati sa sastanka: nije se priznavala bilo kakva isprika, izuzev službeno utvrđene bolesti ili putovanja na mjesto barem šest dana puta udaljeno od Clèvesa. Izuzev u ta dva slučaja, odsutni bi bio kažnjen kaznom u iznosu od tri livre namijenjene siromasima. U toku te sedmice, trideset i šest vitezova živjeli bi zajedno, uz zajedničke obroke okupljeni na svečanu skupu. Prvoga ili drugoga dana, morali bi izabrati kralja i šest savjetnika koji će predsjedavati svečanosti. U utorak ujutro **Red luda** u punome sjaju i svečano odjeven uputio bi se u katedralu da moli za dušu vitezova preminulih u toku godi-

ne. U petak, prije svanuća, članovi bratije između kojih je izbio poneki spor morali su se pojaviti pred kraljem i njegovom svitom i izmiriti se prije sunčeva zalaska.

Grb bratstva — što ga je svaki vitez, uključivši kralja i njegovih šest dostojanstvenika, nosio izvezena na ogrtaču — predstavljao je ludu s kapom sa zvončićima, pola crvenu, pola zlatnu. Luda je držala u ruci pladanj od pozlaćena srebra ukrašen voćem, simbol zajedništva bratije. Svaki vitez koji ne bi nosio grb bio je osuđen na kaznu poput one kojom se kažnjavalo odsutne.

Izuzev svoga luckasta imena i simboličkih atributa, **Red luda iz Clèvesa** nije pokazivao niti traga lakrdije. Prema njihovim načelima prije bi se pomislilo da je riječ o loži slobodnih zidara. U toku svoga godišnjeg sastanka, vitezovi su morali živjeti u posvemašnjoj izjednačenosti. Nikakva razlikovanja po položaju ili imutku. Nikakve hijerarhije, nikakve prisile, nikakva prvenstva. Tek je bratstvo trebalo cvjetati za njihova vijećanja i zajedničkih obroka. Nijedan član udruženja nigda se nije javno prepustio bilo kakvoj ekstravaganciji. Ako su se zabavljali, bilo je to među sobom, u najvećoj tajnosti. Zapitali bismo se stoga čemu su se uopće pozivali na ludost? Stoga što je jedino ludost mogla opravdati takav obrazac življenja? Zato što se trebalo proglasiti ludom da bi se usudilo hiniti jednakost i bratstvo? Zacijelo. Radilo se tu dakako tek o utopijskoj igri rezerviranoj za nekoliko visokih plemića, a bijaše ona u skladu s aristokratskim idealom. Unatoč tome, to mikro-društvo, kako god selektivan bio izbor njegovih članova, bilo je primjerom koji se slijedilo. Ne zaboravimo da se slobodno zidarstvo u 18. stoljeću također razvilo mahom u plemićkim krugovima.

Red luda iz Clèvesa zacijelo je potaknuo osnivanje **Družbe Lude Majke** iz Dijona, koju se još nazivalo i **Dižonska pješadija,** najpoznatije među takvim udruženjima i o kojemu je sačuvano najviše podataka. Osnovao ga je navodno Engelbert iz Clèvesa, potomak grofa Adolphea koji je bio na visoku položaju u burgundskoj grofoviji. Ne zna se otkad datira ta fundacija. Sve što znamo jest da je red **Lude Majke** postojao za vladavine Filipa Dobroga, jer on potvrđuje njegovo postojanje 27. prosinca 1454, jednom poslanicom u stihovima koje dio prenosimo:

Filip, s pomoću milosti Božje
Vojvoda lijepe Burgundije,
Lothiera, Brabanta i Limbourga,
A također s pravom i Luxembourga
. . . . . .
Želimo, odobravamo, naređujemo,
Nama i našim sljedbenicima,
Nebrojenih mjesta glavarima,
Na tu glasovitu svečanost slave
Zanavijek jednoć tijekom godine
Na prvi dan mjeseca siječnja;
I da se Lude slobodno vesele
Ne strahujuć od pokude naše kapele
I prirede svečanost kakvu žele,
Bez poruge i vrijeđanja
I bilo kakva osporavanja
Od strane nekog mudrijega;
Već neka slave lakovjerne lude
Lagano, dok novca bude,
Dan ili dva . . .

Udruženje iznova potvrđuje 1482. god. Jean d'Amboise, biskup i vojvoda Langresa, per Francuske, namjesnik Burgundije te sir Baudricourt, namjesnik rečenih mjesta. Očigledno je riječ o krajnje službenoj instituciji.

Sačinjavalo ju je više od pet stotina osoba, među kojima je bilo nekoliko plemića, ali također i predstavnika bogate buržoazije iz redova sudstva: službenici parlamenta i komisija za financije, advokati, prokuratori, pa čak i nekoliko skromnijih trgovaca i građana. Organizacija bijaše izrazito vojničkoga tipa. Njezin najznačajniji dio nazivao se **Pješadija** i okupljao se na skupovima zvanim **Fiskalni prokurator** ili **Zeleni fiskal.**[37] Na čelu družine bijaše neka vrsta vladara izabranog većinom glasova sa svoga lijepa izgleda, vrla ponašanja i časnosti. Iako to uvijek bijaše muškarac (koliko znamo nijedno udruženje luda nije okupljalo žene), zvao se **Ludom Majkom.** Nameće se poredba s **Majkom drugova po dužnosti**. Poznato je naime da u svakom gradu pokrajine Tour de France, družbenici izaberu jednu **Majku** u toku jedne uobičajene ceremonije. Kuća **Majke** — često neka gostionica u gradu ili varošici — predstavlja pravu ložu udruženja, mjesto na kome bratija jede, spava, održava sastanke i pohranjuje svoju arhivu. Unatoč tome što lokal vodi muškarac, on zadržava ime **Majke.** Družbenici kažu: »Idemo k **Majci**«. Nema sumnje da postoji neka veza između drugarskih saveza i određenih veselih društava, barem koliko je

do organizacije. Poznato je uostalom da su udruženja aktivno sudjelovala u različitim proslavama i burlesknim povorkama.

Luda Majka iz Dijona uživao je sva preimućstva vladara. Imao je veliki dvor koji se sastojao od tjelesne straže, konjice, pravosudnih službenika, kućnih slugu, kancelara i jednog velikog štitonoše. Vršioci tih dužnosti razlikovahu se međusobno po različitim odijelima. No prije svega bijahu oni sudski autoriteti, jer su raspolagali pravom donošenja izvršnih presuda, izuzev u slučaju opoziva od strane dižonskog Parlamenta. Znamo za slučaj uhićenja od strane tog suda, od 6. veljače 1579, kojim se potvrđuje presuda **Lude Majke.** Podatak je značajan, jer osvjetljuje nama nezamislivu pojavu, naime interferiranje igre u stvarnosti, miješanje ludičke i zakonske moći.

Dižonska pješadija koju sačinjavaše dvjestotinjak ljudi, razvila bi na dan svečanosti barjak na kojem je bilo prikazano bezbroj glava luda u kapama, zajedno s parolom bratije: **Stultorum numerus infinitus est. Luda Majka** imao je također svoju zastavu koja se završavala s dva jezičca, trobojnicu burgundskih vojvoda, crvenu, žutu i zelenu. U sredini sjedilo je stvorenje s dvorogom kapom na glavi, držeći u ruci palicu lude. Iza tog alegorijskog prikaza **Lude Majke**, stajala je sama luda mašući palicom u jednoj ruci a u drugoj sa svitkom pergamenta, vjerojatno ustavom reda.

Skupštine su se održavale redovno u toku tri posljednja dana Karnevala, na igralištu Ribarnice, na zahtjev Fiskalnog prokuratora koji bi svakom članu poslao pozivnicu na kojoj bijahu ispisani šaljivi stihovi. Svi prisutni, pripovijeda Du Tilliot, bijahu za tu prigodu »prerušeni u odijela išarana crvenom, zelenom i žutom bojom, s kapom istih boja s dva šiljka ili dva roga, sa zvončićima, a u rukama nošahu palice ukrašene glavom lude«. Kad bi se sastali da slave, svaki bi donio svoje jelo. Pedeset čuvara, izabranih među najbogatijim gradskim zanatlijama, čuvali bi stražu na vratima dvorane.

Za vrijeme svečanosti prigodom rođenja, vjenčanja ili rođendana nekog princa, i svake godine za vrijeme Karnevala, udruženje bi se okupilo u punome broju i u paradnome ruhu krenulo u povorci ulicama Dijona, prema strogo utvrđenom

redu. Na čelu povorke nalazila bi se četiri glasonoše, zatim kapetan straže, potom sama **Pješadija** u velikim šareno ukrašenim kolima koja je vuklo šest konja s trobojnim pokrivkama. Iza njih, predvođen dvama glasonošama, kretao bi sam **Luda Majka,** jašući na bijeloj kobili, u pratnji svečano odjevenih pratilaca, sa šest paževa i dvanaest slugu. U stopu ga je slijedio i njegov stjegonoša, a pratili su ga redom šezdeset oficira, štitonoše, sokolari, kraljevski lovci i drugi dostojanstvenici, potom barjaktari družine, šezdesetak konjanika, **Zeleni fiskal** i njegova dva savjetnika. Odjeljenje tjelesne straže završavalo je povorku. Povorka se tri puta zaustavljala u svom prolazu: prvi put ispred guvernerove palače, potom ispred kuće predsjednika Parlamenta, najposlije ispred vijećnice. Pri svakom zaustavljanju, jedna bi, u tu svrhu posebno izabrana osoba, recitirala neke stihove. Prema P. Ménestrieru, jezuitskom naučenjaku iz 12. stoljeća, svake bi se godine za vrijeme Karnevala, gradski pisari prerušeni u vinogradare uspinjali na kočiju **Pješadije** i za trajanja povorke pjevali podrugljive pjesme šaljiva sadržaja »koje bijahu poput osude običaja vremena«.[38] Pri rođenju prijestolonasljednika, budućeg Luja XIV, 1638. god., sačuvana je **Pripovijest o tome što se zbivalo u gradu Dijonu**, gdje čitamo: »Dižonska pješadija koju je blagodat mira dugo podizala u poštenoj slobodi da razonođuje javnost, pojavila se u svom sjaju, a sačinjavaše je četiri stotine konjanika, prerušenih u šarena odijela, te recitirahu burgundske stihove o tome sretnom rođenju.«[39]

Gdjekad bi se družba okupila i izvan razdoblja svečanosti ili službenih proslava. Čim bi se zbio neki neobični događaj, dramatični ili komični, neko neprimjereno vjenčanje, krađa, ubojstvo, silovanje, skandal, namah bi krenula obojena kola i uputila se ulicama. Članovi **Pješadije** improvizirali bi neku komediju ili naprosto neki dijalog o događaju dana o kojem je riječ i sami bi igrali uloge dotičnih lica, prerušivši se i parodirajući ih.

Družba Lude Majke nije pod svojom lakrdijaškom vanjštinom bila ništa doli neka vrsta **Rotary cluba*** u kojem su se

* Neka vrsta zatvorenog društva (Engleska, SAD) koje svojim vezama potajno utječe na javni život. (Prev.)

okupljale glavne ličnosti grada pod prizivom ludosti. Nalazimo tu slavna imena, poput Henrika Burbonskoga, princa kraljevske kuće Condé, prvoga kneza vladalačkog roda i oca Grand Condéa koji je primljen u članstvo 1626; poput Henrika Lorenskoga, grofa Harcourta, jednoga od najhrabrijih vojskovođa Luja XIII; nadalje također vojvodu de la Rivièrea, biskupa Langresa i pera Francuske, ili pak Jeana de Vandenessea, vrhovnog nadzornika palače Karla V a potom Filipa II, prije no što se povukao u Burgundiju i preminuo u dubokoj starosti. Posljednji predsjednik **Pješadije** ili **Lude Majke** Philippe des Champs, iako skromnijeg podrijetla, bijaše ipak zastupnik u Parlamentu i poglavar burgundskih oblasnih skupština. Taj se sudac nije stidio lakrdijaške dužnosti i sva je prilika da se nitko nije podsmjehivao njegovu naslovu **Lude Majke**, s obzirom na to da ga je jedan visoki plemić poput vojvode de Bellegardea, guverner provincije, uvelike štovao i počastio svojom zaštitom. Valja istaknuti miješanje društvenih grupa svojstveno tome društvu, jer **ancien régime** nudi malo takvih primjera prije pojave prvih masonskih loža.

Da bi se postalo članom družine, trebalo se pojaviti pred sudom što su ga činili **Luda Majka**, okružen svojim glavnim dostojanstvenicima. **Zeleni fiskal** postavio bi kandidatu nekoliko pitanja u stihovima, na koja je potonji morao odgovoriti također u stihu, što bi bilo dokazom njegove dosjetljivosti; u protivnome, kandidatura bi mu bila odbijena. Obred primanja u članstvo sastojao se u tome da se na glavu novog izabranika stavi trobojna kapa i krajnje svečano uruče patentna pisma na pergamentu s trobojnim pečatom. Povelja je obvezno bila napisana u šaljivu tonu. Zahvaljujući Du Tilliotu, sačuvana je povelja uručena vojvodi de La Rivièreu. Ostale se zacijelo nisu mnogo razlikovale. Riječ je o sočnoj parodiji pravničko-sudskog govora uz veselo ismijavanje brojnih ponavljanja, nabrajanja i svečanog tona. Evo tog malog remek-djela verbalne transgresije:

»Ponajboljim i najizvrsnijim odličnicima dižonske Pješadije, dojenčadi Apolona i Muza, zakonitoj djeci prečasnoga Bonstempsa, svim ludama, nadludama, čudacima, vjetrogonjama, pjesnicima po duši, u duru i u molu, sastavljačima almanaha starih i novih, prisutnima, odsutnima i onima koji će doći, desetlivrašima, dukatašima, realašima, jakobašima, talirašima i drugim debelokesašima dajemo na znanje da se visoki i moćni gospodin de la Rivière, biskup-vojvoda i per Langresa, poželio naći u okružju vesele i umiljate dječice Dižonske pješadije, a smatrajući ga dostojnim da ponese trobojnu kapu i palicu mudre ludosti, preko kojih će uživati u veseloj lakorječivosti, istančanosti, otmjenosti, okretnosti, dostatnosti i iskusnu blagorječju dostojnu kakva zabavljača, te bismo s tog razloga i njegovu ćupu bili radi pokriti rečenom kapom, uručiti mu velelepnu palicu i obvezati ga da po svaku cijenu štuje i podržava ludost, pa smo ga s time u vezi voljni utrpati i upisati među djecu naše nadasve pribojavane gospoje i majke, a imajući na umu srčani značaj rečenoga gospodina koji vazda prati ludost. Toga cilja radi, iskali smo mišljenje naše rečene gospoje i majke, te smo, na osnovi njezina trućanja, prihvatili i usvojili, prihvaćamo i usvajamo rečenoga gospodina de la Rivièrea u rečenu Pješadiju kako bi u istoj ostao i bio uključen u njezin unutarnji kabinet, sve dok ludost potraje, i tamo obavljao zadaću koju smatra dostojnom svoga prirodnog nagnuća spram časnosti, povlaštenosti, pravima, nadmoćnosti, ugledu, moći i podrijetlu što mu ga je Bog podario, uz pravo da diljem svijeta promiče ludost, da joj prema potrebi pridodaje ili oduzima sve u dužnu štovanju njezine veličine, osuđujući na poraz i propast neprijatelje Francuske, nad kojima sebi, na koliko god njih naišao, smije vlastoručno naplatiti; jer tako se želi i hoće. Predano u Dijonu.«

Kako je cijeli obred počivao na smiješnome, i mjere namijenjene protivnicima bratije bijahu također prožete duhom veselosti. Tako bi stranac koji bi ocrnio družbu ili nekako oštetio nekog od njezinih članova, bio pozvan da se pojavi na sudu **Lude Majke** i osuđen da popije zaredom nekoliko čaša vode: okrutna kazna ima li se na umu da je riječ o glavnom gradu Burgundije! Kaznu je pratila i novčana globa. A onome tko bi odbio da se podvrgne presudi, došla bi u kuću straža **Lude Majke**, smjestila se kod susjednog trgovca hranom i pićem i častila se na njegov račun sve dok globa ne bi bila plaćena. Ne treba govoriti da krivac ne bi odugovlačio da se pojavi . . .

Institucija se nije zadovoljila svojom prilično značajnom ulogom u javnome i privatnom životu Dijona. Proširila se i u drugim gradovima Burgundije, primjerice u Chalonu, gdje je bratija **Veseljaka** promicala istu filozofiju poruge. No s **Bratijom Lude Majke** desilo se slično kao i s brojnim sličnim udruženjima. Početkom 17. stoljeća, vlast počinje smatrati da njihove razonode prelaze mjeru i da tu ima i zloupotrebe. Osuđivalo se družinu da se upušta i u nedopustive bezobraštine. Kakvo otkriće! Uistinu pak, s usponom kraljevskog apsolutizma, nadasve od pojave Richelieua, vlada sve teže

podnosi postojanje neovisnih grupa koje su uživale pravo da se izruguju a nisu se libile i da se njime koriste. Prvi bijahu na udaru **Veseljaci** ukazom skupštine Chalona od 31. siječnja 1626. god. »kojim se zabranjuje građanima rečenoga grada da se okupljaju, bilo javno ili tajno, pod imenom **Lude Majke** ili **Veseljaka**, da se kreću u grupi, pješice ili na konjima, s obrazinom ili bez nje, da recitiraju ili pjevaju stihove, satiru, prozu, dijaloge i drugo tome slično«. Očevi obitelji smatrat će se odgovornima za svoju djecu ili sluge koji bi prekršili te zabrane.

Ukaz je izazvao žestoki val pobune među građanstvom Chalona, posebice među mladeži, te se vlast morala povući. Niti dvadeset dana nakon toga prvog ukaza, 18. veljače 1626. god., gradska uprava objavljuje drugi, »na traženje mladeži Chalona«, prema kojemu su dopuštene svetkovine, pod uvjetom da se odvijaju u redu »bez galame i skandala«, uz dozvolu općinskog suca i uz prethodnu cenzuru tekstova koje će se u javnosti čitati.[40]

Richelieu ne bijaše čovjek spreman prihvatiti neuspjeh, iako je ovaj doduše službeno bio porazom pokrajinskih vlasti. Četiri godine kasnije, pokušat će silovit napad na svemoćno udruženje **Lude Majke**. Ovaj put zabrana dolazi od strane kraljevske vlasti: ukaz kojim se naređuje raspuštanje potpisuje Luj XIII 21. lipnja 1630. god., a proveden je na dvoru 5. srpnja iste godine. Njime se otvoreno obznanjuje zahtjev moći koja ne trpi suparništvo, bilo da je riječ i o kraljevstvu od papira kojemu je na čelu kralj karnevala. Izgovarajući se »žalbama« koje su navodno pristigle iz Dijona na »skandalozne navade« **Pješadije** i **Lude Majke**, protiv »nereda«, »razvrata«, nasrtaja na »lijepe običaje, gradski mir i počinak«, kojima bi družina bila uzrokom, i kako bi se »iskorijenilo to zlo i spriječilo njegovo širenje u budućnosti«, kraljevskim se ukazom ukida i raspušta organizaciju. Zabranjeno je svim podanicima grada da im se pridružuju »i zajedno s njima slave«, pod prijetnjom da ih se definitivno proglasi nedostojnima bilo kakvih dužnosti i da ih se osudi kao »remetioce javnoga mira«.[41]

Nije li se vjerovalo da sam Zeus baca gromove u vrijeme poklada? No olimpski bog strpljivo bi podnio **Momusove** rugalice. Richelieu ne bi. Ali napavši **Ludu Majku**, kardinal se

oborio na snažna protivnika. Ne samo da je udruženje imalo u svojim redovima pokrajinski plemićki vrh, pa čak i jednog princa vladalačkog roda, već je također imalo jednoga još moćnijeg saveznika: tradiciju staru nekoliko stoljeća. Tako se družina uporno opirala prije no što se podredila kraljevskoj volji. Osam godina nakon ukaza slavili su u veselu sjaju rođenje Luja XIV. Ali za to im je valjalo dobiti posebno dopuštenje vlade, dopuštenje koje će uostalom morati tražiti i u nekim drugim prilikama. Nadzirani, cenzurirani, ostavljeni na milost i nemilost vlasti, lišeni svoga prava na otvorenost, družini **Lude Majke** bilo je suđeno da nestane, poput ostalih lakrdijaških družina, koje također bijahu žrtvom političkog centralizma. Richelieu je likovao. Kako bratiju nije mogao ukinuti jednim potezom pera, stavio ju je pod svoju prinadležnost, što je značilo da joj je slomio vrat.

Govorili smo toliko o ta dva udruženja iz Clèvesa i Dijona stoga što ona bijahu najslavnija i najbolje organizirana. No ne treba zaboraviti da su u Francuskoj i drugdje postojale brojne slične grupacije, više ili manje razrađena statusa kojih je osnovna zadaća bila da se sastaju u određene dane u godini, uglavnom u vrijeme Poklada, i organiziraju rugalačke i šaljive povorke, farse, maskerade, parade i sl. Poznata su **Bezbrižna djeca** i **Budalasta majka**, različite »opatije« **Maugouvert** ili **Bongouverta**, društva **guzonja** ili **rogonja**, jedni s elitnijim članstvom, drugi u kojima prevladava narodsko i seosko članstvo koji se izjednačuju u obredima svečanosti u brojnim gradovima i gradićima Francuske.

Rogonje iz Rouena i Evreuxa birali su svake godine poglavara pod nazivom **Abbas Cornadorum** kojega bi na dan sv. Barnabéa provodili ulicama dok je sjedio na magarcu, s mitrom na glavi naoružana biskupskom palicom. Pratila ga je grupa rogonja koji pjevahu šaljive kuplete na makaronskom jeziku. Za vrijeme trajanja njihove svečanosti uživali su sudsku nadležnost, i to službenom odlukom pariškog Parlamenta potvrđenom od strane Parlamenta Rouena. To znači da su u tom kratkom razdoblju bili priznati kao sasvim legalna institucija s pravom presude. Za vrijeme Karnevala, grad Rouen bio je sasvim u njihovoj vlasti: kružili bi ulicama šireći paniku među stanovništvom, nadasve među sudskim službenicima čije bi smiješne ili skandalozne poteze otvoreno i

nemilosrdno osuđivali, naveliko se služeći metodom ispitivanja, sudskom obranom i grotesknim tiradama. U toku tri dana, rogonje bijahu odistinsko pokretno sudište: dolazili bi pod prozore svojih žrtava: sumnjivih advokata, prevarenih muževa, nepoštenih trgovaca, zabludjelih svećenika, nadriliječnika, žigošući ih svojim porugama. Za trajanja tih Saturnalija, građani se ne usuđivahu pomoliti nosa na ulicu; zabarikadirani kod kuće, kupajući se u hladnu znoju slušali bi gdje se približava podrugljiva vika gomile. Imali su i zašto. Mnogo prije Karnevala, rogonje bi podrobno pročešljale grad pabirčeći budalasta naklapanja i govorkanja kojima nisu škrtarile lokalne torokuše. Divotni banket upriličen na tržišnom trgu označio bi vrhunac proslave u velikoj rableovskoj tradiciji.

Svakoj vlasti — vjerskoj, političkoj, sudskoj — povremence zapušu vjetrovi iz suprotnoga smjera. A ako se to kolektivno prelijevanje tako često zbivalo pod simboličnom obrazinom ludosti, znači da je ludost bila jedina kadra da ga ozakoni; treba biti lud — ili se takvim pričinjati — da bi se srušio privid svakodnevlja i obznanila **drukčija** riječ. Proizlazi da je prevrat moći upisan u moći samoj, da je red stvoren da bi ga se uneredilo, hijerarhija da bude izokrenuta, sveto da bude profanirano. Svako društvo luči klice vlastitoga prevrata.

Međutim, ta snaga obrata, što smo je dosad vidjeli na djelu u kolektivnu obliku (golema povorka onih **kojima se vlada**) nadalje će se utjeloviti u liku, istodobno jednome i mnogima, suprotstavljenome i pridodanom vlasti, kojega ćemo pratiti uzbudljivu pustolovinu: liku kraljeve lude.

Četvrto poglavlje

Kućna luda

Prijeći od kolektivne lude na individualnu, znači zamijeniti pero mitologa, vazda sklonijega interpretiranju negoli pripovijedanju, onim povjesničara. Najposlije, kazali bismo, eto nas na opipljivu, sigurnu terenu; na onome neoborivih dokaza što ih pružaju arhivski dokumenti. Makar i razočarali, priznajemo otprve: ništa od toga. Mit je sastavni dio povijesti luda i nije ga se lako osloboditi. Ne stoga što o ludama ne bi bilo pouzdanih biografskih podataka, već zato što su oni izmiješani s toliko bajkovitih pripovijesti, patvorenih anegdota, šala ili dosjetki sumnjiva podrijetla koje se pripisuje jednima ili drugima. Toliko se izmišljalo i maštalo o tim likovima; toliko nas razgaljuje njihova domišljatost i umješnost brza odgovora; fikcija se tu tako usko ispreplela sa stvarnošću te ih gdjekad i ne treba odvajati. Nešto slično prati i bilo koje povijesno istraživanje, no taj je fenomen ovdje udesetorostručen zbog samog zanata kojim su se ti ljudi bavili. Čudesnim zanatom, uistinu, još punim tajni; zanatom što se uvelike priklanja snovima. To ne treba čuditi. Bila ona stvarna ili hinjena, ne pripada li ludosti najposlije povlašteno mjesto nepredvidljivoga i neuhvatljivoga? Nije li ona otkrivanje, neprestano stvaranje?

Čitajući životopise tih lakrdijaša, nerijetko pomišljamo kako slijedimo od rođenja do smrti život jedne jedine osobe. Kao da osobnost svakoga blijedi pred njihovom zajedničkom ulogom. Najposlije, u toku stoljeća, bit će manje razlike između pojedinaca koji su obavljali taj posao no što se razlikovao sam njihov zadatak. Čak i kad je riječ o snažnim ličnostima poput Chicota, Gazde Guillaumea ili Mathurine, nešto im uobraziljskoga uporno zaklanja istinsko lice. Opsežna literatura što se razvila o njima, posebice od 16. stoljeća nadalje, tek parazitira povijest na račun mita. Pripovijesti, rugalice, paskvile, satire, pamfleti i ludarije svake vrste što se objavljuju pod njihovim imenom predstavljaju ustaljeni izrijek na priliku onome ili onoj koji su joj povodom. To je govor lude, ili točnije, govor kakav se od nje očekuje. Kon-

vencionalni iskaz, bez obzira na to kojoj osobi bio upućen, što nigda ne varira, niti po temama (religijska ili politička polemika), niti po registru: slobodno je to izricanje u kojemu prevladavaju poruga i podsmijeh, nerijetko bestidnost i drskost.

Dvorska luda nema vlastita imena, kao što nema istinskog identiteta. Obično ga zakukulje u neki nadimak koji uostalom u prilici može i poslužiti: tako imamo dva **Tribouleta**, čak tri **Gonella** (na dvoru u Ferrari), i barem pola tuceta **Gospi od svih boja**. Zapravo, njihovo ime ne označuje pojedinca, već stanje, jednako kao što **Harlekin**, **Kolombina** i **Pantalon** označuju karaktere a ne likove.

Čovjek ili životinja? Usprkos magarećim ušima, nitko ga, čak ni u srednjovjekovlju, ne poistovjećuje dokraja sa životinjom. Pa ipak, ima oklijevanja da ga se u cijelosti razvrsta u ljudsku kategoriju. Do renesanse, luda se pojavljuje kao neobično stvorenje, hibridno, poput neke nastranosti prirode. Kažimo, iako to ipak ne treba shvatiti doslovce, da je luda sastavni dio kraljeve menažerije, jednako kao što su to njegovi lovački psi, sokolovi, mudre životinje, patuljci i čudovišta svake vrste. Zbog toga ga se, kao i sve njih, tretira kao miljenika o čemu je već bilo riječi. Suprotno upornoj predaji, ludu se rjeđe bira s njezinih tjelesnih nedostataka, negoli zbog duševne zaostalosti: grbavci, šepavci prije su iznimke. Navest ćete dakako slučaj Tribouleta I, strahovito sitnoglava, kojega je šiljata lubanja oduševljavala uzvanike njegova gospodara Renéa Anžuvinskoga. Ali većina sačuvanih ikonografskih prikaza ili stvarnih portreta te bratije ne ukazuje na značajnije deformacije. Svi se ti ljudi nadaju zdrava tijela, ako ne i duha. U svakom slučaju, zna se za tek jedan primjer stvarnog čudovišta u povijesti kućnih luda. Riječ je o ludi Jakova IV Škotskoga (1473—1513).

To čudovište s dva lica činila su dva nepotpuna tijela srasla u gornjem dijelu, dok su mu na glavi bila dva nasuprotna lica. Daljnja neobičnost: jedna polovina bijaše glazbenik koji je svirao lutnju s jednim parom ruku, dok je druga prezirala glazbu i pokazivala neumjerenu želju za pićem. Govorilo se

Luda Filipa Smjeloga, burgundijskog vojvode. Crtež zbirke iz Arrasa. **Snimka Giraudon.**

pak da bi jedan bio kadar ubiti drugog blizanca u toku alkoholne krize, prouzročivši u isti mah i vlastitu smrt.
Predodžba što je i danas imamo o dvorskoj ludi, namjerno brka duševni poremećaj s tjelesnom nakaznošću, kao da ružnoća nužno ide ukorak s alijenacijom. Oba poremećaja, istina je, bila su jednako tražena na dvorovima srednjega vijeka. Svaki je zapadni vladar okupljao patuljke i umno poremećene za svoj kabinet kurioziteta: upravo su se natjecali u tome tko će imati nedoraslije nedonošče ili nazadnijeg smušenjaka; gdjekad bi ih čak i posuđivali jedan drugome, izmjenjivali, preprodavali. Ta teratofilska strast među onima je što ih današnji moral potiskuje u najzabranjenije područje nesvjesnoga, zapravo tek prevodi, u donekle napuhanu obliku, onu zbunjujuću, nastranu očaranost istodobno odbojnu i privlačnu, kakvu je čovjek vazda osjećao naspram neobičnoga, nenormalnoga, ako ne i užasnoga. Do drugog svjetskog rata, »Anatomski muzej« dra Spitznera privlačio je mnoštvo na velikim sajmovima Belgije. Pod izlikom »socijalne higijene«, gomila se natiskivala oko voštanih odljeva zaludujuće realističnosti, koji su prikazivali prirodne čudnovatosti, bilo patološke primjerke: dijete-žabu, dvospolna čudovišta ili blizance vezane stražnjicom, tragične fetuse, da i ne nabrajamo različite vrste gangrena, ognojenja, ganglijskih zadebljanja, dijelove tijela nagrizene rakom, ciroze, vulvitise i ostale izrasline s iscjetkom.[42] Čudovišno preuzima na sebe ljagu našeg tijela i duha, na njega prebacujemo vlastitu niskost; ono filtrira sliku što je stvaramo o samima sebi i omogućuje nam da se prepoznamo kao zdrava i lijepa bića.

Nekim čudnim paradoksom, ispada da je odbojni izgled naslijeđeno pravo mudraca (istina je da on, vjerujemo li Erazmu ili Rabelaisu, nije tako daleko od maloumnika). Mrsko nam je smjestiti glavu filozofa na tijelo Adonisa: pogledajte Sokrata, Diogena, Ezopa, da ostanemo pri starima . . . Ta se nespojivost nadaje prirodnim zakonom, kao u želji da se ravnomjerno rasporede darovi neba: jednima milina i ljepota, drugima ljepota duha. Ali nadasve, iako nešto mračnije, ružnoću se poimlje kao neku vrstu prkosa u odnosu na red i sklad, gotovo kao neku pobunu; ona ne ranjava samo pogled, već uznemiruje, ruši prihvaćene vrijednosti, ili ih barem postavlja u pitanje. Strogo uzevši, ružnoća je sablazan; prepreka koja se isprečuje na našem putu. Stoga je nadasve značajno da istina mudraca zrači iz nekoga obezličena tijela, nekoga nižeg humaniteta istodobno žaljenja vrijednoga i nakaznoga. Jednako je objelodanjujuće da istinu tražimo u najskrenutijeg bića — lude. Jer i istina je sablazan. Kako god bilo, da bi se uspjelo u službi kraljevoga zabavljača, važniji je pomućeni um negoli izgled grbavca. No ako vas je priroda velikodušno podarila jednime i drugime, pred vama je briljantna karijera. Dobrana cerebralna atrofija uvećana grbavošću, vodenom glavom, ozbiljnijim isturenjem vilica, ili, u skromnijem obliku, hromošću ili razrokošću, učinit će od vas zvijezdu menažerije i bit ćete predmetom svake pažnje, ponosom svoga gospodara. Ne trebate se žaliti na sudbinu niti ako ste uobičajeni primjerak debila, čak i lišen značajnijega tjelesnog nedostatka. Dovoljno je da se »izviještite«, znate pokazati svoje umijeće, izvijati se, svirati u trubu ili rebec, izvoditi tisuće bezazlenosti, grimasa, riječju, ako savršeno igrate svoju ulogu idiota, ukazat će vam se pažnja kakva se ukazuje paunovima ili kopcima iz ptičarnika. Kasnije će biti riječi o materijalnu i društvenom položaju lude. Recimo zasad da je mjesto unosno. Čak toliko dobro te se neki nisu dvoumili da hine kako su pomućena uma da bi se uposlili. U starome Rimu za pravog se kretena otimalo plaćajući ga golemim sumama, no gubio je svaku vrijednost ako bi se utvrdilo da je riječ o simulantu. Marcial pripovijeda u jednom distihu kako je nasjeo hinjenom duševnom bolesniku:

Morio dictus erat: viginti milibus emi.
Redde mihi nummos, Gargilianus: sapit.

(Smatrali su ga ludim: kupio sam ga za dvadeset tisuća sestera.
Vrati novac, Gargiliane: taj ima pameti!)[43]

Maloumnici ili varalice? Istini za volju, pitanje ostaje otvorenim, a svjedočanstva kojima raspolažemo, bremenita su proturječjima. Isprve se doista činilo da je riječ o istinskim slaboumnicima. Pa ipak, više no jednom poneki nas među njima iznenadi svojom duhovitošću, ispravnošću prosudbe ili istančanošću brzog odgovora. Ne čudi da se i mudra riječ omakne glupanu. Ali kad se to suviše često ponavlja, stvar postaje sumnjiva. Tu nema tajne ni čuda: naprosto,

neki veseljak živa duha i okretna jezika, nadasve spreman izrugivanju biva proglašen za ludu. Slučaj bijaše toliko čest u srednjem vijeku te nije vjerojatno da se te hinjenike smatralo pravim slaboumnicima. Čini se vjerojatnijim da se ludost u tom razdoblju poimlje kao puku metaforu i da čovjek s palicom lude u brojnim slučajevima nije bio drugo doli vješt komedijaš kadar da hini prostodušnost slaboumnika. Riječju, kažimo da su brojne lude, naročito u početku, bile stvarni slaboumnici, ali je među njima bilo sve više komedijaša koji su hinili ludost. Od renesanse nadalje, gotovo su svi pripadali potonjoj kategoriji.

Dvorska luda podrijetlom je iz najstarijih vremena. Susrećemo je već kod olimpskih bogova u liku Momusa, sina Noći, boga kritike i poruge, cenzora božanskih navada. Čak ni Zeus nije bio pošteđen njegovih šala. Jedino je Afrodita stekla milost u njegovim očima, jer je bila savršenstvo samo; tako je kritici izvrgnuo jedino njezine cipele. Najposlije, međutim, postao je Momus toliko nepodnošljivim, te ga besmrtnici potjeraše sa Svete planine. Sklonio se kod Dioniza, boga vina, koji ga je srdačno primio, jer su pijanstvo i ludost stvoreni da idu ruku pod ruku.

»Otkad su ga otjerali«, pripovijeda Erazmo, »bogovi se mnogo više i slobodnije zabavljaju. Žive jednostavnim životom, kao što reče Homer, i nitko ih ne nadzire. Kako ih samo nasmijava Prijap iz smokvinika! Kako ih zabavljaju Hermesove krađe i podvale! Na njihovu banketu, Hefest uobičajeno postaje ludom koja stiže hramljući, izvodi svoje pakosti i nepristojnosti, a cijeli stol umire od smijeha. Potom im Silen, raspusni starkelja, pleše **cordax** s teškim Polifemom, dok ih zbor nimfi zabavlja gimnopedijom. Satiri s jarčevim nogama izvode im atelanske* lakrdije. Na priglupu Panovu pjesmicu pucaju od smijeha, i njegov im je poj draži od onoga Muza, nadasve u trenutku kad ih omami nektar.«[44] Mitologija obiluje lakrdijašima; ima ih za svačiji ukus: pravih i lažnih patuljaka, pakosnika, mudrica, čudaka ... Homer čak u **Ilijadi** nudi model lakrdijaša-ratnika u glasovitu liku Terzita najpoganijem i najkukavnijem što ga je igda bilo među vojnicima. Podaren rijetkom verbalnom neumjerenošću, iznosi on svaku vrstu nepristojnosti i psovki, kudeći i same kraljeve kako bi nagnao Grke na porugu, poput zadnjeg lakrdijaša. Uostalom to je i najodbojnije biće pod Trojom: izuzev što jako hramlje, ramena su mu pogrbljena, svedena prema grudima, dok mu je glava poput glave šećera na kojoj leluja nekoliko rijetkih vlasi. Ta rugoba svjedoči, međutim, o stvarnoj smionosti u svojim nitkovlucima; zamjerke što ih upućuje Agamemnonu oštre su, ali točne. Ahilej će ga udariti šakom stoga što se usudio rugati njegovim muzama, nakon što je smrtno ranio amazonku Pantezileju.[45]

* Fabula atellana — vrsta pučke drame u rimsko doba (po gradu Atelli). (Prev.)

U grčkoj mitologiji nema službenih luda. Otvorimo li Stari zavjet, vidjet ćemo da je u vrijeme kralja Davida Akiš, kralj zemlje Gata, držao lude na svome dvoru. Kad je David, bježeći ispred bijesnoga Šaula, stigao kod njega, kraljeve sluge su ga prepoznale. Ustrašen, David odluči hiniti ludost te je izvodio niz neobičnosti, primjerice, obilježivši alke na vratima ili slineći po bradi. Obrativši se svojim slugama, Akiš im reče: »Vidite dobro da je čovjek lud. Zašto ga dovodite k meni? Zar nemam dosta budala pa mi dovodite ovoga da mi dosađuje svojim ludilom? Zar će i taj ući u moju kuću«.[46] David smjesta pobježe i skloni se u Adulamovu spilju. Lude kralja Akiša, zacijelo pravi debili, činile su, kao što vidimo, već tada dio kraljeve menažerije.

Prema pripovijesti o **Salamonu i Markolfu** (13. st.), kralj Salamon navodno je imao ludu imenom Markolf — no tu smo dakako na polju čiste legende. Autor te neobične knjižice razmišlja kako je nekoga dana kralj Židova, sjedeći na prijestolju, spazio podno nogu rutavoga patuljka groteskних pokreta. Između njih se zapodjene ovaj čudni razgovor:

— Tko si ti? — upita kralj.

— Imenuj svoju obitelj, pa ću ja svoju.

— Podrijetlom sam iz jedne od dvanaest Judinih obitelji. Juda rodi Fareza itd. Otac mi je bio David, a ja sam kralj Salamon.

— A ja sam podrijetlom iz jedne od dvanaest Rustreovih

obitelji. Rustre rodi Rustauda; Rustaud Rustiquea itd. Moj otac bijaše plemenit Marquel, a ja sam ludi Marcolphe.

— Rekao bih da si lukavi prepredenjak! No, bez obzira na to, popričajmo. Odgovoriš li kako valja na moja pitanja, ponašat ću se prema tebi kao da si kralj; više me nećeš napustiti i cijelo će ti moje kraljevstvo iskazivati počasti. Uslijedi razgovor o najrazličitijim sadržajima: muškarcu, ženi, svijetu, prirodi, drveću, travi, vinu, medicini itd. Ne samo da je Marcolphe na sve odgovarao najslobodnije i najduhovitije već je on, seljak, bezazlenik, uboga luda, uspio zbuniti najmudrijega među kraljevima. Uznemiren s tolike smionosti, Salamon ga protjera. »Laž koja laska sviđa se kralju«, uzdahne Marcolphe povlačeći se, »ali istina što blješti zbunjuje i ranjava čak i najmudrije.« Eto kako ta mala knjižica zaključuje dugi dijalog što će ga stoljećima voditi čovjek sa skeptrom i čovjek s palicom lude.

Siđemo li iz carstva junaka i bogova u ono smrtnika, primijetit ćemo da je običaj držanja luda u službi postojao još u najstarijem razdoblju antike. Susrećemo ih u Perzijanaca, u Suzi, Ekbatani, kao i u Egiptu gdje su slikari oslikali Heptanomidove grobove prikazavši bogate Egipćane u pratnji izobličenih i groteskih likova. Glasovita sanskrtska epopeja **Ramajana** spominje nekog lakrdijaša u prisutnosti princeze Site. Je li taj običaj potom prešao od Istoka na Zapad kao što se često pretpostavljalo? Najvjerojatnije. Vrlo rano, čini se, u Ateni a potom u Rimu, bogate su obitelji uzdržavale sluge kojima je jedina dužnost bila da ih zabavljaju za vrijeme obroka; nazivahu ih **gelotopoioi** (oni koji nasmijavaju), i banket ne bi zasluživao to ime da na njemu neka luda ne izvodi svoje lakrdije radi uveseljavanja uzvanika. Ti lakrdijaši bili su dio zabavljačkog osoblja, gdjekad brojnoga; tu su se mogli naći plesači, mađioničari, dreseri medvjeda ili majmuna, igrači s obručima, **cubisteteri,** neka vrsta akrobata koji plešu na rukama itd. Događalo se također da službenog zabavljača odmijeni filozof, **aretalogus** čija se posebna komičnost sastojala u tome da svoja moralna kazivanja nadjene budalaštinama i besmislicama. Ti **aretalogi** birani su iz redova siromaha, stoika ili cinika koji su se, ne našavši ni učenika ni pokrovitelja, sveli na to da budu lakrdijaši za stolovima bogatih. Svetonije pripovijeda

da je Augusta uvijek za vrijeme obroka zabavljao lakrdijaš. Je li to nedostojno zanimanje za filozofa? Što je međutim bio Diogen doli gradski lakrdijaš? Ili Ezop svome gospodaru Ksantusu? Nije li i sam Sokrat živio na tuđi račun, poput većine svojih kolega? Daleko od toga da preziru smijeh, nisu oni prezali od toga da pribjegnu paradoksalnoj šali da bi u sugovorniku užegli iskru mudrosti.

Od tog razdoblja, ulogu plaćene lude mogla je igrati i žena. O tome nas obavještava Seneka u pismu svome prijatelju Luciliju: »Znaš«, piše mu, »da je Harpasta, luda moje žene, ostala po nasljednu pravu kod mene jer, koliko je do mene, neprijatelj sam takvim čudovištima, a poželim li se smijati nekoj ludi, ne moram daleko tražiti: smijem se sam sebi. Ta je luda ubrzo izgubila vid. Reći ću ti nešto nevjerojatno, ali pak istinito: ona ne zna da je slijepa; neprestance sili roba koji je čuva da je vodi, jer je kuća, kako kaže posve mračna.«[47] Ne zaključimo po toj okrutnoj crti da je naš filozof bio lišen humora. Harpasta je zacijelo bila naprosto nesretnica pomračena uma, i Seneku nisu zabavljale njezine nenamjerne budalaštine. Usput valja uočiti da su ta bića već tada bila dio pokojnikove zaostavštine, poput njegovih robova i drugih dobara.

Lude se nisu pojavljivale na dvoru samo prilikom svečanosti; prisustvuju one i mnogim drugim svečanim ili privatnim prigodama. Često se njihova prisutnost nadaje neprimjerenom, promašenom s obzirom na situaciju. Upravo bi tada došla do izražaja moć njihove poruge i rušilaštva. U Rimu bi pobjednika kojeg se pronosilo u slavi pratio mladi rob kojemu je bila dužnost da mu za cijelo trajanje povorke ponavlja: **»Respiciens post te hominem memen to te«** (Kad svrneš pogled unazad, upamti da si samo čovjek). Mnoštvo je i samo preuzelo na sebe da ga, na svoj način, podsjeti na njegov položaj, kako ne bi umislio da je bog. Tog je dana ono imalo punu slobodu da ga vrijeđa do mile volje. Dok bi kročio prema Kapitolu, junak bi u prolazu slušao najneskladnije krikove, jer su se s uzvicima jednih miješali zvižduci, dobacivanja i psovke drugih. Koliko je do **servulusa** koji ga je pratio, danas je utvrđeno da je riječ o profesionalnom lakrdijašu i slikari **cassonija** iz 14. stoljeća

ispravno su ga prikazali na kovčezima kako predsjeda u trijumfalnoj kočiji u kostimu lude.

Još je prestupničkiji običaj prema kojemu je carev lakrdijaš **mimus,** pratio pogrebnu povorku svoga gospodara, zadužen da zabavi mnoštvo podražavajući ćudi i smješne osobine pokojnika. Na Vespazijanovu pogrebu, a bio je glasovit sa svoje škrtosti, glavni lakrdijaš imenom Favor nosio je na licu obrazinu s carevim likom podražavajući njegov glas i pokrete te glasno pitao priređivača: »Recite, koliko stoji moja sahrana«? — »Deset milijuna sestercija«. — »U tom slučaju«, izjavi on, »neka stoji samo sto tisuća, a moje tijelo bacite u Tiber ako želite!«[48]

Nije trebalo biti carem da pogrebu prisustvuje komedijaš. U bogatih obitelji, pratili bi oni posmrtnu povorku odmah iza službenih naricatelja i tibicena ili svirača flaute.

Rim je kolijevka satire. A Rimljani su oduvijek pokazivali veliku sklonost prema šaljivdžijama koji ismijavaju svoje bližnje. Pripovijeda se da je Sila provodio sate u društvu komedijaša sudjelujući s njima u njihovim neumjerenostima. Prema Plutarhu, od kojega i crpimo ove podatke, Antonije je također bio neobično sklon tim trgovcima bezbrižnosti. Prisustvujući nekoga dana vjenčanju jednoga među njima, imenom Hipijas, toliko se nazderao te je sutradan, ne mogavši se suzdržati, na samom Forumu povraćao. Kad je postao trijumvirom, ta je njegova strast prevršila svaku mjeru: njegova kuća, kaže Plutarh, bila je stalno puna komedijaša svake vrste koji su se neumorno prepuštali neumjerenostima, dok je bila zatvorena generalima i ambasadorima. Kad je najposlije Antonije otputovao u Aziju kako bi tamo pribavio novac obećan legionarima, provaljivao je u gradove okružen hordom azijatskih šaljivdžija koji su u nastranostima i prostaštvu nadilazili one koje je doveo sa sobom iz Italije. Nijedna vlast nije sklopila tješnjeg saveza sa svijetom šaljivdžijja.

U Grčkoj su također vladari držali lakrdijaše u svojoj službi. Nalazimo ih kod Aleksandra, tiranina iz Fere, u Tesaliji na Heronovu dvoru u Makedoniji, na Filipovu dvoru i onome Aleksandrovih nasljednika, u Pergamu kod Atale. Lude iz Denisove palače u Sirakuzi nazivahu se **Dionysocolaces**: Dionizovi čankolizi.

Učestala je pojava da plaćena luda podražava svoga gospodara, no obratno se ne susreće svakodnevno. Nešto je zanimljiviji tek slučaj Antioha IV Epifana. Pripovijeda se da se taj sirijski kralj, koji je vladao od 175. do 164. god. pr. n. e., u želji da se nadmeće po veličajnosti svojih proslava s onima što ih je upriličavao rimski konzul Pavao Emilije, družio sa svojim ludama a one su se spram njega ponašale kao sa sebi jednakim. Jedan od njegovih nasljednika na sirijskom prijestolju Antioh IX iz Cizia, čak je naučio i vještinu mima. Legenda ili istina? Ne znamo. Ali, kakav simbol!

Teško je povjerovati da se sam Atila, »bič Božji«, opuštao nakon svojih barbarskih ekspedicija u društvu svoje lude. Kad su Maksimin i grčki povjesničar Prishus, prispjeli kao poslanici bizantskog cara Teodozija Mlađega 446. god. pred kralja Huna, taj ih je pozvao za svoj stol. Za vrijeme banketa, dva su pjesnika na hunskom jeziku slavila Atiline pobjede. Potom uđe luda, i svojim prevrtanjem i budalašenjem nasmije sve uzvanike. Zatim se pojavio Maur Zerkon kojega nam Priskus opisuje kao grbava patuljka, bogalja, lica toliko plosnata te se činilo da nema nosna isturenja, mucavac, i uz to potpuna idiota. Unatoč tome, već se gotovo dvadeset godina s kraja na kraj svijeta otimahu za to nedonošče. Afrikanci su ga nekoć poklonili rimskom generalu Asparu, ali ga je taj izgubio negdje u Trakiji, za vrijeme pohoda na Hune. Kao zatvorenika, Zerkona najprije odvedoše u Atilin logor, no kako je ovaj odbio da ga primi, odvedoše ga njegovu bratu Bledi koji ga je lijepo primio i toliko mu se omilio te više nije mogao bez njega. Stalno ga je držao uza se, za stolom, za ratnih pohoda, ludo se zabavljajući gledajući ga gdje se kočoperi u oklopu s velikim mačem u ruci, strahovito kezeći lice i hvališući se. Ubogom je čovjeku zacijelo to bilo manje smiješno, jer je jednoga dana prebjegao na rimski teritorij. Bijesan, Bleda ga je dao svugdje tražiti, spreman da ga otkupi po bilo koju cijenu. Uzaludan trud: nekoliko dana kasnije, njegovi mu ga vojnici dovedoše okovana u lance. Ugledavši svog gospodara, Zerkon se stao gušiti u suzama priznajući mu svoj grijeh. »Ali

treba mi oprostiti«, dodao je, »jer imam jednu ispriku«. — »Koju?« — grmio je gospodar. — »Razlog je tome što nikad nisi pomislio da mi ponudiš ženu.« Na pomisao da bi se taj homunkulus mogao vjenčati, Bleda prasnu u smijeh. Unatoč svemu, oprosti mu i oženi ga jednom kraljičinom pratiljom koja je iz nepoznatih razloga pala u nemilost. Nakon što je 442. god. ubio svoga brata zbog samosvojne vladavine, Atila posla Maura kao poklon plemiću Aetiju, barbarskog podrijetla ali koji je prešao u službu rimske vojske, a taj ga za vrijeme poslaničkog posjeta Carigradu, vrati njegovu prvom gospodaru generalu Asparu. Atilin miljenik Edekon, tad nagovori ludu da ode potražiti suprugu na hunski dvor. Zerkon se nije dao moliti i iskoristivši svečanost upriličenu u čast Priskusa i Maksimina, uputi svoju molbu Atili brkajući latinski s govorom Huna i Gota u mješavinu od koje su prisutni urlali od smijeha. Ali poslanici se (a od njih smo saznali za tu pripovijest), prosudivši da su dosta pili, povukoše iz slavljeničke dvorane upravo u tom trenutku, pa stoga ne znamo za ishod ove molbe.

Preskočimo nekoliko stoljeća i pođimo u Carigrad, u palaču cara Teofila (829—842), da bismo tamo susreli jedinu ludu Donjega Carstva koje je ime doprlo do nas, glasovitog Danderyja, zbog čije je nesmotrenosti, pripovijeda se, umalo stradala carica Teodora. Evo **činjenica:**

Napomenimo najprije da je Teofil pripadao sekti **ikonoklasta** koja je smatrala idolatrijom obožavanje slika što su prikazivale Boga, Djevicu i svece. Ali šećući nekoga dana golemom palačom, Dandery iznenadi caricu u njezinoj kapelici kako moli ispred nabožnih kipića za čije postojanje nitko nije znao. Umjesto da se udalji bez riječi, on joj priđe i upita koja je namjena tih kipića. »To su lutke koje ću pokloniti svojim kćerima«, odgovori ona zbunjeno. Nakon toga, luda požuri ispripovjediti svima kako se carica zatvara u svoje moliliste da bi razgovarala s lutkama. Teodori je valjalo upotrijebiti sve svoje lukavstvo da bi raspršila muževljeve sumnje. No nakon nekog vremena, kad je događaj već bio posve zaboravljen, carica iskoristi neku bezazlenu priliku da optuži Danderyja i dade ga pošteno išibati. Zacijelo mora da je bio dobrano lud kad se osmjelio odati tajnu jedne žene . . .

Je li postojanje luda nasljedstvo antike nakon pada rimskog carstva ili preživjelost nekoga barbarskog običaja? Povijest ne govori o putovima što ih je prešao čovjek s palicom lude prije no što se iznova pojavio u srednjovjekovnim dvorovima i samostanima. Nakon uspostave feudalnoga društva, javlja se začetak dvorskoga života. Mnoćni plemić ušančen u svome dvorcu, rado je spuštao svoj pokretni most da bi pustio žonglere, svirače i plesače u prolazu. Jednoličnost i čamotinja teško padaju iza pustih zidina i rijetke su prilike za razonodu. Stoga vladar stalno osigurava sebi usluge ponekoga veselog pripovjedača lakrdija. Zahvaljujući njemu, bdijenje će brže proći, a smijeh će odzvanjati debelim lukovima donžona. Smijeh! Blažena supstancija koja će na trenutak odvojiti gospodara od grube stvarnosti rata i silovita zadovoljstva lova i povratiti mu njegovu ljudskost. Odatle zacijelo te osjećajne niti što se gotovo uvijek prepliću u njegovu odnosu spram svoje lude. Odatle također i povlašten položaj potonjega u odnosu na ostale zabavljače.

Godine 943, Hugo Veliki, vojvoda Neustrije, sudjelujući u pohodu Luja IV Prekomorskoga protiv Normana, vodi sa sobom svoga omiljenog zabavljača, što ga kroničar gdjekad imenuje **mimus** a ponekad **joculator.** Mora da je taj mladić bio pomalo slobodarskoga duha, kad je nekoga dana, našavši se za stolom svoga gospodara, izrekao neoprostivu šalu na račun leševa nekih osoba za koje se unatoč svemu kazalo da su preminule u **mirisu svetosti.** Božansku osvetu nije trebalo čekati: kad je pala noć, strahovita oluja raspara nebo i jedan grom pogodi bestidnika.[49] Povijest ne pamti njegova imena, ali se o njemu govori kao o prvoj plaćenoj ludi kršćanskoga feudalizma. Pa i riječ **joculator** je neizvjesna, jer je ona prije označavala žonglera, nasljednika negdanjih galskih bardova, vrlo raširenih u srednjovjekovlju. Ali kako je taj žongler zapravo bio pjesnik-glazbenik, a svoje pjesme nerijetko pratio šaljivim pokretima kadrim da izazovu smijeh, ništa ne priječi da ga zamijenimo s našim lakrdijašem. Uostalom, **jongleur** dolazi od latinskoga **joculator,** koje pak potječe od **jocus:** šala, dobro pogođena riječ.

Ludu-skrnavitelja odmijenila je proročanska luda. Godine 1047, normanski baruni, udruženi protiv svoga mladog vojvode Vilima Bastarda, poznatijeg pod nazivom Vilim I Osvajač, pokušaše napasti njega i njegovu stranku. Neke noći, dok je spavao u dvorcu Valognes, u hitu ga probudi njegova luda imenom Golet, uza snažne udarce o vrata i glasne povike: »Ustanite! Ustanite! Zašto spavaš, Vilime! Tvoji će neprijatelji uzeti oružje! Ako te igda ovdje pronađu, nećeš više ugledati svoj Contenton!« Zahvaljujući ludinu predosjećaju, Vilim je pobjegao svojim ubojicama, da bi nekoliko dana kasnije izvojevao pobjedu kod Val des Dunesa dokrajčivši tako trinaestogodišnje krvavo suparništvo. Dobri Golet zacijelo je zaslužio malo mjestašce na tapiseriji kraljice Matilde, ali je nepravedno zaboravljen. Naprotiv, prikazan je mali Turold, Vilimov patuljak, prateći poslanike što ih je odaslao njegov gospodar Guyu de Ponthieu. Potvrda je to da su od tog vremena patuljci prisustvovali službenim poslanstvima.

O Rogeru, ludi Henrika II, još jednog normandijskog vojvode i kralja Engleske, ne zna se gotovo ništa, osim da mu je 1180. god. dodijeljena suma od četrdeset sua kako bi se mogao pridružiti svom gospodaru s dva konja i sedam pasa. Nekih dvadeset godina kasnije, javlja se luda jedinstvena u svojoj vrsti: jedina luda »s plemićkim naslovom« u sveukupnoj povijesti luda. Zvao se Guillaume Picolphe i pripadao je strašnome Ivanu Bez Zemlje, normanskome vojvodi, kralju Engleske, čudovištu bez premca, nastranome i okrutnome, s napadima bijesa razmažena djeteta zbog kojih se urlajući kotrljao po zemlji. Međutim, taj »neprijatelj prirode«, kako ga je nazvao neki onodobni kroničar, toliko je volio svoju ludu te joj je najposlije podario izuzetne povlastice. Nije mu se svidjelo da ga vidi na popisu kraljevskih računovodstvenih knjiga zajedno sa svojim psima i sokolovima, pa mu je stoga oko 1200. god. dodijelio zemlju u Fontaine-Osanne (možda **Fontainte-aux-Anes**, današnji Mesnil-Ozenne u pokrajini Mortain), sa svime pripadnime, uz zadatak da cijelog života obavlja svoju dužnost spram krune izvodeći koliko je moguće više lakrdija. Povelja o toj donaciji predviđa da nakon Picolpheove smrti njegov posjed ostaje njegovim nasljednicima uz godišnju zakupninu od

para zlatnih mamuza. Ta povelja, kao što je bilo uobičajeno u to doba, uglavljuje također, na besprijekornu latinskome, da lakrdijaš treba uživati svoju zemlju **»bene et in pace, libere et quiete«** (dobro i u miru, slobodno i bez smetnji). Uostalom to nije bio prvi poklon iz zahvalnosti šta ga je Picolphe dobio od kralja Ivana. Nešto prije donacije Fontaine-Osanne, dobio je još dva posjeda: zemlju u Champeauxu i zamak Oisellerie, uz godišnju zakupninu od para pozlaćenih mamuza i poklon od nekoliko riječnih ptica. Ta su mu dva feudalna posjeda, među ostalime, osiguravala pravo da u njima uživa **časno**.[50] Služba lude svrstavana je doduše u red poslova što ih obavljaju ljudi plemićkoga podrijetla — slučaj je međutim rijedak. Ipak, to je jedini put u povijesti luda da je plemstvo na taj način podareno jednom pučaninu. Trebalo je valjda čekati pojavu vladara bez zemlje da svoju ludu učini prvim plemićom sa zemljom! Je li bio previše nagrađen? Izmamiti osmijeh na usnama tiranina nadilazi svaku cijenu... Možemo tek požaliti da Shakespeare ne spominje Picolphea u svojoj tragediji **Kralj Ivan.** Ta plemenitaška luda zasigurno nedostaje u njegovoj galeriji **clownsa, jestersa** i **foolsa**.

Glavninu podataka o ludama s plemićkih dvorova podaruju nam računovodstvene knjige. U njima nalazimo, brižno pobrojane, glavne troškove za njihovo održavanje. Iako nevjerojatno podobni, nadasve kad je riječ o pomnu opisu njihove odjeće, ti nam registri pružaju, dakako, tek fragmentarnu sliku tih osoba, i svaki pokušaj da se rekonstruira zagonetka njihova života unaprijed je osuđen na neuspjeh. Izuzev ako prepustimo uobrazilji da popuni bijela mjesta u povijesti: **horresco referens!** U toj bujici brojki i datuma, moguće je unatoč svemu steći neku predodžbu, ako ne o njihovoj osobi i biografiji, a ono barem o načinu života, i, odatle, o mjestu šta su ga imali na dvoru.

Svi se ti dokumenti u nečemu slažu: plemićke lude živjele su u izuzetno povoljnim materijalnim uvjetima. Ne samo zbog raskošnosti njihove garderobe i čestih poklona što su ih primali, već i zbog naklonosti, ako ne i ljubavi koje su gdjekad bili predmetom. Uvijek se neki upravitelj brinuo o njima (upravitelj je bio nužan s obzirom na to da je riječ o mentalno poremećenima), sluga koji ih je posluživao, a

ponekad i dvojica, raspolagali su s jednim ili s dva konja kada bi pratili dvorsku svitu pri čestim selidbama dvora. Koliko je do njihova identiteta, podaci se razlikuju ovisno o pokrajini o kojoj je riječ. U vezi s kućom Burgonjaca raspolažemo tek s nabrajanjima. Ludu se prvi put spominje 1363. god. Riječ je o nekom Nicolasu, uposlenom da zabavi vojvodu Filipa Smjeloga, jednog od najmoćnijih plemića Evrope. Taj Nicolas je primao plaću u iznosu od »tri groša dnevno« za sebe i svoga slugu Jehana Burginjonca. Godine 1365, isti vojvoda šalje svojoj majci »bespovratno« neku drugu ludu Nicolasa de Saint-Flarcyja (je li zatajio u službi ili se želio vratiti u svoj kraj, ne znamo) i daje mu za put deset zlatnika i još četiri da nabavi odjeću. Prvi je Nicolas ostao u vojvodinoj službi do 1371. godine. Od mjeseca listopada iste godine knjige spominju drugu ludu imenom Girardin, potom Jehana Quarréa, kojega se više puta spominje od 1388. god. nadalje. Vojvodina supruga Margareta Flandrijska ima vlastitu ludu Coqueréea, a njezin brat vojvoda od Berryja istodobno upošljuje tri lude: Lamyja (1372—1374), ludu lijepa imena Plantefolie (Sadiluda) (od 1376—1378) te Huota (1386. god.). Spominje se također čudesni naziv »lude mudraca«, koja prisustvuje vojvotkinjinu prvome odlasku u crkvu nakon porođaja a vojvoda mu je poklonio srebrni pojas u vrijednosti od šezdeset livri.

Jedva da smo nešto bolje obaviješteni o bretonskome dvoru. U svakom slučaju, do vladavine vojvode Ivana VII,[51] početkom 15. stoljeća, lude se ne spominju. U toku svog boravka na francuskome dvoru, taj se princ, još mlad, izvanredno zabavljao šaljivim domišljatostima dvaju plaćenih komičara: jedan se zvao Hainselin Coq i pripadao kralju, a drugi Coquinet bio je u službi Vojvode Orleanskoga. Nekoliko godina kasnije, nalazimo jednog Coquineta uz Ivana VII. Je li riječ o istome ili o drugome koji je preuzeo taj nadimak u sjećanje na prvoga? Ne znamo. Kako god bilo, čini se da je ta luda bila veoma omiljena na dvoru vojvode Ivana. Vojvodu je 1419. god. pozvao engleski kralj Henrik V da mu se pridruži u Rouenu, gradu šta ga je taj vladar nedavno osvojio, i on je poveo ludu sa sobom, kako bi mu prikratila putovanje. A kako je oprema veselog družbenika bila pomalo trošna, to mu vladar kupuje drugu, koju je platio sto

deset sua nekome jakobinskom svećeniku što su ga sreli na putu.

Nijedan tekst ne spominje prisutnost luda na dvoru Franje I (1442—1450), nasljednika Ivana VI u bretonskome vojvodstvu. Naprotiv, njegova supruga Izabela držala je ludu imenom Françoise o kojoj se ništa ne zna. Petar II (1450—1457) pak, primio je na poklon od kraljice Marije Anžuvinske, supruge Karla VII, ludu kojoj ne znamo ime, ali znamo da ga je pratila neka žena imenom Elisonne, pod naslovom »upraviteljice«. Kako nije poznato da je bilo još žena koje su obavljale tu službu, pretpostavljamo da je luda o kojoj je riječ bila dijete. To nije ništa čudno: lakrdijaši su nerijetko vrlo rano počinjali svoju karijeru. Petra II, preminulog 1457, naslijedio je njegov stric Arthur de Richemont, pratilac Ivane Orleanske, koji je pobijedio Engleze kod Formignyja i Patayja i vratio Normandiju francuskoj kruni. Taj hrabri vojskovođa bio je među ostalime poznat i kao duhovit čovjek, koji se volio smijati i bio, prema kazivanju kroničara onoga doba, nadasve dosjetljiv, te je sam izmišljao vesele šale. Njegova omiljena luda zvala se Dago. Nakon svojih početaka na francuskome dvoru, gdje se uzalud nadao napraviti karijeru, Dago bijaše pozvan na bretonski dvor i proglašen službenom ludom u studenome 1457. god. Negdje u to doba, kada je pratio vojvodu Arthura u Rennes, zbila mu se ova mala pustolovina: neki službenik kojemu se nisu svidjele njegove šale, opalio mu je nekoliko pljusaka u vojvodinoj prisutnosti. Taj smjesta strogo ukori nepristojna vojnika upozorivši na poštovanje šta ga valja ukazivati u prisutnosti gospodara te ode utješiti Dagoa, vlastoručno mu podarivši zlatnik.

Vladavina dobrog vojvode Richemonta trajala je svega godinu dana. Naslijedio ga je Franjo II 3. veljače 1558. godine. Taj pak, kojega dotad nazivahu Vojvodom Po Pečatu, nije dosad sebi mogao priuštiti raskoš da ima plaćenog zabavljača jer, iako »lijep i uznosit«, bijaše on »ubogi i siromašni princ«. Čim je došao na prijestolje, odmah je uposlio ludu kojom je, čini se, bio toliko ponosan te je požurio da ga predstavi kralju Francuske u toku nekog putovanja u Chinon. Karlo VII bio je njime također očaran, i poklonio

mu je »šest aršina tamnog samta da sašije odijelo, tri aršina crvena, bijela i zelena platna da sašije kapu, te najposlije prsluk od sivoga samta«. Na žalost, naklonost vladara Denisu d'Espinelu — jer tako mu bijaše ime — bila je kratka daha. U studenome 1459. god. vojvodin mu rizničar izbroji sumu od četiri livre, jedanaest sua i osam para »da ode i više se ne vrati«. Ne znamo za uzrok toj nemilosti. Možda neka teža riječ na račun gospodara? Ili pak savjet da se rastane od ljubavnice Antoinette de Meignelais, za koju ga je cijeli dvor nagovarao da je napusti? Kako god bilo, ne zna se za njegova zamjenika. Poznato je tek da su dvije supruge Franje II imale barem po tri lude. Prva je nosila ime, čest naziv za ženske lude — Gospoja od Svih Boja; — prema drugim dvjema, Françoisi Veseloj i Coletti, ophodilo se jednako kao i prema vojvotkinim pratiljama. Najposlije, Ana Bretonska, kćerka Franje II, imala je službenu ludu u vrijeme kad je svoje vojvodstvo pripojila francuskoj kruni udajom za Karla VIII najprije, potom za Luja XII. Ukazom od 18. siječnja 1492, poslala je »ubogoj Sinocti«, majci svoje lude, sumu od »sedamnaest livri, deset sua, poklonjenih kako bi joj pomogla da živi i da se vrati svojoj kući«.

Od sredine 15. stoljeća, običaj držanja kućnih luda, čini se, do kraja se uvriježio. Nije bilo kraljevskoga ili prinčevskoga dvora u Francuskoj, kao ni u ostaloj Evropi, niti visoka plemića, bogata prelata, uglednije opatije koji ne bi u službi imali jednog ili nekoliko lakrdijaša. Kralj René I, vojvoda od Anjoua, nadasve prosvijećeni princ, veliki zaštitnik umjetnosti i lijepe književnosti, također nije prezirao tu vrstu razonode. Među slikarima, kiparima, pjesnicima i glazbenicima kojima se rado okruživao, i koji su njegov dvor učinili rasadnikom kulture rane renesanse u Francuskoj, mogla se vidjeti neka vrsta nakaznoga gnoma kojemu je glava bila neobično šiljata i ne veća od glave lutke, u suprotnosti spram debela, zdepasta tijela, poput loša otesana kamena bloka. Zvali su ga Triboulet, od staroga glagola **tribouler,** od kojega se danas samo zadržala riječ **tribulation,** a možemo je prevesti samo »gorući mozak«.[52]

Taj Triboulet, kojega smo ranije opisali veličanstvenu opremu, spominje se u računovodstvenim knjigama od 1447.

god., i njegovo se ime navodi bezbroj puta u toku trideset i pet godina, koliko je trajala njegova vrsna i odana služba. To dovoljno govori o uglednu mjestu šta ga je zauzimao u krilu toga društva koje se držalo elitom stoljeća. Također je to dokazom da se običaja držanja luda, šta ga se ponekad smatralo barbarskim, nisu odricali ni najistančaniji duhovi. Najposlije, tko kaže da taj kepec groteskna ponašanja nije bio čovjek od duha? Tko zna nisu li se ispod njegove stiješnjene lubanje rojile oštroumne misli, tanani domišljaji? Tko da nam kaže nije li posjedovao punu komičku moć, genijalni žar kakve ćemo kasnije susresti u Brusqueta ili Chicota? Kako god bilo, bijaše on maženo dijete dvora kralja Renéa, i svi ga okruživahu pažnjom. Pokriva ga se krznima i nakitom, u službi mu je neki Jacquet koji mu je istodobno pazitelj i učitelj, stanuje u dvoranama dvorca u Angersu, a pod starost će dobiti još dvoje slugu. Kraljica Ivana Lavalska često ga daruje, a Vojvoda Orleanski poklanja mu 1464. god. prekrasnoga putnog konja koji vrijedi deset livri. Za svoje troškove u 1452. god. primio je od kralja svojeručno »lanac težak tri srebrne marke« a od kraljice »torbicu od srebrnih niti«. Slijedeći svog gospodara pri njegovim selidbama, zaboravio je u Tarasconu malu kutiju koja mu je mnogo značila, a primijetio je to tek po dolasku u Martigue. Nečuveno: vojvoda odmah šalje jednog trkača da »pronađe Tribouletovu kutiju«. Vid mu je počeo slabiti, i smjesta mu se naručuje par naočala, tada rijetkog pomagala. Svidjele su mu se neke ukrasne vrpce, i majstor Jehan Babiloine, vrpčar, smjesta je zamoljen da mu pokloni trideset tuceta, plus dva para rukavica jer se bliži zima. O njemu se vodi briga, dotjeruje ga se, udovoljava svaki hir. Poput brojnih svojih sudrugova, luda obožava cipele; u kolovozu 1452. kupljeno mu je pet pari, potom četiri para u studenome, pet pari u prosincu naredne godine, te još četiri para u dva naredna mjeseca . . . Najposlije, u želji da očuva sjećanje na svoju ludu i kako bi budući naraštaji sačuvali njegov lik, René Anžuvinski naručuje Francescu Laurani, kraljevskom kiparu i jednom od najglasovitijih »krojača lica« toga doba, da izradi medalju s njegovim likom.[53] Kako se ljepše mogao svome dragome Tribouletu odužiti taj princ, ljubitelj umjetnosti! Lauranino djelo, izrađeno između 1461. i 1466, čuva se danas

u Nacionalnoj biblioteci, i prikazuje ludu iz profila, kako drži svoju palicu s obje ruke, poput buzdovana; crte lica nisu dovoljno obrađene te djeluju kao odsječene sjekirom; potiljak ravan i ukočen u produžetku tijela, čelo nisko i uvučeno, uši nerazmjerno izdužene, oči velike i isturene, brada račvasta; iz cijelog lika zrači neka vrsta oporosti, grube, gotovo životinjske snage, što opovrgava smiješna uskoća potiljka. Taj dojam potvrđuju putnici lutalice u prolazu kroz Angers 1466. godine. Luda kralja Renéa, koju su oni zvali **Tuybelim,** učinila im se naime kao neobičnost; nadasve ih se dojmila kalota na koju je nalikovala njegova frizura a bila je smještena na glavi poput polovine kore od naranče.

Tribouletu je doduše ukazivana sasvim posebna pažnja, no on nije bio jedini koji je obavljao tu službu na anžuvinskome dvoru. Istodobno su uz njega djelovale još dvije lude koje će nakon njegove smrti preuzeti njegovo mjesto. Prvi, »Philipot patuljak«, za kojeg se kaže da je »mala luda«, spominje se u računovodstvenim knjigama 1476. god; drugi, »Ludi Faillon«, spomenut je tek 1480. godine. Da i ne govorimo o ludama »Gilleti Smeđokosoj«, »Gospi Od Svih Boja« (ponovo!) i »Ludi Michoni« koje su djelovale u kući kraljice Ivane Lavalske od 1456. do 1459. godine.

Izuzev plaćenih luda o kojima smo upravo govorili, postojala je još jedna vrsta luda koje bismo mogli nazvati nezavisnima. Ti su provodili život lutajući seoskim tržnicama i sajmovima, na javnim trgovima, prilazima dvorovima, na ulazu u velike burgove, svugdje gdje je bilo prilike da privuku pažnju i oduže se prostačkim ili istančanim šalama plemiću koji bi im ponudio prenoćište ili pak pučaninu koji bi im bacio novčić. Gdjekad bi se pridružili nekoj trupi lutajućih glazbenika, koji su svirali u lutnju i recitirali pripovijetke, dok bi oni svojim lakrdijama nasmijavali gomilu. Bijahu oni neka vrsta narodnih luda, zabavljači siromašnih.

Dakako, ti komedijaši bez kuće i kućišta, slični prosjacima, koji su nerijetko živjeli od krađe, nisu ostavili nikakva traga u povijesti. Jedva da ih je četvoro ili petoro izbjeglo zaboravu, stoga što su jednoć bili počašćeni u kraljevoj kuhinji. Tako nas računovodstvene knjige zamka **Argenterie** upućuju da je 2. lipnja 1380. god. neki Jehan de Herault izveo svoju točku u palači Saint-Pol pred Karlom VI, i za to primio petnaest sua. Iste godine, Jehan de la Marche »luda koja je molila pred kraljem na dan sv. Petra u Montreuilu« dobio je petnaest sua u svoju prosjačku pliticu. Godine 1493, u Moulinsu, neka luda koja je udarala u bubanj dobila je dozvolu da pokaže svoje umijeće pred kraljicom Anom Bretonskom koja joj je dala osam sua i devet dinara. Prolazeći istim gradom 1451. god., kralj Franjo I nagradio je nekoga lutajućeg lakrdijaša novim odijelom i parom cipela. Ulice i trgovi velikih gradova također privlače te lutalice s palicom lude. Na nekoj graviri iz Gaignièresa sačuvano nam je lice neke Marguerite, koja je obilazila pariška raskršća i mostove svirajuće u gajde, pa su je stoga nazvali **Margot Gajdašica.**

Događalo se ponekad da nekog među njima, nadarenijega od ostalih, zamijeti neki veliki plemić te da ga ovaj prati na putu. Ali ako nije bio raznolik u svojim šalama, gospodar bi se nakon nekog vremena zamorio, pa bi drugi zauzeo njegovo mjesto. Te povremene zabavljače nazivalo se »ludama u pratnji dvora«; u kraljevskim bi se kućama obreli tek privremeno i nije ih se spominjalo u **Knjizi redovnih rashoda** a plaćalo ih se tek manjim milodarima, s nekoliko novčića, ponekad odjevnim predmetima. Marija Anžuvinska uposlila je dva lutajuća lakrdijaša Dagoa i Robineta; prvi je primio nešto više od jednog zlatnika a drugi svega devet sua.

Posljednjoj kategoriji luda, onima koji »prate dvor«, pripadale su navodno i tri osobe imenom Pierre Faifeu, Montbléru i Berthaud, o kojima se malo zna, iako su nadahnuli nekoliko pripovijedaka u 15. i 16. stoljeću. Ne uzdajući se previše u te izvještaje, jer se oni temeljno nadovezuju na galsku tradiciju i mnogo što preuzimaju od Boccaccia i Poggia, ipak nam pružaju neke obavijesti, dakako uza sve rezerve. Jedno je u svakom slučaju sigurno: ta tri junaka pripovijedaka živjeli su naporedno dvostruki život, jedan stvarni, a drugi legendarni. Poznato je, primjerice, da je »veseli, srdačni i plameniti« Pierre Faifeu, nemajući stalna zaposlenja »prebivao u različitim krajevima i mjestima«, drugim riječima, da je radio za svoj račun i živio kao lutalica.

Uspoređivali su ga s Tillom Eulenspieglom s njegova smisla za lakrdiju i s prepredenosti. Prema pripovijesti u stihovima koju mu je posvetio Bonaventure des Périers, mora da je bio jednako na glasu kao noćni lopov:

Za stavit' ko' pravi prepredenjak,
Tuđe dobro u svoj džak,
I ostavit' vas s gaćama na štapu,
Majstoru Petru skidamo kapu.[54]

Montbléru, jednako nadaren za lopovluke, također nije imao stalna zaposlenja. Nije pripadao jednome gospodaru, već je obilazio od jednoga do drugoga »prema tome tko ga je izdržavao i plaćao mu troškove«. Tako je prešao iz službe Monseigneura d'Estampesa jednome od tri plemića koja je susreo na sajmu u Anversu i koji su ga lijepo dočekali i zbog toga što je »kao što svatko zna, zabavan i umiljat« zamolili ga da prespava kod njih obećavši mu »da će prirediti bolju gozbu no igda«.[55] Berthaud je pak, kojega su nekom prilikom uvjerili da je mrtav te je on to doista povjerovao, bio vjerojatno pravi seoski idiot »koji je služio za zabavu svima u prolazu«. Prema des Périersu, nesretnik je pomračio umom nakon jedne okrutne lakrdije koju su mu upriličila nekolicina »dobrih majstora od zanata« držeći ga navodno budnime jedanaest dana i noći zaredom, i ubadajući mu debele čiode u stražnjicu kako bi ga spriječili da spava »što je pravi recept da se čovjeka dovede do savršenstva u znanosti ludila«.[56]

Peto poglavlje

Institucionalna luda

»Na taj način, kažu matematičari, isti horoskop vrijedi pri rođenju kralja i lude.«
(RABELAIS, Pantagruel, III, 37)

Vratimo se dva stoljeća unazad, u 1316. god. nakon rođenja Kristova, i prebacimo se u visoku kulu Louvrea, središte kraljevske vlasti, gdje su donesene značajne odluke za naše lude. Filip V, zvan »Dugi« — ali kojega također nazivahu »Veliki«, »Ćoravi«, »Jednooki« ili »Lijepi« — dakle Filip V koji je upravo došao na prijestolje, tražio je načina da doživotno veže uza sebe umilnu ludu Geoffroyja, svoga omiljenog zabavljača. Doista, što može biti žalosnije no da vas luda koju volite i koja vas tako dobro nasmijava napusti i drugima podastre svoje darovitosti? Tome ima samo jedan lijek: treba mu službeno utvrditi položaj. Filip V se ne dvoumi: uvodi posebnu službu za sve lude koje stalno djeluju na francuskome dvoru; nadalje će se zvati »službenim« ludama. Od običnih plaćenih službenika, lude postaju državnim službenicima, s naslovom koji nose do smrti, plaćeni su iz kraljevske kase za održavanje prinčeva dobra raspoloženja. Riječju, eto ludosti promaknute na položaj institucije.[57]

Kao što se može i zamisliti, dobivanje službe bilo kao »službene« ili plaćene lude, privuklo je brojne kandidate. Na francuskome, anžuvinskome i burgundskome ili nekome drugom dvoru, prazno mjesto palice lude pobuđivalo bi zanimanje mnogih, kao što bi i ono nosioca križa, mitre ili pak ispražnjeno sudačko mjesto. Fenomen ne objašnjava samo materijalna korist. Valja imati na umu brojne povlastice što ih je luda imala živeći uz vladara. Uvjeti koji su odlučivali pri izboru bijahu vrlo raznoliki i slučaj tu nije bio od sporedna značenja. Događalo se, primjerice, u toku putovanja, na nekom sajmu, ili kod nekog plemića kod kojega je bio gost, da kralj susretne nekoga lutajućeg komedijaša, s nekom tjelesnom manom, bilo urođenom imbecilnošću, bilo veselim brbljanjem, pa da ga odmah angažira. Također

se mogao obratiti nekoj siromašnijoj obitelji s mnogo djece i izabrati među njima najpodobnijega za tu službu; nerijetko je to bilo najmlađe dijete, ono kojemu su namijenili crkvenu karijeru. Čini se čak da su postojali specijalizirani redovi, »odgojni« centri luda, kao što su postojale »tvornice« patuljaka (zar se nije djecu zatvaralo u vratne okove da im se zaustavi rast?). Barem to potvrđuje kazivanje Guillaumea Boucheta koji spominje nekog idiota proizišlog iz jednog od tih ognjišta poremećenosti: »Taj sluga bijaše podrijetlom iz obitelji i roda dobrano ludih i zabavnih; uostalom, svi koji su se rodili u kući u kojoj se rodio taj sluga čak i ako nisu bili u rodu, rađali bi se ludi da bi takvima ostali cijela života. Visoki su se pak plemići snabdijevali ludama u toj kući, pa su na taj način one bile vrlo korisne svojim gospodarima.«[58] Ta neobična institucija postojala je još u 16. stoljeću.

Jesu li neki gradovi uživali monopol na ludost? Istini za volju, nijedan grad nije svojatao to uznemirujuće preimućstvo. Ali, ako je vjerovati Dreuxu du Radieru, u Troyesu se moglo nabaviti najbolje lude u Francuskoj. Evo uostalom što 1767. god. piše autor **Récreations historiques** (Razonoda kroz povijest): »Saznao sam od jednog kmeta iz Troyesa u Champagni da se i danas u arhivima toga grada čuva jedno pismo Karla V, u kojemu taj kralj, obznanjujući vijećnicima i kmetovima smrt svoje lude, naređuje da mu pošalju drugu, **kao što je uobičajeno.** Običaj je bio uvriježen, i Champagne je imala **ekskluzivnu čast** da kraljeve snabdijeva ludama u vrijeme Karla V.«[59] Treba li reći da je taj navod uvelike uzbudio učene duhove Champagne? Arheolog Grosley iz Troyesa, koji je ironično izjavio kako je počašćen izborom svojih sugrađana da širi ludost na francuskome dvoru, pokrenuo je sve kako bi pronašao original famoznoga pisma; temeljno je pregledao općinske arhive, obišao kabinete znanstvenika, ispitivao mjesne povjesničare, knjižare, staretinare, sakupljače starih papira. Uzalud. Kraljevski nalog nije bilo moguće pronaći. Ali je potkraj prošlog stoljeća regionalni dnevnik »L'Aube«, objavio ekskluzivno za svoju novinu, to isto pismo datirano iz 1372. god., a ovdje ga navodimo **in extenso:**

Luda i ogledalo. Drvorez iz 15. stoljeća. Snimka iz Nacionalne biblioteke u Caenu. Zbirka C. Quétel.

»Karlo, milošću Božjom kralj Francuske, svojim presvijetlim općinarima i kmetovima našega dobrog grada Troyesa, s pozdravom i ljubavlju.

Dajemo na znanje gore navedenoj gospodi da je Thévenin, naša dvorska luda, netom zamijenila ovaj svijet drugime. Neka Gospodin Bog s dobrom voljom primi dušu onoga koga nitko neće primiti na teret i službu nakon naše kraljevske

uzvišenosti, i neka mu ne dopusti prijeći na drugi svijet a da ne izvede neku zabavnu i umiljatu lakrdiju. Mi smo pak naredili da se podigne mramorni spomenik s nadgrobnim natpisom dostojan navedenoga gospodina.

Međutim, kako je preminućem istoga mjesto lude u našoj kući upražnjeno, naredili smo i naređujemo građanima i seljanima našega dobroga grada Troyesa da nam izvole, u skladu s pravom što ga već godinama uživamo, pribaviti ludu iz svoga grada kako bi razonodila naše visočanstvo i plemiće iz naše palače.

Postupivši tako, udovoljit će našim kraljevskim preimućstvima, a u ime nagrade navedeni će građani i seljaci biti naši doživotni vjerni i omiljeni podanici. Sve to valja obaviti bez odlaganja i skrbi jer želimo da navedeno mjesto ne ostane dugo upražnjeno.

U našoj palači u Parizu, XIV siječnja godine Gospodnje MCCCLXXII.«

Eto, nije li to nepobitni dokaz? Izuzev ako . . . Jer pročitamo li pažljivije pismo — a vjerujte da su ga stanovnici Champagne nekoliko puta brižno proučili (ta radilo se o njihovoj časti!) — primjećujemo neobična zastranjenja. Ponajprije: pismo nije pisano stilom 14. stoljeća, a nisu to ni sintaksa niti vokabular (da o ortografiji i ne govorimo). Nadalje, neke potankosti, neke podrobnosti mjestimice kao da odviše očigledno nastoje podražavati način opisivanja Dreuxa du Radiera koji, podsjetimo, nigda nije imao pismo u rukama. Ali nadasve navodi na sumnju činjenica da je Théveninova smrt objavljena 1372, dok nas epitaf Karla V, ispisan na grobu lude obavještava kako je njegova omiljena luda preminula dvije godine kasnije, 11. srpnja 1374. godine. Je li moguće da je došlo do greške na nadgrobnome natpisu mramornoga mauzoleja? Sasvim nevjerojatno! Je li došlo do greške u rukopisu pisma? Još nevjerojatnije! Zaključak? Pismo Karla V obična je patvorina potekla od nekoga apokrifnoga lakrdijaškog pera, kako bi se potvrdilo besmislenu legendu . . . Spavajte stoga mirno, dobri građani Troyesa u Champagni! Nigda niste bili gluplji od drugih, i ako se zbog nečega trebate otimati o slavu, onda to nipošto nije ludost, već lakovjernost . . .

Seigni Johan. Drvorez iz 15. stoljeća (nalikuje Matu iz tarota). Snimka iz Nacionalne biblioteke u Caenu. Zbirka C. Quétel.

Neobična je činjenica da je socijalno podrijetlo osoba koje su željele postati dvorskim ludama bilo to više što je vrijeme više odmicalo. U srednjem vijeku, to su većinom tek ubogari, nerijetko siročad ili nezakonita djeca koja življahu na rubu bijede. Osim njihova uzdržavanja, računovodstvene knjige više no jednom spominju neku majku ili brata ili sestru u nevolji (rijetko se spominje oca) kojima gospodar

šalje pomoć od nekoliko para. Ali od početka 16. stoljeća, nađe se među njima starih apotekara, starih liječnika pa čak i pravih plemića. Taj se društveni uspon pri odabiru zacijelo tumači višim zahtjevima u odnosu na njihovu intelektualnu narav.

Uostalom, ne postaje lud svatko tko poželi. Iziskuje to posebnu nastrojenost koju svatko ne posjeduje. Dugo se vjerovalo kako tjelesna unakaženost ili duhovna zaostalost predstavljaju nužne uvjete da se prihvati tog posla. Nastojali smo u prošlom poglavlju ispraviti to mišljenje. Ponovimo, ružnoća je zasigurno u domeni patuljaka. Umna poremećenost, sve je rjeđe zastupljena da bi je najposlije sasvim nestalo.

Nadalje, valjalo bi ispraviti još jedno pogrešno a vrlo rasprostranjeno mišljenje. Zanat lude, usprkos svemu izgovorenome ili napisanome, nije jednostavan. Naprotiv, iziskuje on brojne kvalitete i to vrlo raznolike, kakve rijetko susrećemo sjedinjene u istoj osobi. Pokušajmo predočiti u čemu se doista sastojala njihova uloga u odnosu na vladara.

Prvi joj je zadatak da razonodi, zabavi, dakle da pripovijeda brojne smiješne pripovijesti. »Dobro izučena« luda treba stoga znati napamet bezbrojne pripovijesti, **lais** (srednjovjekovne lirske ili narativne pjesme), basne, anegdote; također treba znati komponirati stihove i pjesme, izmišljati igre, zagonetke, pogađaljke, rebuse, igre riječima. Ako prirodno ne posjeduje dar brza odgovora, valja mu ga steći, razviti ga ako ga već posjeduje, vježbati se da trenutno pronađe riječ koja neposredno pogađa, formulaciju koja iznenađuje, valja mu naučiti da duhovito manevrira s porugom, da dozira poštovanje s bezobraštinom, da se pokaže zločestim a da nikad ne prestane biti smiješan. Teška rabota, uistinu! A kako valja varirati gospodareva zadovoljstva, bit će on prema prilici plesač ili glazbenik, svirat će na gusle ili u gajde, tijelo će mu biti razgibano, podvrgnuto strogoj disciplini akrobata, uvježbat će tisuću savinuća, hodat će na rukama; sam, pred svojim ogledalom, proučavat će svoje lice, gnječiti ga poput mekane mase kako bi izveo najgroteskniје grimase; vježbat će svoj glas, naučiti ga da podražava promjene glasa gospodara, ili pak nekog dvorani-

Théveninov grob u Saint-Maurice de Senlis. Gravira preuzeta iz A. Gazeau, **Les Bouffons** (Lakrdijaši).

nina kojemu se želi narugati, siliti ga da podražava životinjske krikove i svaku vrstu buke.

Usporedimo ga s klaunom — jer su jedino u cirkusu ili u kabareu potrebne takve vještine — ali s klaunom koji nigda ne napušta pistu, koji bi bio prisiljen nasmijavati po narudžbi u bilo kojem trenutku dana, uz publiku koju je najteže razveseliti, kakvu predstavlja kralj okružen svojim dvorom. Me-

đutim, svi ljudi koji se bave kazalištem dobro znaju da je lakše izmamiti suzu negoli smijeh. A što tek kazati ako tu ulogu valja igrati cijelog života i koja je k tome u svoje tri četvrtine improvizacija? Doista, izuzev nekih tekstova koje se uči napamet, luda ne raspolaže čak niti skicom za koju bi se uhvatila; radi ona »bez mreže«, izmišlja svoje gegove prema situaciji, u neprestanu kuljanju otkrića. U takvim je uvjetima razumljivo da to zanimanje nije u svakoj prilici najsretnije. Nadalje, tu je i neizbježno trošenje, jer ništa se, kao što znamo, ne troši brže od šale, makar i najbolje. Odatle potreba stalnog obnavljanja. Svaka je publika prevrtljiva, pohlepna na novinu — a dvorska je to više od bilo koje druge. Koliko treba biti domišljat da bi se neprestance mijenjalo repertoar, prilagođavalo ga situaciji trenutka! U tome je luda donekle u sličnu položaju onome pjevača koji je podložan obratima političkog života i prisiljen da mijenja svoju pjesmu od večeri do zore.

Glumac, klaun, mimičar, akrobat, plesač, pjevač, glazbenik: sve je to luda istodobno; sam tako reći totalni spektakl. Tako naporni zadatak iziskuje, uz prirodni talent, strogo naukovanje. Čim bi se opredijelio za to zanimanje, dobio bi učitelja u umijeću lakrdije koji mu je nerijetko bio tek »odgojiteljem«, i sâm ostarjela luda. Zadatak mu je bio da ga poduči osnovama zanata. Naukovanje je bilo bolno i znalo je trajati mjesecima. Zbog najmanje nepažnje, najmanje greške u pamćenju, učenik bi bio išiban, ili bi iskupljivao svoju kaznu boraveći u kuhinji u društvu slugu. Ako je novodošli član već imao iskustva, dostajalo je da razvije svoje talente.

Izuzev komičkoga dara, umjetnost lude — jer doista je riječ o umjetnosti — pretpostavljala je dobro poznavanje ljudi, ili barem prilično sigurnu intuiciju. Smijeh pokreće gotovo najtananije zakutke bića, upravo one koji mu podaruju njegovu moćnu osloboditeljsku vrlinu. Kolektivni smijeh, primjerice u kazališnoj dvorani, temeljno odgovara mehanizmima provjerenim još u najranijoj antici, a dobro je poznat autorima vodvilja. Sasvim je drukčije sa smijehom pojedinca ili s onime neke manje grupe. Tu niti tradicije više nisu na djelu; pojave poistovjećivanja ili isključivanja ovdje su pomaknute ako ne i ukinute, u mjeri u kojoj je samo jedan gledalac neposredno uključen u igru, jer je istodobno publika i

gledalac, ili, točnije, replika, procjenitelj vlastitog klauna. Kako bi se drukčije isključio iz te lakrdije za dva lica, sakrio se u vlastitoj ulozi, onoj bijeloga klauna koji neumorno svojim pitanjima izaziva britke odgovore drugoga, onoga tko — koje li poruge! — nosi ime Augusta? Taj vječni dijalog između bijeloga klauna i Augusta, jednoga ozbiljnoga a drugoga podrugljivoga, upućuje nas na arhetipski i antitetički par kakva predstavljaju kralj i njegova luda, naime moć i poruga. Antitetički ali organski, neodvojiv kao lice i naličje medalje.

Zar da zaključimo kako je potrebno isto toliko mudrosti da se bude luda ili kralj? Pustimo da Shakespeare odgovori na pitanje, jer nitko nije dublje dopro u dvosmislenost njihova odnosa: »Dobro igrati ludu, zahtijeva neku vrstu mudrosti: valja promotriti prirodu onih koje ismijavamo, svojstva ljudi, okolnosti, i, poput sokola stopiti se sa svakim perom koje mu prođe ispred očiju. Zanat je to jednako težak kao i umijeće mudroga, jer mudro primijenjena ludost ima svoju cijenu, dok mudrost koja se izgubi u ludosti napušta svaki duh.«[60]

Prema drugome obrascu — posve romantična nadahnuća — dvorska je luda zlo, prezreno biće, što ga je odbacilo okrutno društvo oduzevši mu čak pravo da bude ono samo, oduzevši mu i dostojanstvo čovjeka. Razumije se da odgovornost za takvo tumačenje uveliko snosi Victor Hugo, sa svojim Tribouletom prisiljenim da skriva svoj očaj ili mržnju iza obrazine pajaca. Priznajemo da se time moglo stegnuti i najneosjetljivije grlo u Théâtre Français! Eto naše lude promaknute na razinu glavne tragičke uloge! Lakrdijaš veseo, opušten, sretan? Toga nema. Klaun je neizlječivo žalostan.

Drugi pristaša trubadurskog stila Paul Lacroix, nazvan »bibliofil Jacobe«, autor jedne studije o ludama francuskih kraljeva (1837), koji unatoč svemu želi biti historičan, samo podržava takvo viđenje: »Kakav je morao biti«, kaže on, »položaj tih bića, odbačenih a kojima se ipak zavidjelo, koja nisu imala nijedne vlastite misli, osjećaja; koja su se smijala ustima dok im je suza prebivala u dnu duše, uniženi do razine pasa ili majmuna, koji življahu i umirahu uz zvukove svojih zvončića? Zacijelo je više no jednom srce čovjeka zakucalo

u opravdanu gnjevu ispod obrazine lude; zasigurno je poneka ruka koja bi bila kadra snažno držati mač čvrsto stegla držak palice lude, i više no jednom luda bi ispljunula svoj stid u lice kralju.«

Zacijelo ... Zacijelo ... Ali, najposlije, ne treba pretjerivati. Koliko je do njihova materijalna položaja, vidjeli smo da su neki živjeli na visokoj nozi: sluge, konji, raskošna odijela, dragocjeni pokloni itd. Svi zasigurno nisu imali takvu priliku, ali se ni najneomiljeniji nisu trebali tužiti na sudbinu. Sigurno je međutim da im se položaj popravljao u toku stoljeća. Zbog toga što ih se u računovodstvenim knjigama spominje naporedno s majmunima, psima i sokolovima, dugo ih se zamišljalo zgrbljenima među životinjama, na dnu neke mračne jazbine. Ali, jesu li seljaci starog poretka živjeli bolje? Uostalom, umirimo se: od 15. stoljeća nadalje, a možda i ranije, njihov se položaj prije može usporediti s onime slikara, pjesnika i glazbenika koje je izdržavao kralj. Koliko je do njihova uključivanja u društvo, ono se ostvarilo, čini se, prilično rano i bez većih teškoća. Svakako su bili mnogo bolje uklopljeni od patuljaka (oni to ne bijahu nikad a nisu to ni danas)[61], kao i od velikih pisaca stoljeća Luja XIV, koji su, podsjetimo se, većinom živjeli od milostinje imućnih.

Luda »sa službenim naslovom« plaćena je od zaliha namijenjenih dvorskim zabavama. Ne znamo točnu sumu njegovih godišnjih primanja — uz pretpostavku da su bila redovna — barem ne do 1620. godine. Te je godine Nicolas Rémond, ministar Francuske, izradio **Pregled primanja i troškova financija u Francuskoj**, u kojem je naznačena suma od 18 000 livri dodijeljena Majstoru Guillaumeu (luda Henrika IV, potom mladoga Luja XIII) zahvaljujući brizi njegova upravnika Jeana Lobeysa, i druga od 1 200 livri, dodijeljena njegovoj družici ludoj Mathurini. Nema objašnjenja za razliku od 600 livri između dviju suma, izuzev ako već u to doba nije riječ o razlici između spolova. Kako god bilo, usporedimo li to s onime što zarađuje »igrač loptom njegova visočanstva« ili jedan kapetan straže (svaki po 2 000 livri), brojke se mogu učiniti skromnima. One unatoč tome nadilaze nagradu što će je kasnije primati glavni pisar mladoga Luja XIV (svega 300 livri).[62] Ne zaboravimo također da je luda imala i brojne uzgredne prihode. Izuzev nagrade u srebru ili u naturi što ih

je dobivala u toku godine (nakiti, krzna, skupocjene tkanine itd.), većina ih se nije libila da zaokruže kraj mjeseca nedopuštenom praksom »smotavanja ponekog dobrog zalogaja«, kako reče Brantôme u vezi s Brusquetom, ludom Henrika II.

Bijaše to stvorenje nimalo osjetljivo kad je riječ o dobru drugoga; bio je on, priznajemo, promućurna varalica. Ali to ga ne bi odvelo u zatvor Châtelet, već bi ta lopuža grohotom nasmijala cijeli dvor. Uz salve smijeha prepričavalo se dobru šalu što ju je nekoga dana izveo maršalu Strozziju ukravši mu kaput a da taj to nije primijetio. Učinio je i gore. Kad je Henrik II pozvao ludu Filipa II Španjolskoga da provede nekoliko dana u Parizu (takve su razmjene luda među vladarima bile česte), naredio je Brusquetu da se pobrine za smještaj i izdržavanje svoga kolege. Kad je taj na kraju boravka dobio od svoga kraljevskog uzvanika na poklon prekrasni zlatni lanac, Brusquet uspije da se u nekoliko sati izradi njegova vjerna kopija u bakru te je zamijeni s pravim lancem. Kad se jednom Španjolac vratio kući, naša luda napisa Filipu II da je njegova luda »glupan i budala«, jer je bakreni lanac primio pod zlatni pa stoga zaslužuje pošteno šibanje po turu u kuhinji. Henrik II ga prisili da vrati lanac, a njega kraljevski odšteti.

Za vladavine Henrika IV, Mathurine i Majstor Guillaume su također ostvarivali sitnu dodatnu zaradu prodajući pamflete tiskane pod njihovim imenom na Pont-Neufu ili u Palaisu. Pierre de L'Estoile i braća Dupuy su se za njih otimali. Ali po cijeni od jednog ili dva sua, ta mala utaja nije donosila mnogo. Stoga se Majstor Guillaume dosjetio drugih načina kako bi povećao svoje prihode. Znao je bolje no itko naplatiti uslugu koja bi godila ambiciji jednoga, ljubavnim pothvatima drugoga. Obilazio je krčme glavnoga grada u nadi — rijetko iznevjerenoj — da tamo sretne nekoga građanina koji će ga pozvati za svoj stol, zahvaljujući nekoliko veselih dosjetki, anegdota, a nadasve šaljivih zgoda s dvora. Njegova družica Mathurine bila je pak stručnjak kad je riječ o trgovini utjecajima. Gospođica de Planci bi željela da je primi kralj kako bi mogla tražiti milost za svoga muža osuđenog na smrt? Dostajat će da spusti pet stotina talira u džep lude da joj ova osigura razgovor. Ali, ako se trebalo domoći naklonosti neke lijepe djevojke, bolje se obratiti An-

gouleventu: bijaše on najpromućurniji podvodač grada Pariza. Angely pak — službena luda Luja XIII potom Luja XIV — posljednjega u nizu — mogao je, bez laskanja, biti izumitelj ucjenjivačkog tiska. Znao je toliko stvari o svima i poznavao tako dobro svačije velike i male tajne, te je postao jednom od osoba kojih se najviše plašilo na francuskome dvoru: njegovu šutnju kupovalo se zlatom. Tako je prikupio značajno bogatstvo — više od 25 000 talira! — zbog čega mu je Boileaua napisao ove zajedljive i zavidne stihove:

Nekoć na dvoru pjesnik bijaše moda,
No danas ga luda posve istjera iz kôda.
I duh ponajljepši, autora najvrlija
Nigdje steći neće sudba Angelija.[63]

Priznajmo ipak olakšavajuće okolnosti tim ludama koje su se koristile svojim visokim vezama da poprave svakodnevicu. Ti su se ljudi, često skromna podrijetla, našli u središtu svih dvorskih intriga. Znaju što se ispod njih krije, koji su im dometi, interesi. Povjerljiv razgovor, savjet, sastanak ne stoje ništa. Kako to odbiti plemiću koji će znati valjano nagraditi učinjenu uslugu?

Ali dobro je poznato da poštovanje princa, dvorske navade, nisu uvijek jamstvom jednodušnog uvažavanja. Valja računati s ljubomorom što je nužno navlači istaknuti položaj. A lude koje su na vrhu hijerarhije, na odviše su isturenu mjestu da ne bi privukle neprijatelje. Na stranu uporni moralisti i fanatici svake vrste, u očima kojih taj brbljavi podrugljivac, uvijek u blizini Njegova Visočanstva, predstavlja oličenje korupcije, đavolova glasnika. Riječju, đavla samoga. Na stranu dvorani koje nervira, jer nema dlake na jeziku i što ju je kralj vazda spreman poslušati. Na stranu prosječnici, rogonje, glupaci koje njezina poruga izbezumljuje. Na stranu miljenici koje ona istiskuje u zadobivanju vladareve naklonosti. Na stranu najposlije oni koji bi je bili kadri poslati u plamen lomače zajedno s vješticama i vidovnjacima. Sijaset ih je. Začuđuje, međutim, da joj njezin najstariji, najneumoljiviji protivnik nalikuje poput brata. I on je pomalo lud. I on živi uglavnom o trošku moćnika. Ali njegova je ludost sveta — on je pjesnik. Suprotstavlja ih staro suparništvo, koje neće prestati sve dok ne izumre lakrdijaški soj. Pjesnik nikad nije prihvatio toga komedijaša, kojemu je pravi zadatak da

okuplja sajmišni ološ, da se kočoperi po dvoru, da se zbližuje s kraljem, ponaša kao ravan najvišim plemićima kraljevstva, da ima najposlije osiguran stalan posao i obilni prihod. Dok je on, čedo Muza, sveden na najbjednije prosjaštvo, te vuče svoje poderane đonove po predvorjima bogatih i skriva svoju mršavost u naborima kaputa išarana rupama. Mora da se više no jedan od tih sinova Parnasa, gotovo udavio od bijesa susrevši se s uznositim pogledom svog suparnika, nadmena od važnosti ispod baršunasta prsluka. Ronsard je izražavao vrhunski prezir spram nosilaca palica luda: to nisu drugo doli, govorio je, šupljoglavci i lakrdijaški debitanti. Odgovorivši 1564. god. »novim stihoklepcima« Florentu Chrestienu i Jacquesu Grévinu, nije pronašao težega da im uputi doli da njihovo djelo usporedi s »veselim dosjetkama Thonyja ili Greffiera« (dviju onodobnih luda). Djelo im, kazao je, »nema više težine niti ugleda«.[64] Valjalo mu je međutim progutati vlastiti prezir kada mu je Karlo IX naredio da napiše nadgrobni natpis za toga glasovitog Tonyja, koji je prije no što je prešao u njegovu službu, uspješno zabavljao Henrika II i potom Franju II. Autor »Ljubavi« udostojio je umočiti svoje pero da napiše epitaf kao najpokorniji stvor u Francuskoj«, primjećuje Brentôme, ne bez mrve zluradosti.[65] Okrutni zadatak, nema što, za Princa među pjesnicima — pisati pohvalu jednoj ludi!

O tom suparništvu između žvakača lovora i nosioca palice lude svjedoči i sonet Jeana Passerata, u povodu ukopa Thulénea, jednoga od luda Henrika III. Ta poluozbiljna, polušaljiva poredba između njihova statusa završava gorkim zaključkom o pjesniku osuđenu na siromaštvo:

Sire, Thulène je mrtav, bijah mu kod sahrane.
Na vama je da ga uskrsnete:
U nasljednog pjesnika promaknete:
Pjesnik i luda od iste su kovine.

Jedan od slave bježi, drugi za njom gine;
Obojica novac nigda ne iskoriste;
Obojici ćud lako raspalite,
Jedan govori bez misli, a drugi kako mu sine.

Jednom je glava zelena, a drugome pokrivena
Lijepom kapom od platna žuta i zelena;
Jedan se zabavlja zvončićima, a drugi ludorijama.
Najveća je razlika između nas,
Što, ludu, kažu, prati sreće glas
A rijetko je ona naklonjena pjesničkim dušama.[66]

Zamislite nadalje kakav bijes mora spopasti pjesnika kad se luda naumi prepustiti demonu pisanja — što je češće slučaj no što se misli. Zar se ta životinja s dva roga usuđuje napustiti svoju menažeriju da bi se prihvatila stihotvorstva? Štogod! Vodite ga k njegovoj pernatoj i dlakavoj družbi! Neka drugdje izvodi grimase sa svojom majmunskom bratijom! I neka svojim nezdravim govorom ne nagrđuje skladno sazvučje ljudi od pera!

Čini se da upravo to želi kazati François Ogier, inače čovjek otvoren i uman, koji je imao petlje suprotstaviti se tome strašnome Čiči Garasseu. Evo što je napisao 1627: »Doista, čudno je da te uvažene ličnosti koje se cijela života hranilo zajedno s papigama i majmunima Louvrea, i koje jednako pripadaju dvoru kao i pokojna Mathurine i patuljci Kraljice Majke, nisu po kabinetima naučile pisati razborito, jer u njihovoj prozi i poeziji nalazimo tek lažne tananosti, proučene budalaštine i razmišljanja suprotna pravima.«[67]

Uloga što je luda ima uz kralja ne nalikuje ni na jednu drugu. On nije ni sobar, ni savjetnik, ni dvoranin, pa čak ni glumac ili glazbenik koji zabavlja princa. Dakako, plaćen je kao i oni da ga razonodi od poslova kraljevstva. Ali ga njegov položaj, kako na planu povijesne stvarnosti tako i po njegovu simboličkom značenju, čini povlaštenim vladarevim družbenikom. Stalno je tu, uz njega, u njegovu javnu i privatnu životu; svugdje ga prati, na putu, u lovu, na sjednicama savjeta gdje ponekad sudjeluje u raspravi; prati ga u njegove privatne odaje, pa čak i u sobu ljubavnice; odnosi se prema njemu s gotovo neograničenom slobodom, zove ga po imenu, govori mu **ti**, prekida ga bez izvinjenja, sudi mu, savjetuje ga, ruga mu se, osoran je, grub je prema njemu ili ga miluje, a da za sve nigda ne bude kažnjen. Doista, gotovo nevjerojatno, pomislimo li na cijenu koju bi svatko drugi platio za bilo koju od tih bliskosti. Ali njemu, i jedino njemu, sve je, čini se, dopušteno: on ima pravo sve učiniti, sve reći. Čak i istinu, kako god ona bila neugodna za vladara. Takva pretjerana preimućstva u svijetu dvora, u kojemu se laž i laska čine pravilom, može se jedino objasniti preklapanjem ludosti. Stvarna ili hinjena, osigurava ona nekažnjivost našeg lakrdijaša. Hoćemo li patuljku zamjeriti što je niska rasta, grbavcu što je grbav, sljepoću slijepcu? Zašto onda osuđivati poremećena umom što govori ono što mu padne na um, kad mu se svidi i kako mu se svidi? A ako luda i hini ludost, nitko zacijelo ne želi ispasti budala. Dostaje da on igra svoju ulogu, kao što glumac igra svoju i kralj svoju. Odnos između kralja i njegove lude počiva u cijelosti na tom obostrano prihvaćenom dogovoru. Luda uprizoruje svoju smućenost i po tu cijenu dobiva slobodu govora. Uostalom, istina je nepodnošljiva izuzev ako posudi obrazinu ludosti.

Primijetit ćete kako je obrazina neuravnoteženosti tragična, da nalikuje na onu smrti, da se osoba skriva iza svoje grimase, da njegova istina straši. Ali ludost dvora, lakrdijaška ludost drukčije je vrste, jer ona metaforički prebacuje patološku ludost na plan smijeha. Isprva su se ljudi rugali duševno oboljelome s njegove različitosti, kao što su se rugali patuljku, šepavcu ili crncu, kao što se i danas rugaju gluhome, mucavcu ili homoseksualcu, jer oni označuju neki pomak u odnosu na navodnu normalu. Stvarna ili ne, ludost lude upućuje na neobičnost; izaziva porugu istodobno je simbolizirajući. I ako se istina razotkriva kroz ludost, ona se također nužno pronosi kroza smijeh.

Kraljeva luda iznosi istinu jedino na šaljiv način, jer mu je svaki drugi zabranjen. Njegova mu fantastična odora služi poput oklopa i skine li je, u smrtnoj je opasnosti. Ponovimo, njegov je odnos prema moći u stvari varka za oko. Tko zapravo moćniku iskazuje svekoliku istinu, tko se drsko ophodi spram njega, tko mu dobacuje zajedljive šale, tko govori kralju? Ni Brusquet, ni Chicot, ni Mathurine, već LUDOST koje su oni tek skromni tumači. Pretpostavimo na trenutak da jedan od njih baci svoju obrazinu, da se čovjek pokaže gol ispod odjeće komedijaša, da iznese svoje istine neskrivena lica. Zasigurno bi svoju drskost platio životom. I, obratno, što bi bilo s njime kad bi kralj odbacio atribute svoje moći? Kad bi i sâm napustio polje igre? Znamo da to ne bi mogao učiniti a da se i sam ne izloži opasnosti, jer se on »prikazuje« svojim podanicima kao što se luda prikazuje pred njim. Nijedan ni drugi, istini za volju, ne pripadaju »nor-

malnim« ljudima. Njihova primjerena označja podaruju im bezvremenost i univerzalnost, njihov je učinak teatralizacija moći jednoga i protusnaga drugoga. Moć je igra, sa svojom uobraziljom i simbolikom, kao i obredi zamjene i parodije. Ali kralj potječe iz uobraziljskog svijeta reda i svetosti, dok je luda plod subverzivne uobrazilje. Moć i protumoć spajaju se međutim u svijetu snova, upravo u nemjestu koje je područje mrtvih, isto ono na kojemu je nekoć mladi danski kraljević pomućena uma spominjao sjenu neke lude koje su lubanju izgrizli crvi: **Alas, poor Yorick . . .**

Kad je jednom utvrđen njegov prvobitni položaj, imunitet lude je, prema Jeanu Duvignaudu, takav »kakav se vezuje uz svete predmete i uz osobe koje posjeduju magičke moći (. . .) Luda zna izbaviti vladara briga, osloboditi ga nemira, naime tjeskobe u odnosu na vlastiti spas što uvelike tereti njegov položaj vrhovnog moćnika«.[68] Ta »magička« uloga ne isključuje dakako i manje usluge praktične prirode što ih kralj od nje s pravom očekuje. Tako za vrijeme pregovora odlučnih za kraljevstvo, luda skreće pažnju sudionika kako bi svome gospodaru dao vremena za razmišljanje. Preko njega kralj može i pokuditi svoje bližnje — prinčeve po krvi, ministre, visoke službenike — preko posrednika, jer kritika umobolnika ima blaže posljedice no kad je upućena s kraljevih usana. Obratno, gdjekad i sam mora otrpjeti prigovore i drskosti koje se nitko ne bi usudio neposredno uputiti vladaru. Ta se uloga posrednika proširuje, gdjekad čineći od lude sivu eminenciju.

Istodobno, par kralj-luda teatralizira na određeni način par gospodar-sluga, vladar-podređeni. Luda zadržava u blizini krune nešto od svoje kolektivne biti. U njoj se pribiru narodne pobude i težnje i možemo kazati da on služi kao povezujuća nit, ako ne i kao prijenosnik između naroda i moći. Njegovim posredovanjem cijeli narod prisustvuje mjestu s kojega se donose odluke i tu se čuje i njegov glas. Luda predstavlja antidvoranina. On prenosi uhu vladara obavijesti koje prikriva ili ublažuje njegova neposredna okolina, usuđuje ga se suočiti s vlastitim pogreškama, prječi mu da se odvoji od političke stvarnosti i on ga, poput **servulusa** što prati rimskoga generala u trijumfalnoj kočiji, odvraća da ne upadne u zamku neumjerenosti. Naprostom igrom poruge i ismijavanja, štiti on vladara od napasti samosvojne vla-

davine. Protuteža je njegovu vrtoglavu uspinjanju, neprestance ga spuštajući na zemlju, podsjećajući ga na materijalnost tijela, prječeći da mu moć pomuti um.

Ali ne otkriva luda kralju samo ono što mu prikriva himbenost dvoranina; otkriva ga i samome sebi. On je poput **Touchstonea** (»probni kamen«) u **Kako vam drago**, klauna tako dobro nazvana koji jednim pogledom prozire ludost mudraca. Često se ludu prikazuje s ogledalom u ruci: ogledalo je dakako ogledalo istine. Ali može se reći da se i cijelo biće, uključivši riječi i pokrete, pretače u jedno odražavajuće tijelo. Luda je ogledalo u kojemu kralj u svakom trenutku može motriti svoju sliku. Sliku koja se uvelike razlikuje od one koju mu uzvraćaju njegovi službeni portreti, sliku koja se neprestance rastavlja i zamućuje, prelama se. Gledajući svoju ludu, vidi kralj svoj groteskni protulik.

Iz svega nadasve ne treba zaključiti da luda, naspram vladareve moći, simbolizira neku vrstu demokratske alternative. Upravo suprotno. Daleko od toga da svoju obrazinu posuđuje revolucionarnom kucaju, može ga se naprotiv s punim pravom smatrati najsigurnijim jamcem postojećeg poretka. Njegovim se posredovanjem transgresija ritualizira: postaje ona spektaklom, pantomimom transgresije. Ne samo da isključuje svaki subverzivni čin, već ga onemogućuje u mjeri u kojoj ga sama simbolično čini. Tako moć nigda nije mogla opstati bez te kodificirane ludosti.

U nekim starim društvima, kod Agnisa, primjerice, koji žive na jugu Obale Slonovače, nakon smrti kralja nastupaju sedmodnevne pogrebne svečanosti za vrijeme kojih je sva vlast u rukama sina jednoga roba (koje li poruge!). Nazivaju ga Sin Roba-Kralja. Svoje privremeno kraljevanje, provodi on uza sva moguća pretjerivanja, protežući ritual obrata do nasilja i skarednosti. Nakon tjedna žalovanja, on mora biti pogubljen. Takvo poistovjećenje kralja i njegove suprotnosti prilično je često u različitim simboličkim oblicima — ali oslobođeno žrtvenoga ubojstva — u zapadnim društvima. Brojni su poznati primjeri takve uobraziljske zamjene: luda kraljice Elizabete I Engleske zvao se **Monarh**; onaj s dvora u Mantovi bijaše nazvan **Primogenitus** i obraćao se prijestolonasljedniku Federiku Gonzagi kao svome mlađemu bratu. Milanska luda Marchesino bijaše slika i prilika Malateste da Riminija; sličnost je bila tolika te je ludu trebalo zatvoriti

u njegovu sobu dok bi **condottiere** posjećivao svoga gospodara. Thomas Browne, engleski erudit i veliki ljubitelj rariteta, pripovijeda kako je uzalud tražio njihove portrete za svoj **Musaeum clausum.**[69]

Kao da su željeli bjelodano pokazati kako su te dvije uloge zamjenjive, slikari španjolskoga dvora iz 17. stoljeća, kojima je naručeno da naslikaju niz portreta navodnih starih kastiljskih kraljeva, nisu se dvoumili da uzmu za modele lude u naukovanju i predstave ih kako sjede na prijestolju okićeni kraljevskim znakovima.[70] U istoj opremi, s krunom na glavi i sa skeptrom u ruci, ležeći u podnožju prijestolja, luda Filipa IV Španjolskoga prisustvuje 1638. god. koridi upriličenoj u čast vojvode od Modene.

Poistovjećivanje lude s njegovim kraljem najposlije se preobrazilo u neku vrstu literarnog klišeja kojega su ponajbolji učinci, čini se, već iscrpljeni. Među ostalima, Dumas ih je uvelike koristio. Tko se ne sjeća prizora iz djela **La Dame de Monsoreau** (Gospođa od Monsoreaua) gdje vidimo Chiquota, preodjevena u kostim Henrika III, kako začuđujuće uvjerljivo podražava izvještačeno ponašanje vladara i njegov ženskasti glas? Ili pak kad pristalice Lige, vjerujući da su se domogli kraljeve osobe u kripti crkve sv. Geneviève te ga prisilili da potpiše svoju abdikaciju, sa zapanjenošću čitaju na dnu ukaza ime »Chicota I«?

Sa **Escurialom**, dramom u jednom činu Michela de Ghelderodea (1948), ta zamjena poprima tragičko značenje koje poruka možda i nadilazi tjeskobni autorov simbolizam. U mračnome dvorcu, dok kraljica umire u svojim odajama a psi laju na smrt, kralj traži svoju ludu Foliala da izmisli neku igru. Taj mu predlaže nastranu i tugaljivu farsu: izmijenit će uloge; on će preuzeti kraljeve atribute, dok će se kralj prerušiti u ludu. No čim se uspeo na prijestolje, Folial sasu na kralja bujicu svoje mržnje, podsjetivši ga na njegove zločine i sramotne čine te mu najposlije odaje teško priznanje: on ljubi kraljicu i ona njega. U istoj vrsti zanosa, baca se na kralja i davi ga svojim rukama upravo u trenutku u kojem kraljica izdiše.

Folial je krajnje utjelovljenje lude: smrt kralja. Kralj predstavlja načelo održavanja naspram kojega je luda načelo raspadanja, stalna kriza. Njegov simbolički prikaz ne odgovara doslovce protusnazi, već praznini moći. Duhu reda, prenošenja, predaje, što ga predstavlja vladarev autoritet, suprotstavlja on iskušenje praznine. Kralj zastupa kontinuitet, a luda kaos, trajno produžujući ono što predstavlja tek jednu točku u povijesti. Smijeh lakrdijaša smjenjuje se tada s keženjem Smrti s kosom: luda, okrutno zrcalo, neprestance uzvraća svome princu odraz odsutnosti: on je njegova smrt.

Od Geoffroyja naovamo, počinje duga dinastija luda »sa službenim naslovom«, koja će se prekinuti tek za vrijeme vladavine Luja XIV s glasovitim Angelyjem. Ne raspolažemo s podacima za vladavine Karla IV Lijepoga, koji je 1322. god. naslijedio Filipa V. Zacijelo je izdržavao jednu ili više luda, ali su računovodstvene knjige njegova blagajnika, na žalost, izgubljene. Poznato nam je, naprotiv, da je Filip VI, prvi od Valonaca, imao u službi ludu imenom Seigni Johan, vjerojatno podrijetlom iz Rouerguea, gdje riječ **Seigni** znači **Seigneur**[71] i kojega Rabelais nazivlje »ludim označjem Pariza«. **Brod luda svijeta**, preveden na francuske stihove 1497. pruža nam njegov **pourtraicture** (slikopis), a proslavila ga je jedna epizoda iz **Pantagruela**. Radije nego da opisujemo, pustimo Rabelaisa da nam to sam ispripovjedi svojim svježim i sočnim jezikom:

»U Parizu, u pečenjarnici kod Malog zamka, pred tezgom jednog pečenjara, nekakav nosač jeo hleb svoj na mirisu od pečenja, i ovaj mu je, tako zamirisan, mnogo prijao. Pečenjar — ništa. A kada je nosač smazao sav hleb, moj ti ga pečenjar uhvati za jaku, zahtevajući da mu plati miris od pečenja. Nosač se izgovara da mu nije ničim pečenje oštetio, da ništa njegovo nije uzeo i da mu ni po čemu ništa nije dužan platiti. Miris o kome je reč izlazio je iz pečenja, i ovako ili onako iščezavao, a nikada se nije ni čulo ni vidjelo da se u Parizu, na ulici, prodaje miris od pečenja. Pečenjar opet odgovaraše da miris njegova pečenja nije obavezan da hrani amale i tvrdio je da će nosaču sve zube izbiti, ako mu ovaj ne plati što je dužan. Nosač spodbije svoju batinu i spremi se za odbranu. Svađa je bila velika, a zaludni narod pariski pojuri sa svih strana da je čuje. E, tu se u dobri čas

našao i Senji Žoan, veliki ludak, građanin pariski. Pečenjar, videći ga, reče nosaču: 'Hoćeš li da poverimo našu zaređivicu ovom plemenitom Senji Žoanu?' — 'Hoću, krvi mi božje', odgovori nosač.

Prema tome, Senji Žoan sasluša njihovu raspru i naredi nosaču da izvadi iz pojasa koji srebrnjak. Nosač mu strpa u šaku jedan filipnjak, iz turske kovnice. Senji Žoan ga uze i metnu na levo rame, kao da hoće da odmeri da li je ispravne težine, onda zveckaše njim u šaci leve ruke da ispita da nije jeksik; onda ga metnu pred zenicu desnoga oka da vidi da li je dobro iskovan. Sve je to činio u velikoj tišini, ni da pisne niko od tolikih prodavaca zjala; pečenjar čeka, uveren u svoje pravo, a nosač sav očajan. Najzad Senji Žoan zveknu nekoliko puta novcem o tezgu. Onda, s pretsedničkom veličanstvenošću i držeći u ruci ludačku palicu, kao da je skiptar, a pokrivši glavu ludačkom kapom od kunine kože s ušima od hartije nabrane u vidu muzičkog znaka 'korona', nakon što se dobro iskašljao dva-triput, obznani veleglasno: 'Sud objavljuje da je nosač, koji je jeo hleb na mirisu od pečenja, ispravno platio pečenjara zvekom svog novca. Pomenuti sud naređuje svakome da se povuče u svoje svakište, bez parničkih troškova.'«[72]

Najčudnije je u pripovijesti da su i pravi juristi, poput ozbiljnog Bartholea i učenog Tiraqueaua potvrdili ispravnost toga glasovitog suđenja. Dakako, nećemo iz toga zaključiti da se ludu Johana odista može porediti s kraljem Salamonom. Rabelaiseova pouka služi jedino tome da ilustrira izreku, njemu dragu i na kojoj počiva dio njegova djela, naime da »luda može dobro podučiti mudroga«.

U toku posljednjih godina vladavine Filipa VI Valonskoga, prijestolonasljednik Ivan, budući Ivan II, zvani Lijepi, također je imao ludu. Zvao se Jehan Arcemalle, a računovodstvene knjige kralja i prinčeva pokazuju da su vladari spram njega bili naročito darežljivi. Među brojnim poklonima koje mu je poklonio mladi princ, spomenuli bismo »bogatu kapu podstavljenu hermelinom, na kojoj je bila ruža sa stabljikama od ciparskoga zlata, s listićima od obrađena zlata« dok su same ruže bile »izrađene od krupna biserja«. To neobično pokrivalo za glavu bijaše još ukrašeno »pupoljcima od biserja i sitnim zlatarskim ukrasima, (. . .), smaragdima i krupnim biserjem«. Kad je stupio na prijestolje, 1350. god.,

Ivan II nastavio je obilato darivati Meštra Arcemallea. Kraljev blagajnik podastire nam točni popis odijela od »raznobojna vunena tkanja«, »od finoga bijeloga janjećeg krzna«, »peševe podstavljene krznom« i krznena pokrivala kojima se povremeno obnavljalo njegovu garderobu, posebice za svečanosti prilikom Uskrsa i Duhova na kojima je prisustvovao u najsvečaniju ruhu uz kralja. Zna se također da je imao dva sobara u službi, imenom Girardin i Magister, i da je raspolagao jednima »karucama« u kojima se prevozio. Za stolom, ta uzvišena osoba nije mogla piti iz obične čaše: imao je svoj pehar, srebrni pehar koji je kralj dao pozlatiti, istodobno kada i svoj vlastiti »kalež« za koji je izrađen i posebni držač.

Kako god bio poželjan, zanat lude sadržavao je i neke rizike. Kako je bio tako blisko vezan uz vladara, nužno mu je sudbina vezana uz njegovu. I kad bi zapuhali vjetrovi iz suprotnoga smjera, bio je prisiljen dijeliti vladarev udes. To je zadesilo ubogoga Jehana Arcemallea, koji je bio prisiljen slijediti svoga gospodara kad su ga Englezi odveli u zarobljeništvo, nakon sloma kod Poitiersa (19. rujna 1356). Zacijelo, francuski kralj nije bio tretiran poput obična zatvorenika, pa niti Jehan kao bilo koja luda, s obzirom na to da znamo kako je uza sebe mogao zadržati svog slugu Girardina. Ali najposlije, nije to bilo slavno doba od nekoć. Vremena su bila teška, pa je naša luda, nekoć arbitar otmjenosti, najposlije imala »tek staru iznošenu halju« kojoj su uzmogli samo izmijeniti podstavu s »novim samtom«. Ne znamo da li su ta iskustva poticala njegovo dobro raspoloženje, ali znamo da su loše utjecala na njegovo zdravlje. Ukoliko ga nije narušila londonska magla. Tek, »luda« i »sluga« obratiše se nekom londonskom travaru-apotekaru imenom Jehan Donet, koji im je prepisao »okrepljujuću smolu zlatne boje za majstora ludu« i »neki slični recept od različitih trava, sjemenja i cvijeća, što sve valja ugrijati i staviti kao oblog na glavu sluge navedena majstora Jehana«.

Na obalama Temze gubi se trag vjernoga Arcemallea. Je li podlegao groznici ili čežnji za domovinom, ili pak okrepljujućem apotekarovu lijeku? Vratimo se radije na francuski dvor kako bismo se upoznali s drugim zabavljačima njegove vrste. Jer Majstor Jehan nije bio jedini koji je igrao tu ulogu pred kraljem. Izuzev osobe zvane »kreveljalo« ili »mrgod-

nik« za koju nije poznato koju je dužnost obavljala, Ivan Dobri imao je u službi još jednu ludu imenom Micton ili Mitton, vjerojatno porijeklom iz Normandije,[73] što je Etienne de la Fontaine, kraljev blagajnik, spominje u računima iz 1350. god. Iako ga je kralj izdržavao i plaćao iz svoje kase, Mitton je pripadao njegovu sinu, prijestolonasljedniku Karlu, koji je 1364, postao petim kraljem s tim imenom, i bio nazvan Mudrim. Bijaše on glasovit sa svoje široke naobrazbe, zaljubljenik knjiga i osnivač Kraljevske biblioteke, kojemu Michelet međutim pripisuje »malu, negativnu mudrost«.

Povjerujemo li pjesnikinji Kristini Pizanskoj, Karlo V imao je naročitu sklonost ka trgovanju ludama i ostalim komedijašima takva soja. Evo što ona piše u svojoj **Livre des Faicts et bonnes moeurs du roi Charles** (Knjizi činjenica i lijepih navada kralja Karla), pravoj zlatnoj legendi vladarevoj, napisanoj na zahtjev burgundskoga vojvode, i koja ostaje najljepšim djelom te žene koliko mudre toliko i istančane: »Nakon ustajanja i molitve Bogu, taj se dobri kralj, zajedno sa svojim slugama, u svom prisnom ophođenju, zabavljao veselim i čestitim pripovijestima, a njegova bi blagost i milost osmjelile i ohrabrile čak i one najniže da mu drsko iznose svoje šale i dosjetke. Kako god jednostavna bila njihova kazivanja, on im se radovao i dao im za pravo.« Glasovita historiografkinja dodaje da se kralj odavao toj »razonodi« ne bi li izbjegao da mu brige što su morile kraljevstvo ne naškode već načetu zdravlju. Valja kazati da je upravljanje rastrzanom Francuskom, koje je polovina predana Englezima, i snažno potresene pariškim ustankom Etiennea Marcela, predstavljalo težak teret na leđima kralja koji je bio toliko slab te nije mogao podnijeti niti težinu svog oklopa.

Izuzev Mittona, koji je vjerojatno još bio živ kad se uspeo na prijestolje, Karlo V imao je još jednu ludu imenom Thévenin, koji je umro 1374. i bio sahranjen u crkvi sv. Mauricea u Senlisu. Mora da je vladaru bio sasvim posebno omilio kad mu je sagradio tako raskošni mauzolej. Taj spomenik, djelo arhitekta Hennequina de la Croixa iz Senlisa, stradao je za vrijeme Revolucije kao i sama crkva, ali povjesničar Sauval, koji ga je vidio potkraj 17. stoljeća, ostavio nam je prilično vjeran opis. Sam grob bio je sagrađen od tvrdoga sitnozrnog krečnjaka, dugačkog osam i pol i širokog četiri i pol stope, na kojemu je isklesana skulptura pokojnika u prirodnoj veličini, odjevena u dugoj halji s kapuljačom, poput monaške, s dvije kese o pojasu i s kapicom ukrašenom šiljkom na vrhu i s palicom u lijevoj ruci. Tijelo je isklesano od bijela mramora; lice, ruke i stopala od alabastera. Oko groba moglo se diviti mnoštvu malih kamenih likova u nišama, sve isklesano, kaže nam Sauval, s izrazitom istančanošću. Mauzolej je bio smješten ispod velikoga kamena luka s »krijestom« i nadsvođen krovićem s bogato izrađenim ukrasima te sa sedam oslikanih likova. Epitaf, izduben u velikoj kamenoj ploči, sadržavao je slijedeći natpis:

OVDJE POČIVA THÉVENIN IZ SAINT LEGIERA, LUDA NAŠEGA GOSPODARA KRALJA, KOJA JE PREMINULA II SRPNJA GODINE GOSPODNJE MCCCLXXIV. MOLITE BOGA ZA NJEGOVU DUŠU.[74]

Treća pak luda, kojoj ne znamo imena, pridružila je svoju palicu onima Mittona i Thévenina iz Saint Légiera da bi razonodila Karla Mudroga. Postojanje mu potvrđuje vlastoručno kraljevo pismo od 28. veljače 1364. god. (i zasigurno originalno ovaj put), kojim naređuje odgovornima za riznicu da izdvoje sumu od dvije stotine franaka »da se pošalje za nas potražiti jednu ludu koja živi u zemlji Burbonaca«. To potvrđuje, recimo to usput, da Champagna nije imala monopol nad ludama. Koja je od dviju, ta anonimna luda ili Mitton bila sahranjena u Saint-Germain-l'Auxerroisu? Sauval jedino kaže da je taj grob, kojega nije osobno obišao već ga opisuje prema građevinskom predračunu u računovodstvenim knjigama, poslužio kao predložak za Théveninov, i da se mogao natjecati s ovime po svojoj raskošnosti. Oba bi groba prije bila dostojna posmrtnih ostataka kralja negoli luda.

To pretjerivanje u posthumnim počastima ludosti povjesničari narednih stoljeća držali su djetinjastim i smiješnim. Zanimljivo je u vezi s time pročitati komentare kojima Sauval začinjuje svoj opis. Ti raskošni grobovi, »možda jednako veličanstveni kao onaj maršala Du Guesclina«, čine mu se »lakrdijaškima«, i teško mu je razumjeti kako je Karlo V »jedini kralj kojemu je u Francuskoj nadjenuto ime Mudar, mogao toliko obožavati svoje lude. Osim što na tome svijetu«, dodaje on, »svaki čovjek, kako god bio mudar, ima i svoju ludost, a najčešće su najmudriji u nekim

stvarima upravo oni koji se nadaju i najluđima«. S jedne strane, dakle, imamo čovjeka srednjovjekovlja koji ludosti posvećuje mramorne hramove, a s druge časna čovjeka klasična razdoblja, ograđena u svojoj tvrđavi »Razuma« protiv nasilnika s palicom lude u ruci.

Godinu dana nakon Théveninove smrti, 1375, nova luda stupa u službu na dvoru Karla V. Zove se Veliki Johan. S početka je zabavljao prijestolonasljednika, budućeg Karla VI kojemu je tada bilo osam godina, i on će ga zadržati u službi sve dok pet godina kasnije ne primi krunu Francuske. O njemu se ne zna gotovo ništa, osim da je umro nešto prije 10. veljače 1382. godine. U knjigama se naime vodi da je na taj datum kupljeno »deset livri voska za sahranu pokojnoga Grant Johana, lude«, kao i podatak da je sahranjen u Saint-Germain-l'Auxerroisu; znak povlaštena položaja, jer je to bila župa francuskih kraljeva otkad su se Valonci nastanili u palači Louvre.

S vladavinom Karla VI, »ludoga kralja«, uloga lude s palicom poprimit će posebno značenje.

Kroničari su se natjecali u opisivanju melodramatskih okolnosti pod kojima je mladi kralj s dvadeset i četiri godine posve pomutio pameću nakon dvanaest godina vladavine. Od toga kobnoga dana do svoje smrti 1422, život Karla VI bijaše tek žaljenja vrijedna smjena poremećenih stanja i nastupa lucidnosti. U toku kriza, zapadao je u stanja mrtvila bliza posvemašnjoj tuposti, nakon kojih bi bez prijelaza uslijedili napadi bjesomučne uznemirenosti. Zatvoren u svojoj sobi, provodio bi cijele noći boreći se protiv umišljenih neprijatelja, trgajući i razarajući sve oko sebe, parajući svojim mačem tkanine, pa i sâm se ranjavajući do krvi, da bi, na izmaku snage, pao u dugotrajnu iznurenost. Potom, kako bi prolazili sati, ispuštao bi promukle, žalostive krikove, poput onih ranjene životinje, isprekidane jecajima i smijehom, kojih bi odjek parao tišinu noći, premošćivao utvrde Louvrea i gubio se u daljini poput uzdisanja ponad Citéa.

Smiraj bi nastupio tek u prisutnosti ženskih likova koji bi se naginjali nada nj s majčinskom brižnošću: njegova mlada tetka Ivana Burgonska; njegova šogorica Valentina Milanska i, nadasve, najvjernija među njima, najdirljivija družica u njegovoj samoći, gotovo i sama dijete Odette de Champdivers, ona koju nazivahu »malom kraljicom«. Svakoga dana pred

njim se rojila grozničava sarabanda igrara, zadovoljstava, maskerada, a sve u nadi da se makar na trenutak raspr̀ši njegovu mehankoliju.

Čak i u razdoblju prije nastupa prvih kriza, kralj je velikodušno otvarao vrata glumcima u prolazu. U Louvreu se tako odvijao neprestani promet lakrdijaša svake vrste: svirači koji su došli »izvoditi svoje majstorije«, »uboga dječica« što se igrahu s polugama ili s loptom, šampioni u gađanju lukom i strijelom, plesači na žici, glumci, dreseri medvjedâ U ranoj mladosti Karlo V se navodno mnogo zabavljao igrajući se sa svinjskim mjehurima, potom se igrao trika-traka (igre s kockama), a naročito je volio tarot, svoju najdražu igru. Slikar Jacquemin Gringonneur izradio je »njemu za razonodu« prekrasni špil karata oslikanih na crnoj podlozi od kojih se još neke može vidjeti u Nacionalnoj biblioteci. Nadalje, Kralj je uživao promatrajući životinje u svojoj maloj menažeriji. Kad mu je bilo trinaest godina, imao je već dva mala majmuna, dvije indijske kokoške, grčke pijetlove i kokoške, dvadeset i dvije sove što su mu poklonili »kuhinjski momci« i čak jednoga vuka.

Ali lude će, dakako, biti na povlaštenu mjestu kad je riječ o prinčevoj razonodi. Zadatak će im zacijelo biti složen — i nadasve paradoksalan — kada i sam kralj jednoć izgubi zdrav razum a na njima bude da nesretnika izbave vlastitih uobrazilja. Može li se zamisliti neobičniji dijalog od onoga između lude koja se trudi da bude kraljem i mudraca koji mora igrati ludu, jedan predstavljajući svu tragičnost poremećenosti (što Karlu V daje šekspirijansku dimenziju) i drugi koji je njegov smiješni otisak: ludost ludosti, u neku ruku.

Velikog Johana naslijedila je nova luda Heinselin Coq, koji je preuzeo dužnost u veljači 1383. Bio je on, sjetimo se, najbolje obuveni čovjek u kraljevstvu. Ni s ostale ga garderobe ne treba žaliti. Karlo VI odijevao se u novo ruho četiri puta godišnje, a odjeću svoje lude obnavljao je jednako često. Osim sezonskih toaleta, među kojima je i široki rupičasti kaftan rubinske boje podstavljen taftom iste boje, livreje za dvojicu slugu Jacquesa Coiffarta i Perrina du Croixa, bijaše on u svakom smislu dostojan položaja gospodara.

Hainselin Coq je uza svoj komički dar bio i sajmišni rvač. Kad njegove lakrdije više ne bi uspjele zabaviti Njegovo Veličanstvo, počeo bi pred njim hiniti borbu koja je zapravo predstavljala gegove u stilu »Charlot bokser«. Kako bilo da bilo, računske knjige dvora Karla VI spominju 29. veljače 1383. trošak od šesnaest sua za kupovinu košulje što ju je luda poderala za vrijeme jedne naročito žive seanse. Prema istim računima, Hainselin je ostao više od dvadeset četiri godine u službi na francuskome dvoru, od 1383. do 1407. godine.

Radi raznovrsnosti užitka, Karlo VI često bi pozivao i »nezavisne« lude koje bi nagradio plativši im izdržavanje. Nekoj Jehanni Ludoj platio je čak četiri livre i šesnaest sua »da nabavi suknju smiona kroja«. Nekoj anonimnoj ludi koja ga je došla nakratko razonoditi, dao je tek 64 sua, što je još iznad uobičajenog honorara koji je po svemu sudeći iznosio 16 sua. Tu će sumu dodijeliti nekome Jehanu le Heraultu, kao i još jednom Jehanu koji je za njega »propovijedao« na brežuljku Armentières, potom ludi grofa de la Marchea, i nekom drugom Colinu »ludom meštru Gospodina Maršala de Sancerrea . . . da bi kupio cipele i otišao na hodočašće Našoj Gospi od Cléryja«.

Kraljica regentkinja Izabela Bavarska, nezadovoljna kolekcioniranjem ljubavnika, imala je ludu imenom Guillaume Fouel i žensku ludu Jehanneu koju je uzdržavala zajedno s njezinom majkom i kćerkom. Ali velika strast te nove Mesaline, na stranu muškarci, bijaše njezina menažerija. Ništa nije bilo dovoljno lijepo ili odviše skupo za te divne male životinje kojima ona nije kadra ništa odbiti. Svog majmuna odijeva u krzneno odijelce od sive vjeverice i daje posebno za njega izraditi ogrlicu od crvena bakra, zakovanu i ukrašenu kopčama. Radi društva tom elegantnom makakou, drži ona i jednog leoparda koji svaki dan proguta jedno janje, jednu sovuljagu koja jede samo kokoši, te prekrasni kavez u kojem su nastanjene ptice toliko raznolikih pera koliko i cvrkuta: grlice, češljugari, konopljarke, vrapci, zebe, »i druge mužjake i ženke«. Da bismo upotpunili listu osoba zaduženih za »razonodu« kraljice, spomenimo još jednu patuljicu kojoj je ova poklonila dva aršina platna (dva metra i četrdeset!) da sebi napravi korzet.

Kraljeva braća, Ivan vojvoda od Berryja i Luj Orleanski, od kojih je potonji suprug Valentine Visconti, kojom ga je opčarala opasna Isabeau, imađahu obojica vlastite lude. Prvi, vojvoda Ivan, imao ih je dvojicu, Jehanneta i Mileta, kao i jednog medvjeda od kojeg se nije rastajao, a pratio ga je sjedeći na kolicima gdje god se kretao. Kad je 1416. vojvoda umro, njegove su ga lude, odjevene u žalobno ruho, pratile u pogrebnoj povorci uz veliku pompu. Ne zna se je li i medvjed prisustvovao obredu. Luda Luja, vojvode iz Touraine, kasnije Orleanskoga, zvao se Coquinet. Zna se da je redom imao dvojicu slugu, Colina Castillea i Edoarda Leforta, i da se s njime ophodilo u najmanju ruku jednako kao i s Hainselinom Coqom, kraljevom ludom. Obojica su izazvala snažan dojam kad su se na Uskrs 1388. godine pojavila pred mnoštvom u veličanstvenim zelenim širokim ogrtačima podstavljenim crvenim krznom od vjeverice, posebice sašivenima za ovu priliku.

Zvali su ga »carićem iz Bourgesa«, jer je bio »slabe podloge« i nestalan poput ptice: Karlo VII, kojega su portreti potvrdom žalosnog nasljeđa, bijaše nepostojan, hirovit čovjek, a depresivnu bi mu prirodu gdjekad nenadano odmijenile nagle provale pretjerane živosti. Bolećivo stidljiv, podložan neobjašnjivim strahovima, izbezumio bi se na pomisao da prijeđe drveni most, a gubio bi prisebnost duha pri susretu s nepoznatom osobom. Njegovo ponašanje prema Ivani Orleanskoj razotkriva ga u cijelosti: najprije zapanjen samopouzdanjem mlade junakinje, prepustit će je potom svojoj sudbini i pratiti odvijanje njezina procesa u posvemašnjoj ravnodušnosti. Bio je zasigurno degenerik, mučen glasinama o tome da je vanbračno dijete, a koje je njegova majka sama podržavala. Karlo VII — a sve potvrđuje da je ipak bio sin svog oca — nije imao nikakve sklonosti za poziv kralja. Mrzeći nasilje i rat, sklanjao se u samoću svoje biblioteke, poput svoga djeda Karla V. Kroničar naglašava da nije osjećao grižnje savjesti spram siromaha, ali da je »sve lude primao vrlo ponizno i blagohotno«.

Jedina njegova ljubav bijaše lijepa Agnes Sorel, koja je znala bolje od Djevice Orleanske u njemu probuditi osjećaj za položaj što ga zauzima i za interese države. Nakon smrti svoje dragane, zapao je u posvemašnju čamotinju, usprkos brizi kojom su ga okruživale sluge ne bi li ga razvedrile; gađao je s lukom i strijelom, igrao šah, prisustvovao trima misama dnevno, a obrocima bi »uvijek prisustvovali njegov liječnik, ljudi i sluge iz njegovih odaja koji mu pripovijedahu šale ili stare pripovijesti u čemu je uživao«. Ali, dodaje kroničar, »nije mario za lude-mudrace«. I doista, čini se da je mjesto lude bilo ispražnjeno za cijelo vrijeme njegove vladavine. Znamo, međutim, da je ponekad upošljavao lutajuće lakrdijaše. Računske knjige njegove kuće spominju dvije »uboge lude koje su pratile dvor« 1454. god., od kojih se jedna zvala Robinet a druga Dago, kojega se ime gdjekad pisalo Nago. Ta se luda nekoliko godina kasnije našla u službi bretonskog vojvode. Spominje se također i treća luda iste vrste, neki Colart kojega nazivahu Gospodinom iz Laona, a 1458. naručeno mu je odijelo od plava samta s ukrasima od zelena tafta. Pretjerano je, međutim, i pogrešno razumijevanje poziva lude prema kojemu su neki povjesničari pripisali pjesnicima Alainu Chartieru i Françoisu Villonu naslov lude. Ne treba stoga što je jedan bio poslovične ružnoće i zvao se **poeta regius** (što znači **kraljev pjesnik** a ne **kraljeva luda**, kao što tvrdi Ménage[75]), niti stoga što je drugi, prema Rabelaisu, upriličio jednu pakosnu lakrdiju (**Pantagruel,** IV, 13) obojici pridodati palicu lude.

Dok Karlo VII nije želio imati službene lude, kraljica Marija Anžuvinska imala je u toj službi neku ženu imenom Michon. 27. listopada 1454, ona joj kod svoje krojačice daje »iskrojiti« haljinu i kapu »veselo zelenu«, a nekoliko dana kasnije posuđuje svoju dragu Michon nekoj prijateljici Gospođi de Furgières, koja stanuje četiri milje udaljena od Chinona. Zacijelo se ta uboga gospođa dosađivala u svom dvoru i trebalo ju je razonoditi. Jedan će »poljodjelac« odvesti ludu na svom konju i dovesti je za skromnu sumu od trinaest sua i šest dinara.

Luj XI, građanski kralj ako ne i malograđanin, neće rasipati iz kasa svoje riznice da bi odijevao komedijaše u zlatne tkanine i krzna, dok se i sam zadovoljavao skromnim prsnikom

od parheta izlizana lica. Bio je previše štedljiv pa je radije pametnije ulagao državni novac. Tko da mu to zamjeri? Uostalom, ako se i volio smijati zlobnim dosjetkama svog brijača i povjerenika Oliviera le Daima, svoga liječnika Coictiera i svog **kuma**, predstojnika Tristana l'Hermita, bio je nekako podozriv spram profesionalnih zabavljača. Možda ih je mrzio sjećajući se da je luda Karla Smjeloga imenom Slavan le Glorieux navodno savjetovala svom gospodaru da zadrži francuskoga kralja kao zatvorenika u Péronneu.

Prema Brantômeu, nije se imao čime pohvaliti iz jedinog susreta što ga je imao s ludama! Ludi bi pak bolje bilo da je držala jezik. Evo pripovijesti:

Nakon što je, prema tvrdnji svojih protivnika, dao potajno i »umiljatom vještinom« ubiti svog brata Karla, vojvodu od Guyennea, hinio je nakon njegove smrti tako duboku žalost te nitko nije ni pomislio da posumnja u njega zbog ubojstva. Toliko je daleko išao u svojoj prijetvornosti te je čak preuzeo i pokojnikovu ludu. No kako je taj princ uza svu okrutnost bio naivno pobožan, pomisao na kaznu nebesku stalno ga je progonila. Jednog dana kad se molio Našoj Gospi od Cléryja, svojoj »dobroj gospodarici«, klečeći u svojoj kapelici, toliko se zaboravio te je svoj zločin glasno ispovjedio, ne brinući za prisutnost lude koja se našla na dva koraka do njega. Evo kako je, prema Brantômeu, olakšao dušu:

»O! Moja draga gospo, moja mala gospodarice, moja velika prijateljice koja si mi uvijek pružila olakšanje, molim te da preklinješ Boga u moje ime i da budeš moj advokat pred njim, kako bi mi oprostio smrt moga brata, jer sam zlom opatu Sain-Jean-d'Angelyju naredio da ga otruje.[76] Ispovijedam se tebi kao svojoj dobroj gospodarici i učiteljici. Ali, što sam drugo mogao učiniti? Stalno je uznemiravao moje kraljevstvo. Oprosti mi stoga, moja lijepa gospo, a ja znam što ću pokloniti tebi.«

Luda je čula molbu, i bilo s budalaštine, ili iz želje da osveti svoga pokojnog gospodara, požuri sve ponoviti za vrijeme večere u prisutnosti cijeloga dvora. Kazna je bila u mjeri skandala. Ubogi umobolnik ne preživi napad i stekne tako tužno preimućstvo da bude jedinim mučenikom među aletološkim ludama. Luj XI pak u slobodno vrijeme mogao se domišljati savjetu kako »ludama ne treba odviše vjerovati, jer

gdjekad one pokazuju mudre crte i kažu sve što znaju, ili pak pogode istinu vođene božanskim instinktom«.

Koliko treba vjerovati toj anegdoti? Istini za volju, sve se čini nevjerojatnim, od glasne ispovijesti (koliko god sočna bila), do nevjerojatne drskosti (ili gluposti) lude. Nadalje, način na koji je Brântome saznao za pripovijest još povećava našu podozrivost: »Ima tome više od pedeset godina«, kaže, »kako sam, dok sam kao vrlo mlad polazio koledž u Parizu, čuo gdje netko pripovijeda tu pripovijest starome kanoniku, kojemu je tada bilo gotovo osamdeset godina. Otad je ona prelazila od jednog kanonika do drugoga«. Riječju, ipak su to sve tek kanonička naklapanja!

Ne zna se da li je na dvoru Karla VIII bilo službenih luda. Poput svog oca, taj je kralj više no išta volio ptice. Naslijedio je već prenapučen kavez, ali ga je još obogatio rijetkim vrstama ptica pjevica, ne mareći za troškove. Tri papagaja što ih je kupio 1481, stajala su ga okruglu sumu od pedeset i dvije livre: pravo malo bogatstvo. Iako sam i nije imao lude (a možda ju je i imao pa mi ne znamo), nipošto nije prezirao lakrdijaški soj, i bio je nadasve velikodušan spram tuđih luda. Godine 1490, poklonio je prekrasni nož gospodinu d'Anguerrandeu, ludi Burbonskog Kopilana, poklonio je lûk ludi Gospodina d'Aubignyja, novcem nagradio ludu Dunoisa i onu Luja Orleanskoga, budućeg Luja XII. Godine 1498, godine svoje smrti, dao je sašiti odijelo za ludu imenom Le Vicomte, istovjetno onome kakvo su nosila četiri dobošara iz njegove konjušnice. Može se pretpostaviti da je taj Le Vicomte bio tek luda »koja prati dvor«, trenutno u kraljevoj službi. Ništa se o njemu dalje ne zna.

O dvjema ludama govorilo se na dvoru Luja XII. Jedan se zvao Polite, a drugi Caillette. Polite (deminutiv od Hyppolyte), je pripadao nekom opatu Borgueilu prije no što je došao na dvor. To je gotovo sve što se zna o njemu. Bonaventure des Périers mu međutim posvećuje jednu pripovijest, ali je ona u cijelosti preuzeta iz **Faceties** (Lakrdija) talijanskog pripovjedača Poggia-Bracciolinija, koji je uostalom pripisuje zabavljaču kelnskog nadbiskupa. Koliko je do Caillettea, kojega je »portret u prirodnoj veličini« također predstavljen u **Nef des Fols** (Lađi luda), nadimak mu je izveden iz deminutiva od **caille** (prepelica). Naziv **Caillettes** dodjeljivao se lakoumnicima u čijem brbljanju nije bilo više smisla negoli u prepelica što čavrljaju u vinogradima. Još se u 17. stoljeću u kraju oko Nîmesa i Montepelliera govorilo »biti lud poput prepelice«.[77] Prema Dreuxu du Radieru, koji nije mnogo okolišao, Caillette je naprosto bio »budalasta luda«. I Rabelais nije mario da povisi kvocijent njegove inteligencije. Ako kaže da je »Prijamov potomak«, smještava ga među ljude »široka znanja i ugleda«, čini to poruge radi. I pripovijest Bonaventure des Périersa ne govori mnogo u prilog njegovoj razboritosti: dva su ga paža svezala za uho o neki stup, a neki dvorski plemić ga u prolazu pita tko ga je stavio u taj sramotni položaj. Luda nađe tek da odgovori: »Što ćete! Neka me budala stavila ovdje, ovdje me ostavila neka budala.«[78] Doista, Caillete ne bijaše od onih okretnih duhova kakvih ćemo nekolicinu sresti u ovome djelu. Bio je on prije bezazleni čovječuljak, hvatač muha, pomalo kreten; riječju, nerazvijeni primjerak vrste.

Gdjekad ga se pogrešno zamjenjivalo s nekim drugim Caillettеom, kojemu je pravo ime bilo Jean Carrelin, a živio je u isto vrijeme. Jednako bezazlen kao i njegov imenjak — zar ga nisu nazivali »kraljem nevinih« — bavio se on slobodno svojim zanatom budalaša među pukom Pariza. Svi su ga poznavali u četvrti Hallesa; bijaše on dio krajolika. I znajući da je najsiromašniji među ubogarima, svatko mu je davao nešto da preživi: piljarice, trgovci na malo, naučnici, studenti — svi bi mu u prolazu nešto dobacili u torbu. Čim bi izdaleka ugledala njegov smiješni lik, djeca bi potrčala prema njemu i okružila ga vičući: »Obriši nos, Caillette! Obriši nos!« Tada bi Caillette poslušno spustio hlače i obrisao se u rub košulje, ostavivši da mu vise u zraku »visuljak i kese«, na zgranutost prolaznika i najveću radost nevaljalaca. Gdjekad bi »zločesti dječaci« bacali blato na njega i zadirkivali ga na tisuće načina, što je on sve mirno podnosio. Ponekad bi međutim izgubio strpljenje i bacao za svojim progoniteljima kamenje, a da nikad nikoga ne bi pogodio, jer bi oni smjesta pobjegli, zatim se vratili i rugali mu se u lice: »Hej, Caillette! Ovuda! ... Hej, Caillette!«. Tada bi nesretnik napustio društvo i povukao se u neku vežu. Ne zna se zašto su ga svi muškarci zvali **papa**, a žene **maman**. Kad bi primijetio neku krupnu dojilju, potrčao bi prema njoj, zgrabio je punim

šakama za grudi i pobjegao vičući: »Mama, mama, ne tucite me!«

Svojim mršavim likom, neobičnim ruhom, vječnom »pliticom« pod rukom i sa »grančicom« u ruci, bijaše on jedno od bliskih lica — spadalo, lutalica, čudaka — što su u svako doba lutali ulicama Pariza. Svi su voljeli »ubogoga Caillettea« i žalili kad je ispustio svoju djetinju dušu. Našao se čak neki nepoznati stihoklepac koji je posvetio nekoliko pakosnih stihova njemu u spomen. Činilo se kao da je cijela četvrt izgubila nešto od svoje duše. Ubogi Carrelin, zvan Caillette, praznoglavac i nesretnik, pravo nevinašce Pariza, zaslužio je mjesto u raju luda . . .

Šesto poglavlje

Morozof ili luda-mudrac

Tko bi bio mudar ne bi imao lude. Dakle,
tko ima ludu, nije mudar; ako nije mudar,
lud je; a možda bijaše on kraljem, ludom luda.
(DIDEROT, Rameauov nećak)

Ponesena zamahom renesanse, **Pohvala ludosti** označuje duboku promjenu shvaćanja lika lude. S Erazmom, stupamo u razdoblje morozofa, mudrih luda. Zapravo, ono što se ponekad zove Erazmovim »paradoksom« u odnosu na ono što znamo o srednjovjekovnu poimanju ludosti, posebice u odnosu spram **Narrenschiffa,** u proturječju je između negativnog predočivanja ludosti u Starom zavjetu i pozitivnu pristupu ludosti evanđelista. Prema Starom zavjetu, ludost u najboljem slučaju označuje moralno ponašanje koje nije u skladu s Mojsijevim zakonikom, a u najgoremu poganstvo, ako ne i ateizam. Međutim, suprotnost mudrost-ludost obrnut će Evanđelja podarivši ludosti značajan pozitivni naboj. Mudar nije više onaj tko se podvrgava zakonima, već onaj tko im okreće leđa slijedeći put što ga je zacrtao Krist, naime onaj kojega svijet, ostajući gluh za njegovu poruku, smatra nerazumnim putem. »Za bezbožnika su ludost poruka Kristova i nova vjera, dok je istinska ludost spram Boga upravo takozvana mudrost svijeta. U tom je smislu sam Krist prva luda-mudrac.«[79]

Taj obrat, na kojem se temelji »paradoks kršćanstva«, razvijat će se u toku cijelog 15. stoljeća da bi se dokraja razvio u pojmu lude-mudraca, kakva susrećemo u **Pohvali ludosti**. Luda zadržava sva svoja izvanjska obilježja, ali prelazi s polja negativnoga na polje pozitivnoga. Erazmo ozakonjuje ludost kao izvor stvaralačke radosti i životne snage; nadomješta njome praktičnu mudrost koja suspreže tijelo i sterilizira duh. A priznati ludost kao temeljni sastavni dio ljudskoga, znači dati joj pravo glasa, kao što je učinio Erazmo, znači to osloboditi čovjeka od »tiranije mudrosti« o kojoj će govoriti Nietzsche, kako bismo iznova stekli pravo na nerazumnost i smijeh; znači to dati prednost svečanosti, igri, slobodnu izmišljanju; suprotstaviti tragičnome viđenju Branta, besmr-

tnost umjetnosti i ljepote; osloboditi grijeha naš odnos spram uobraziljskoga. Podariti riječ ludosti, također znači dopustiti da se čuje glas istine, od kojega padaju obrazine mudraca. Što nam kaže ludost s visina sudačke katedre kamo ju je smjestio stari Erazmo?

»Ne služim se rumenilom, ne hinim na licu nešto što ne osjećam u srcu. Svugdje sam ono što jesam; ne prerušavam se poput onih koji žele igrati ulogu mudraca, te šeću poput majmuna u purpuru i magaraca u lavljoj koži. Neka se prerušavaju do mile volje, uho se uspravlja i odaje Midasa.«[80]

Ako su svi ljudi ludi, jedini zdravi čovjek može biti odistinska luda. U tome je, u osnovi, Erazmov paradoks. A kako luda nije odgovorna za ono što kaže ili učini, i kako njegovi iskazi koji bi svakoga drugoga stajali glave zabavljaju slušateljstvo, to je jedino kod njega istina našla utočište. Tako se opravdava prisutnost lude uza svog vladara. Ali istinu luda nigda neće moći iznijeti u jasnu, neposrednu obliku, pa je stoga nužno da je propusti kroz metaforu smijeha, svojim riječima podari nepredviljiv, šaljivi, podrugljivi ton. Valja po svaku cijenu zadržati privid poremećenosti, kako bi se vazda imalo na umu da istina izlazi na usta jednog umobolnika (kao što se poslovično kaže **kroz usta djeteta**, što je isto). Je li to ludost čini ustupak moći? Recimo radije, vrhunska ironija. Luda unizuje mudraca, kao što je Marcolphe Salomona, kao što je Ezop — pobačeni rob, izrod čovječanstva — unizio Kreza, kao što su Shakespeareove lude vrijeđale kraljeve, ne stoga što bi bile mudrije, već zato što su lude.

Snovima o pobjedi i slavi, morozof suprotstavlja naprosto ljubav spram mira, nedaće što ih donosi rat, bijedu ljudi. Neprestance on uzvišene ambicije privodi gruboj stvarnosti svakodnevlja; demistificira, glumi stvarnost naspram izmišljaja, sigurnost prema pustolovini, materiju naspram snoviđenja; razotkriva on lažnu veličinu velikih, lažno znanje učenih i teologa; vazda je on Sancho Panca uz Don Quichottea, luda jedne lude: onaj tko prokazuje vjetrenjače.

Na francuskome dvoru, prvi od tih luda-mudraca nosi slavno ime: Triboulet.

U lipnju 1900, nadasve ozbiljno glasilo **Journal des débats** (Dnevnik rasprava) objavilo je svojim čitaocima novost, otprve sasvim običnu: izvjesni Romain Mouton, upravitelj vašarskog kazališta, udao je svoju kćerku u župi Saint-Symphorien, nedaleko od Toursa. Događaj bi prošao neprimijećen da se nije otkrilo kako taj gospodin Mouton, nije prema navodima dnevnika, nitko drugi, doli daleki potomak glasovitog Tribouleta, lude Franje I. Autentični dokumenti navodno utvrđuju njegovo direktno podrijetlo od samoga kralja Francuske . . . a kćerku s njegovom ludom!

Koliko je do Moutona, vjerojatno je riječ o **patki** što ju je u nedostatku materijala namjestio neki urednik. Obavijest ipak zaslužuje da se na njoj zaustavimo stoga što se njome nastoji potvrditi pripovijest iz djela **Roi s'amuse** (Kralj se zabavlja), ili, drugim riječima, promaknuti djelo pjesnika ispred povijesne činjenice. Koliki ljudi poznaju Tribouleta jedino zahvaljujući Hugoovoj drami i Verdijevoj operi, jednako kao što poznaju Chicota preko Dumasovih romana? Prema nekima, nije sigurno da je uopće postojao. Napomenimo odmah da taj lik nije trebalo da čeka razdoblje romantizma da bi postao legendom. Već za života — jer je uistinu postojao — nadahnuo je Triboulet gomilu anegdota čija nadasve dvojbena izvornost nimalo ne olakšava posao povjesničaru. Jednako je sa svima koji su odmijenili Tribouleta. Više no igda, počevši od renesanse, luda postaje nekom vrstom mitološkog junaka, na pola puta između fikcije i stvarnosti. Svatko zna Tribouleta po imenu, ali nitko ne zna sa sigurnošću tko je on bio, jer bi u tom slučaju valjalo izabrati između povijesti i historijskog romana.

Pravo mu je ime bilo Férial ili Février i rodio se u Foizles-Boisu, seocetu na puškomet udaljenom od dvorca Blois, omiljenu boravištu francuskih kraljeva sve do Henrika III. Luj XII dakle nije morao daleko tražiti da se domogne toga seljačkog sina koji će već kao vrlo mlad biti uposlen na dvoru. U to ga doba opisuju kao »uboga tupavca« krzljave građe, prava stradalnika lakeja i paževa koji su iskorištavali njegovu slabost. Kako bi ga izbavio muka i obrazovao za buduće zanimanje, Luj XII ga povjerava odgojitelju Michelu Le Vernoyju. Prema riječima Bonaventure des Périersa, ovome zadatak nije bio lagan: »Trebalo je dobro prionuti«, kaže on,

»da se pokrene zatucana učenika«. A u prilog svojoj tvrdnji navodi sljedeću zgodu. Za ulaska Luja XII u Rouen, 28. rujna 1508. god., Triboulet je poslan da navijesti dolazak dvora. Nadmen od ponosa, na lijepome bojnom konju, raskošno opremljenu, i mašući »svojom svečanom palicom«, uze on žestoko podbadati konja, koji ga ponese u snažnu galopu. Uzalud odgajatelj vikaše za njim iza glasa: »Stani, nesretniče! Stani! Ako te dohvatim!!« ... Triboulet nastavi mamuzati iza snage, dok ga je drugi strahovito grdio: »Nećeš stati? Stani, sto mu muka!« Tada će mu Triboulet, gubeći dah i dalje poskakujući: »Krv mu Božju! Prokleta životinja! Zalud ga podbadam iza snage, nikako da stane!«[81]

Ako nije ispao dobar konjanik, Le Vernoy je ipak uspio od njega napraviti dobru ludu. Doduše, ne bez brojnih udaraca bičem. No najposlije, da bi se postigao taj rezultat, učenik je, unatoč prezira vrijednim metodama, trebalo da posjeduje i neku prirodnu nadarenost. Toga mu, čini se, nije manjkalo: Triboulet bijaše jedan od najnadarenijih »šaljivdžija« stoljeća, sudeći prema onome što o sebi kaže u poluozbiljnome, polušaljivome tonu u vlastitu epitafu što ga je sročio mnogo prije smrti:

K'o što lice kaže, ja sam Triboulet,
I ne najmudriji, što ga svijet poznaje.
Svaki je oponašatelj čovjek častan,
I nigda spram gospođa pakostan.
Sviram na bubanj, gusle i frulu,
Harfu, lutnju, rebec i sviralu,
Flažolet, trubu, gajde i orgulje
A sve bez pravog sklada i mjere.
U pjesmi, plesu, nema mi ravna,
A nadasve mi je besjeda slavna;
Jer duh mi odmora ne poznaje,
S malo riječi mnogo iskazuje.
Naoružan sam, opremljen mačem i kopljem,
U šali i boju jednako nesmiljen.
Preda mnom paževi drhte k'o da ih trese groznica,
I pred mojom pretnjom bježe hitro poput zeca.
Kralj me pak za svoj stol zove,
Jer mu vazda pružam razonode nove.
Nijedan čovjek što u njegovoj je službi bio
Nije u toj mjeri zadatku odgovorio.

Iako nije bio uistinu izobličen, Triboulet je pomalo nalikovao na nedonošče, prilično pogrbljen, s izrazito stršećim nosom između dva krupna oka, ispod niska čela. Barem ga tako

1509. god. opisuje Jean Marot, kraljev sobar i historiograf, kao što znamo pjesnik i otac pjesnika, istodobno uzgred naglašavajući i vlastite talente (opis je kratak, ali zasigurno vjerojatniji od onoga što smo ga upravo čitali):

Tupave glave bijaše luda Triboulet,
Mudar s trideset ljeta k'o i prve godine.
Velika nosa u luk, niska čela i krupnih očiju,
Trbuha duga i plosnata, s grbom za nosit' hostiju.
Svakog je dražio, pjevao, plesao, korio,
A vazda zabavan, te nikog ne bi naljutio.

Taj je portret mogao biti i pretjeran, nadasve usporedimo li ga s crtežom napravljenim crvenom kredom koji se danas čuva u muzeju Condé u Chantillyju. Triboulet kojemu vidimo tek poprsje, ne pokazuje traga grbavosti. Lice pijanca, vilice snažne i četvrtaste, donja usna halapljiva i snažno iscrtana, oko izborano i iskričavo od pakosti: sve u tim crtama ukazuje na životnu snagu, nezasitni tek, razvratnost i porugu nekog Rabelaisova lika.

Kao što smo vidjeli, sluge su svoga gospodara svugdje pratile, pa i u nedaće, a sjetimo se u vezi s time nevolja Jehana Arcemallea. Jednakim su opasnostima bili izloženi ako bi gospodar pošao u rat. Tako je Triboulet bio prisiljen slijediti Luja XII za njegova pohoda na Veneciju 1509. Ubogi Triboulet, vukli su ga po ratištu kao ovcu u klaonicu. A koji ga je užas obuzeo kad je prvi put čuo tutanj topova pri opsadi Pescare! Jean Marot, koji je prisustvovao prizoru, ostavio nam je jedan zabavni kroki:

Kad čuje buku, užas hvata Tribouleta, kraljevu ludu,
Pa trči po sobi u toliku čudu,
Te se pod poljski krevet od straha sakrio,
I, vjerujem, još je tamo ako ga netko nije izvukao.
Da se i mudri boje udarca, stoga ne čudi,
Kad toliko straha zadaju bezazlenome i ludi.[82]

Naša je luda najposlije bila oslobođena straha. Vratila se iz rata a da joj ni dlaka s glave nije pala, jer je pet godina kasnije, 1514, ponovo susrećemo prilikom trećeg vjenčanja Luja XII (s Marijom Engleskom) gdje se diči u raskošnu žutu i crvenu ogrtaču. Godinu dana kasnije, posve u crnu, prati pogrebnu povorku Luja XII. Čim je prošlo službeno žalovanje, eto ga u službi drugoga gospodara. A taj je gospodar Franjo I, najsjajniji vladar renesanse. Za vrijeme vladavine toga kra-

lja, za kojega se kaže da je bio veličanstven u svakom pogledu (pa i u svojim niskostima), Triboulet će doživjeti veliki uspon i biti promaknut u prvi red u svome zanatu. Ponajprije na planu materijalnih uvjeta. Ni dosad, doduše, nije trebalo da se žali. Luj XII ga je uvijek dobro izdržavao, nigdá mu nije nedostajalo lijepih odijela, lakeja, pa čak ni kapelana, jer mu je jedan bio osobno dodijeljen. No, najposlije, toliko se pažnje poklanjalo i Muguetu, kopcu pokojnoga kralja, ili Ralayju i Chaillyju, njegovim omiljenim psima. U stihovanu djelu iz onoga doba, **De Muguet, l'oyseau du roy Loys XII** (O Muguetu, ptici kralja Luja XII), pernati junak stavlja ga u isti rang sa sobom:

Tri vrsne razbibrige Luja Dvanaestoga:
Bijahu Triboulet, Chailly i, eto, mene trećega;
Triboulet bijaše za sobu, Chailly za polje,
A ja da letim za divljači i da kralj bude dobre volje.

U drugoj pjesmici, približno iz istog razdoblja, lovački pas Ralay kaže:

Dobar Chailly, Triboulet i Muguet
Svi oni po mojoj naredbi stražare.

Očigledno, pravi svijet lude je i nadalje menažerija. Franjo I će Tribouleta iz njega izvesti i podariti mu mjesto među najvišima u kraljevstvu. S njime doista počinje vladavina lude, njezino zlatno doba, koje će potrajati do kraja 16. stoljeća. Triboulet je na dvoru imao tako sjajan položaj te je izjavio da ga ne bi mijenjao ni za vojvodsku krunu, niti za biskupsku palicu; sam se nazivao »gospodinom vladarom svih kojima se rugaju«. Pokraj kralja on ne igra samo ulogu zabavljača, poput većine svojih prethodnika, već također i suca, mudraca, pa čak i političkog savjetnika; sudjeluje on u kraljevu savjetu i njegovo se mišljenje sluša. Doduše, istina je da više ne izgleda poput boležljiva glupaka što se svaki put strese kad zapucketa bič njegova odgojitelja, kakav je bio dvadeset godina ranije. Postao je zajedljivi šaljivdžija, vješt parodiji i satiri, ismijava cijeli svijet, govori svakome što ga ide, ne štedi nikoga; a sve s toliko duhovitosti, i s takvim smislom za lakrdiju, nikad ne odustajući od iskrena govora, a istodobno se nikome ne zamjerajući. Ako je u mladosti bio doista naivan, sada mu nema ravna u hinjenju naivnosti. U-

pravo to je njegova specijalnost, njegov »poziv«, kao što se kaže u kazalištu. Proistječe on iz puste zdravorazumnosti iza koje se krije pronicljiv duh. Barem takvu predodžbu (podsjetimo, mitsku sliku) možemo stvoriti o njemu na temelju brojnih mudrih iskaza, lakrdija, dosjetki koje mu se pripisuju a dostajale bi da se ispuni jedan svezak. Većinom su te pripovijesti apokrifne i nadovezuju se na »drolesknu« i mudroslovnu književnost srednjovjekovlja. Brojne su među njima sklepane od starijih pričica, preuzete iz francuskih i inozemnih zbirki, posebice talijanskih i španjolskih. Triboulet se nadaje kao arhetip lude-mudraca, onaj koji kralju predaje nešto od mudrosti njegova naroda. Utjelovljuje on, posred dvora, nešto poput takozvanog narodnog duha: mješavinu podrugljivosti, sirovosti dobričine, lažne naivnosti i dobranu količinu zdrava razuma. Vidimo: ništa odveć pobunjeničkog u njemu, i nadasve taj glasoviti »zdrav razum« koji i onda kad vjerujemo da se suprotstavlja ludosti onih koji nam upravljaju, ostaje unatoč svemu njihovim najmoćnijim saveznikom.

Navest ćemo nekoliko ponajboljih anegdota koje su pridonijele nastanku legende o Tribouletu. Pružaju one dosta ispravnu sliku o duhu i ponašanju kakvi su se očekivali od lude.

Najneobičniju je ispripovjedio Bonaventure des Périers, kojem valja zahvaliti opise nekoliko zgoda što se pripisuju ludama. Neke večeri Franjo I odlazi u Sainte-Chapelle da bi prisustvovao večernjici u pratnji svoje lude Tribouleta. Pri njihovu ulasku vlada upečatljiva tišina. Čim su zauzeli mjesta, biskup je zapjevao **Deus in adjutorium,** da bi pjesmu odmah prihvatio kor čiji su moćni glasovi odzvanjali pod svodovima. Iznenađen tom bukom, Triboulet ustane, skoči na biskupa i zada mu nekoliko snažnih udaraca šakom. Ne previše ganut, kralj pozove svoju ludu i upita ga za razlog njegova bijesa spram toga dobrog čovjeka. »Pih, pih! Moj rođače, kad smo pristupili misi nije bilo nikakve buke, a ovaj ovdje je nadigao toliku dreku.«[83] Bio istinit ili lažan, prizor svjedoči o antičkoj slobodi kakva je još vladala početkom 16. stoljeća u odnosu spram obrednih stvari i mjesta.

Drugom zgodom, neki se uvaženi plemić, razgnjevljen pomalo živahnim ispadom lude, priprijeti da će ga dati namrtvo

izbatinati. »Ne boj se«, kaza mu kralj, »ako bi netko digao ruku na tebe, dao bih ga objesiti u narednih četvrt sata.« — »O, rođače«, prostenja Triboulet, »ne biste li ga, molim vas, dali objesiti četvrt sata ranije?«

Zacijelo, nisu to uzvišene zgode, ali anegdota govori o još jednom izrazitom obilježju lude: poltronstvu. Triboulet je strašljivac, »hitar poput zeca«, kažu za njega. Podsjetimo se njegove strave pri opsjedanju Pescare i sličnih prilika. Ta posljednja crta zaokružuje ga kao specifična »narodskog« tipa, jer narod je dodvorljiv, u skladu s ideologijom vremena (plaši se ni zbog čega, ne zna rukovati oružjem itd.), dok je junaštvo jedino dar plemstva.

Nekoliko pripovijesti prikazuje Tribouleta kako se upliće u poslove kraljevstva. Prenosimo dvije:

Godine 1524, kada je Franjo I pošao u zlehudi pohod na Milano, koji će se završiti njegovim uhićenjem u Paviji, okupio je savjet kako bi odlučili o najpogodnijem načinu prodora u Italiju. Svi su iznijeli svoje mišljenje, pa se Triboulet javlja za riječ: »Dobro je sve to, gospodine, ali, zaboravili ste najvažnije«. »A? Što to?« upita kralj. »Svi vi govorite o ulasku u Italiju, a nitko ne razmišlja kako iz nje izići!«[84] Franjo I, dodaje Tribouletov biograf, bio bi mnogo bolje učinio da je poslušao mišljenje svoje lude.

Drugom prilikom, 1539. god., kad je Franjo I odlučio osigurati pratnju Karlu V pri prijelazu Francuskom, Triboulet primijeti: »Ako je vladar dovoljno lud da se baci u vučje ralje, ja ću mu pokloniti svoju kapu sa zvončićima!« »Pa zar da ga pustim da slobodno prolazi kao po svojoj zemlji?« upita kralj. »U tom bih je slučaju, Sire, ja vama poklonio.« Dobar odgovor. Na žalost, iste, 1539. god. Triboulet je napustio ovu našu dolinu suza a njegov odgovor sačuvan je u drugim verzijama.

Predaja je sačuvala takav obrazac dijeljenja savjeta u obliku peckava iznošenja mudrih mišljenja. Zacijelo tu je i Rabelaisov doprinos, a on je prvi Tribouletu podario naziv **morozofa**. Ali Rabelais u svojoj poruzi ide i dalje od »dovitljiva iskaza« kakav smo upravo naveli. Oni se naime ograničavaju na to da se razborite riječi stave u usta ludi, dok su u **Pantagruelu** Tribouletove izreke izrečene nepovezano, nemušto parodirajući govor s proročanskih visina. Triboulet se

naime doimlje mudrim upravo svojim smušenim iskazima i svojim ponašanjem slaboumnika. Triboulet, međutim, nije samo kraljeva luda; on je luda naprosto, superlativna luda, obrazac ludosti:

»Triboulet«, reče Pantagruel, »čini mi se propisno lud«. Panurge odgovori: »Lud u pravom i punom smislu reči«. Pantagruel: »Luda kobna, luda po prirodi, nebesna luda, radosna luda, Merkurova luda, mesečarska luda, zvezdo-lutajuća luda, nastrana luda, eterska i junonska luda . . .«[85] Prestajem ovdje s nabrajanjem jer ono obuhvaća dvije stotine i deset epiteta! Kako dakle ne postoji autentičnije lude od Tribouleta, to se Panurge njemu obraća s pitanjem treba li se oženiti. Nakon što mu je Panurge »krasnorečivo i otmeno« razložio svoj problem, Triboulet, ne dopustivši mu da završi, spremno iznese svoje proročanstvo, istodobno gnomsko i gestualno. Najprije ga »odalami pesnicom među pleća, metnu mu bocu u ruke, zvrcnu ga svinjskim mehurom po nosu i umesto svakog odgovora reče mu, klimajući jako glavom:

'Bog pa bog, ludače-besomučniče, čuvaj se crnorisaca, rožićeš u gajde iz Bizansea.'

Rekavši to, povuče se iz društva, igraše se mehurom i uživaše u milozvučnom lupkanju graška. I više iz njega nisi mogao izvući ni jednu jedinu reč. A kad Panurge htede još nešto da ga upita, Triboulet izvuče drveni mač i samo što ga ne lupi njim.«[86]

Triboulet zauzima posebno mjesto u Rabelaisovu djelu. On intervenira u strateškom trenutku kada se Panurge, istrošivši sva umijeća službene znanosti, nađe u ćorsokaku. Zahvaljujući njemu, istraživanje se nastavlja i nakon brojnih putovanja stiže se do Božanske boce. On će dati konačni odgovor u petoj, zadnjoj knjizi. Ta proročanska luda, preko koje se razotkriva konačni smisao knjige, izjednačuje se dakle s autorom demiurgom. I upravo potonjega, naime Rabelaisa, valja prepoznati ispod njegove kape sa zvoncima.

Ne znamo datum Tribouletove smrti. Tek približno i s nesigurnošću možemo je smjestiti nešto prije 1538, jer te godine Jean Vouté objavljuje epitaf našoj ludi u latinskim stihovima:

Vixi morio, regibusque gratus
Solo hoc nomine; viso num futuris
Regum morio sim Jovi supremo.[87]

Triboulet bijaše jedini nosilac palice lude na dvoru Franje I, no brojne su se lude otimale za čast da izmamljuju vladarev smiješak. Već je bilo riječi o Ortisu, **kraljevu žalcu**. Bijaše tu, osim njega i neki lakrdijaš imenom Villemanoche, veseli mladić, vrsta šaljivdžije ozbiljna lica. Iako zdrava razuma, prema onome što kaže Pasquier, Villemanoche je imao dva ćudljiva prohtjeva. Prvi se odnosio na njegovo podrijetlo, za koje je tvrdoglavo dokazivao da je staro i plemenito. Clément Marot mu se ljupko narugao izradivši izmišljeno rodoslovlje prema kojemu bi njegovi preci, koje je nazvao Pichelinovima, bili u rodu sa svim okrunjenim glavama Evrope.[88] Druga njegova ludost proizlazila je iz prve. Tvrdeći da je tako visoka podrijetla, u cijelome kraljevstvu ne bijaše mladenke koja bi ga bila dostojna, niti princeze koja ne bi sanjala da se za njega uda. Izuzev toga, kaže nam Pasquier, bijaše on posve zdrava duha.[89] Vjerujmo mu.

Taj je Villemanoche po svemu sudeći bio tek povremena luda koju se plaćalo na temelju kraljeva pečata, ali koja nije pripadala kraljevoj kući. Tako je vjerojatno bilo i sa »zabavljačem« Guillaumeom de Louviersom, kojemu je Franjo I dodijelio 22 livre i 10 sua »za razbibrigu« koju mu je pružio, kao i s Pierreom Briandasom koji je zadobio toliku naklonost kralja te mu je taj poklonio mjesto »ložača i krčmara u palači generala u Parizu« koje do njegova postavljanja bijaše ispražnjeno.[90] Briandas međutim nije ostao na tome, jer ga osam godina kasnije, 1546, nalazimo na od mnogih priželjkivanu mjestu »prijestolonasljednikova ključara.«

Sjećamo se kako je Franjo I, u toku susreta s papom u Aigues-Mortesu, poklonio zlatnu medalju papinu »uveseljivaču«. Dakako, jednako je morao nagraditi i carevu ludu, imenom Perricquou. To prije što mu je taj podario nadasve zabavnu »razonodu«. Ali, bilo iz nepažnje, ili stoga što se poklon namijenjen ludi zagubio u kovčezima, tek, uzalud su ga svugdje tražili, nigdje da ga nađu. U škripcu, kralj požuri do prijestolonasljednikove dadilje, skine zlatni lanac što ga je nosila oko vrata i spremno ga pošalje Gospodinu Perricquou. Nekoliko mjeseci kasnije, naredi da se Jeanni Laurence —

bijaše to ime dadilje — nadoknadi šteta lijepim iznosom od 180 livri, koliko je približno stajao lanac. »Uveseljivač« Karla V nije trebalo da se žali![91]

Izuzev službenih luda i zabavljača u prolazu, na dvoru Franje I vazda je bilo mnoštvo komedijaša svake vrste, kojih imena, uz naznaku o njihovu umijeću, čuvaju računovodstvene knjige. Sve su to putnici koji bi na svojim poplatima odnosili smijeh i iluzije. Zamislimo te »večernje posjetioce«, žonglere, glazbenike, glumce, pjesnike što obilaze od dvora do dvora. Kako je morao izgledati taj Messire Paulo Belmissere de Pontreuil »koji je svakodnevno sastavljao dosjetke, izreke, besjede s različitih područja za koje se smatrao stručnjakom«, i kojima je kralju pružao »zadovoljstvo i razonodu«? Ili pak Jehan de l'Espine iz Pont-Alletza, nazvan Meštalo koji je »sa svojom družinom pred gorespomenutim gospodinom izveo nekoliko farsi«? Ili pak onih šest glumaca farsi i moraliteta koji su primili 46 livri zato što su predstavljali kralju u Villers-Cotterêtsu nekoliko »novih farsi i komedija vesela sadržaja«? Nagrada je ovisila o kraljevu zadovoljstvu izvedbom. Najveću je primio neki španjolski varalica u kartama koji je primio čudesni iznos od 226 livri »za razonodu što ju je pružio kralju vještom rukovanjem kartama«. Poredbe radi, »bludnice koje su pratile dvor« primile bi ukupno tek 90 livri »zbog buketa što su ga poklonile kralju na prvi dan prošloga svibnja kao i za poklone na prvi dan ovoga mjeseca« (siječanj 1538) . . .

Tribouletov nasljednik na mjestu lude zvao se pravim imenom Jean-Antoine Lombard, ali je nadasve poznat pod nadimkom Brusquet. Rođen u Antibesu približno 1520. god., studirao je medicinu, ali nije otišao daleko, čini se, jer ga 1536. god. — kada mu je bilo približno šesnaest godina — nalazimo kao kirurga francuske vojske ušančena pod zidinama Avignona, gdje švicarskoj i njemačkoj pješadiji pruža svoju medicinsku pomoć »za koju je zarađivao masnu paru« dodaje pogana jezičina Brantôme. Ako bi i uspio ponekoga izliječiti, bijaše to pukim slučajem. Koliko je do ostalih, naime većine (onih brojnijih), »poslao bi ih **ad patres** spremno

kao da su muhe«. Valjalo je naime biti rijetke tjelesne konstitucije da se preživi liječenje našega medicinskog naučnika: njegove mješavine na osnovi živina otrova, olovne soli i mozga žabe srušile bi načisto i najotporniju vojničinu.

Prosudit ćemo i sami prema receptu što ga je nekoga dana prepisao venecijanskom ambasadoru. Obišavši tog gospodina da mu se pokloni i »izmami mu neku paru«, nađe ga u krevetu, mučena snažnim grčevima. Čim je taj ugledao Brusqueta, upita ga znajući da je liječnik: »Znadete li možda za kakav lijek protiv mojih bolova?« — »Naravno!« odgovori drugi spremno. »To je nepogrešiv i vrlo jednostavan lijek, i njime se služim u sličnim slučajevima. Dovoljno je da stavite prst jedne ruke u usta, a da drugi prst dobrano zabijete u anus te da izmjenjujete prste u redovnim razmacima. Radite to pola sata: vjetrovi će se osloboditi s obiju strana i osjetit ćete se nadasve olakšanim.« Uzvišeni poslanik Presvijetle Republike zahvali mu i poslušno postupi prema uputi.

Naš pak šarlatan požuri da svoju obmanu ispripovjedi cijelom dvoru što je ove ludo razveselilo. Ovaj je put, sve u svemu, lijek bio mnogo bezopasniji od onih koje je primjenjivao za liječenje ubogih đavola kraljeve vojske. Uzrokovali su oni toliko gubitaka da je čak ražalilo maršala Montmorencyja, vrhovnog zapovjednika vojnih operacija. Pozvao je stoga mladog Hipokratova učenika, dobrano ga izgrdio i osudio bez mnogo okolišanja na vješanje. Vješala su se već pripremala, kada prijestolonasljednik, dobronamjerno upozoren od svoje uhode, zaustavi krvnikovu ruku, dade pozvati osuđenika te će mu poluozbiljno, polušaljivo: »E, pa, Jean-Antoine Lombarde, čini se da tvoji lijekovi žanju više žrtava negoli muskete naših neprijatelja?« — »Gospodine«, drugi će uz široki osmijeh, »je li vam se ijedan od onih koje sam njegovao ikad potužio? Nisam li ih sve zauvijek izliječio?« Osvojen tolikom drskošću, budući ga Henrik II pomiluje. Učini i više: uze ga k sebi u službu, najprije kao slugu zadužena za odijevanje, potom kao sobara, mjesto koje su mnogi priželjkivali, a naša ga je luda dijelila s najglasovitijim pjesnicima vremena: Clémentom Marotom, Bonaventurom des Périersom i Ronsardom.[92]

Negdje u to doba, Jean-Antoine Lombard prihvati nadimak Brusquet držeći ga zacijelo primjerenijim svojoj pravoj službi, onoj kraljevske lude koju je, uvjeravaju nas, obavljao s nadarenošću bez premca.[93] Bijaše on prema Brantômeu, »prvi čovjek lakrdije što ga je igda bilo i što će ga biti (. . .), bilo da je riječ o govorenju, gesti, pisanju, domišljanju, riječju, svemu a da nikoga ne uvrijedi i ne omrzne mu«. Laskava pohvala od čovjeka koji se nije bezglavo rasipao riječima. Ponad svega, Brusquet je uistinu bio kadar umnažati lakrdije a da se nikad ne bi ponavljao. Izuzetna plodnost njegove mašte omogućila mu je da svojim darom služi u toku triju vladavina, neprestance se domišljajući novome. Doduše, istančan britki odgovor ne bijaše mu jakom stranom, no bio je izuzetno nadaren za izazivanje najšašavijih situacija. Jednim udarcem svoga čarobnog štapića, taj bi kralj domišljatosti preobrazio turobnu stvarnost svakodnevlja u zaglušni urnebes. Život je, zahvaljujući njemu, izgledao kao stalni karneval.

Da je netko prikupljao njegove gegove, lako bi ih se sakupilo za deblju knjigu, tvrdi Brantôme, uvrstivši neke njegove šale u svoje **Uspomene**. Brusquet nije bio jedini vrsnik u umijeću lakrdijanja; imao je on glasovita partnera — i suparnika — u osobi maršala Pierrea Strozzija, sina brata Catherine Medici, jednog od najsmionijih plemića s dvora Henrika II »lijepa čovjeka tijelom i licem«, dodaje Brantôme, »prije silovita negoli blaga, a uz to se volio smijati, lakrdijati i dosjetljivo govoriti u čemu je bio vrlo vješt«. Unatoč razlici u položaju, Strozzi i Brusquet bijahu savršeni suučesnici u podvalama. Išlo se za tim koji će od dvojice drugome bolje podvaliti. Kada danas čitamo o njihovim lakrdijaškim pothvatima, zapanjeni smo dosjetljivošću, vremenom i strpljenjem što bi ga utrošili da ostvare neko lukavstvo. Jer nije bila riječ o običnim malim zamkama, već o fantastičnim podvalama koje su iziskivale uobrazilju, ali i određeni scenarij, režiju, epizodne likove, pomoćni materijal. Nije se improviziralo; lakrdiju se spremalo dugo unaprijed, možda čak i uz probe, poput kazališne izvedbe, kako bi uspjeh bio osiguran.

Nekoga dana, Strozzi je, želeći se osvetiti ludi koja mu je otela dvije zlatne rojte, organizirao pravu pljačku u odaja-

ma protivnika i pred nosom mu je oduzet sav novac. Drugoga dana Brusquet pak »posuđuje« uznosita maršalova bojna konja na vratima Louvrea, odreže mu grivu i polovinu uha, skine mu raskošnu opremu i stavi mu prosto sedlo poštanskoga konja, natovari mu težak sanduk, potjera ga u takvu stanju do Longjumeaua, i najposlije ubogu životinju, iznemoglu, uprljanu, neprepoznatljivu vrati njegovu gospodaru izbezumljenu od bijesa.

Nakon nekog vremena, dva veseljaka, zajednički odluče sklopiti primirje i prestati sa »škodljivim igrama«. Brusquet pozove maršala na večeru zajedno s dvanaest plemića, kako bi zapečatili pomirenje, obećavši uz to da će jela biti dostojna uzvanika. Tek što ih je smjestio za stol, naš se domaćin povuče, izgovarajući se nekim potrebama službe. Uzvanici tad ugledaše gdje stiže tridesetak toplih pašteta što su se pušile ponajboljim mirisima. Svi se poslužuju, režu koricu zlaćanu kako treba i otkriju unutra — o, užasa! — ostatke remenja, sedla, podrepnjaka, »olinjale ostatke opreme« poštanskog konja, Strozzi se, čini se, prvi počeo smijati. Ali malo zatim, uzvrati poziv Brusquetu i upriliči mu kraljevsku gozbu. Čim je obrok bio završen, obrati se ludi: »E, dobro, Brusquet«, reče mu, »jesi li dobro jeo? Jesam li te prevario kao što si ti učinio prošli put?« — »Istina je«, odgovori taj, »nikad u životu nisam tako dobro jeo«. »Hoćeš li sada da ti obznanim od čega je bio napravljen paprikaš?« Na potvrdni Brusquetov znak, Strozzi dade donijeti na stol glavu maloga magarca kojega je luda nježno voljela. Vidjevši ubogu životinju serviranu poput divlje svinje, »namah uze povraćati te je umalo izdahnuo«.

Drugom prilikom, Brusquet posla dva franjevca maršalu, i podari svakome po jedan zlatnik uvjerivši ih da je gospodin opsjednut nekim demonom te bi učinili milosrdno djelo da molitvama istjeraju đavola. Dva svećenika odlučno se uputiše u predgrađe Saint-Germain, snabdjeveni propisnom količinom svete vodice. Brusquet im pokaza put, odvede ih čak do vrata sobe, lagano ih gurne unutra, ali pazeći da se ne pokaže. Oni uđoše, približiše se maršalovu krevetu u kojem je ovaj upravo čitao i zapitaše ga pobožno kako mu je s dušom. Strozzi, koji nije bio naročito nabožan, uspravi se u krevetu, zatečen pojavom dva zakukuljena uljeza, i vikne im bijesan: »Što ćete ovdje? Van, do đavola! Napustite mjesto ili ću vas ja baciti kroz prozor!« Ne trepnuvši, dva egzorcista uzeše škropiti »opsjednutoga« svetom vodivom, izgovarajući molitve. Razbješnjen, maršal požuri po svoj mač koji bijaše obješen uz uzglavlje kreveta, kao što je uobičajeno. Ali jedan franjevac, predvidjevši potez, preduhitri ga i dohvati se mača prije njega; razljućen, maršal ga poče goniti po sobi, najposlije ga uhvati za mantiju i baci na pod, a njegov se drug, i nadalje mrmljajući Očenaše, pridruži tući naoružan svojom škropilicom. Može li se zamisliti bolje kombinacije od dva sveta oca u tući s kapetanom kraljeve vojske koji se otimao kao pravi đavao zaplićući se o njihove halje i urlajući psovke od kojih bi zadrhtali svi rajski sveci! U tome trenutku otvore se vrata i Strozzijevi sluge, privučeni drekom, pojuriše osloboditi gospodara, a na čelu im je bio gospodin Brusquet, koji je došao da prisustvuje trijumfu svoje smicalice.

Ta se »teška« farsa, za koju bismo pomislili da je direktno preuzeta od Rabelaisa, umalo loše završila po njezina tvorca, jer dva dana nakon toga maršal podnese inkvizitoru Francuske, nadasve okrutnoj osobi, tužbu za nanesenu uvredu. Koliko god nam bilo malo stalo do crkve, nikome ipak nije do toga da ga se proglasi nevjernikom stoga što je mačem gonio božje ljude. Brusquet bijaše bačen u zatvor i tamo čekaše osudu. Taj put je osjećao kako je pretjerao i da su slabi izgledi da će se izvući. Ali prosudivši zacijelo da je pretrpljeni strah dovoljna kazna, Strozzi povuče tužbu i u znak oprosta sam dođe izbaviti Brusqueta.

Brusquet je imao suprugu, navodno, »najružniju što je vrag igda stvori«. Radoznala da izbliza promotri tu grešku prirode, Katarina Medici zatraži da je dovedu. Prije no što je udovoljio želji, luda ode upozoriti vladaricu da je njegova uboga supruga, osim što je ružna, toliko gluha te Njezinu Veličanstvu neće niukoliko biti ugodno ćaskati s njome. »Bez obzira na to«, odgovori Katarina, »htjela bih je susresti i popričati s njome o njezinu domaćinstvu.« Na dan audijencije, Brusquet upozori svoju bolju polovicu da je kraljica gluha te joj valja vikati iza glasa kako bi je ova čula. Možemo zamisliti u kojoj se dernjavi odvijao razgovor: dvije žene uzeše vikati s toliko žara te su im se krikovi navodno čuli sve do palače Louvre.[94]

Eto još jedne od »ljupkosti« po lijepoj navadi naše lude. Brantôme ih je ispripovjedio još nekoliko, ali ih nije iscrpio, »jer ih ima toliko«, kaže on, »te im se ne vidi kraja«. Manje je poznato međutim da se pod obrazinom lakrdijaša krio radišan duh izrazito nadaren za sklapanje poslova. »Ako biste vidjeli Brusqueta i čuli ga govoriti«, rekao je za njega Guillaume Bouchet, »smatrali biste ga ludom, ali kad je riječ o akcijama i poslovima, pomislili biste da je to mudar čovjek.« Ako je bio morozof, bio je to u osnovi za svoju korist. Sveudilj zabavljajući Henrika II i njegov dvor, uspio se domoći unosna položaja »upravnika poštanskih kočija Pariza« koji je i sam dostajao da se uživa najviše crkvene povlastice u kraljevstvu. Kako u prijestolnici dotad nije bilo javnih vozila i poštanskih stanica, to je Brusquet uživao neku vrstu monopola. A s obzirom na to da je dobro zastupao vlastite interese, doskora je značajno unaprijedio poduzeće. Prema Brantômu, vazda je u konjušnicama imao stotinjak svježih konja. Njegovim prihodima vaija pribrojiti i njegova primanja službene lude, koja su se godišnje penjala na 240 livri. Da i ne računamo plodove njegovih brojnih otimačina. Poznato je naime da se ne bi obreo u odajama nekoga visokog plemića a da ne odnese neki predmet od vrijednosti: jednom dragocjenu vazu, drugi put srebrni svijećnjak . . . Uglavnom bi to iskamčio kao poklon, što ga nije priječilo da se i sâm posluži. Najposlije, sva su sredstva bila dobra da se prisvoji tuđe dobro: sjećamo se kako je smotao svoga kolegu, ludu španjolskoga kralja, zamijenivši njegov zlatni lanac bakrenim. Daleko od toga da se naljute ili ga sudski gone, njegove žrtve su se zabavljale tisućama lukavstava koja bi smislio da ih okrade. Prevara bijaše dijelom njegove nadarenosti: divili su se umješnosti komedijaša, možda se čak pomalo i ponosili što ih je nadmudrila lopuža takve izuzetne umješnosti.

Zahvaljujući svojim probitačnim pothvatima, svojim otimačinama i izuzetnoj štedljivosti koja je, navodno, dosezala do škrtosti, Brusquet je stekao značajnu imovinu. Henrik II ga je cijenio i htio ga je, uz materijalna dobra kojima ga je velikodušno zasipao, počastiti sudačkom službom. Imenovao ga je vikarom svoga rodnoga grada Antibesa, pa je tako postao sudac koji dijeli pravdu u ime kralja i predsjedava savjetu skupštine grada. Odgovorna služba koje se

luda prihvatila »časno i marljivo«, a nosila mu je — sitnica koju ne treba zanemariti — 120 livri godišnjeg prihoda, ne računajući »počasti, ugled, povlastice, prvenstva, oslobođenje od obaveza, slobodu i prava« vezana uz vikarski položaj.[95]

Nakon Montgomeryjeva udarca kopljem koji je prouzročio smrt Henrika II (10. srpnja 1559), nalazimo Brusqueta na dvoru Franje II, koji je preminuo nakon godinu dana vladavine, potom na dvoru Karla IX gdje uživa kraljevu naklonost, barem prvih godina. Godine 1556. prisustvuje veličanstvenoj svečanosti, kojom prilikom dobiva na poklon »hlače od crnog samta, izreckane u tanke trake sa zlatnim resama i ukrasima, podstavljene nabranim crnim taftom na zlatne i srebrne pruge.« Ali, umalo nakon toga, sreća koja mu se neprestance smiješila tridesetak godina, grubo mu okrenu leđa. Vjerske mržnje zatrovale su život na dvoru; stvorile su klimu podozrenja i prokazivanja te se svatko plašio da bude »sumnjiv po pitanju vjere«. Uznemirujuće glasine stale su kolati i o Brusquetu. Zacijelo je imao znanaca u logoru hugenota i vjerojatno je za novac svojim ugledom u pariškoj pošti isposlovao da se zametne poneka kraljeva njima nenaklonjena poruka. Optužba nije bila posve lišena osnove. Ispostavilo se čak da je Brusquetov zet bio pristaša reformacije i to nije skrivao već je naprotiv glasno objavljivao ne mareći za opasnosti kojima izlaže svoga tasta. Taj zet je naprosto otuđio nekoliko svežnjića poštanskih pošiljaka u korist svojih pristaša. To je uništilo Brusqueta.

Čim je ta vijest stala kolati Parizom, narod je zapalio i opljačkao njegovu kuću, a on je bio prisiljen pobjeći. Najprije se sklonio u Nogent-le-Roi, kod vojvotkinje de Bouillon »koja ga je od srca prihvatila«, potom u dvorcu Anet gdje mu je vojvotkinja de Valentinois, majka prethodne, poznatija pod imenom Dijana iz Poitiersa, ponudila gostoprimstvo »u spomen dobrome kralju Henriku«. U toku vrlo kratka boravka kod nekadanje miljenice, mora da je često zajedno s njom pod lisnatim krošnjama velikog parka dozivao u sjećanje drage uspomene sa staroga dvora na kojemu su oboje vladali, ona svojom ljepotom, on svojom ludošću. No ubrzo mu je valjalo prekinuti ta slatka ćaskanja: 25. travnja Dijana preminu i Brusquet napusti draži Aneta.

Nadalje, osuđen na samoću i zaborav, napušten od svih, uništen, osjećajući breme godina, napusti te krajeve i uputi se na put ne znajući kamo će. Na sreću, dobra vojvotkinja de Bouillon ponudi mu gostoprimstvo drugi i posljednji put.

Iz svog progonstva, Brusquet nastoji iznova zadobiti milost, pokušavajući nagovoriti mladog Filipa Strozzija, sina svoga staroga druga u igri koji je osam godina ranije pao za opsade Thionvillea, da se založi za njega. Piše mu dirljivo pismo u kojem ga preklinje, u ime staroga prijateljstva s njegovim ocem, da mu se smiluje i izbori mu oprost »kako bi kraj svojih dana dočekao u miru i odmoru«. Sudbina mu to nije omogućila, jer je preminuo prije no što je primio odgovor 1567. ili 1568. godine, ne zna se točno. Pretpostavimo li da mu je bilo šesnaest kad je »puštao krv« plaćenicima u avinjonskom logoru, morao je biti blizu pedesete.

Prije no što je Brusquet pao u nemilost 1559. god., kraljeve računovodstvene knjige spominju i drugu ludu imenom Thony, što je deminutiv od Antoine, ime koje se ponekad piše i Thonin, Thouin ili čak Thosnil.[96] Rođen u nekom selu u blizini Coucyja, u Pikardiji, bio je on iz jednoga od glasovitih plemena luda o kojima je bilo riječi. Dva su se njegova brata već bavila tim zanimanjem. O prvome znamo jedino da mu je ime bilo Gazau. Ime drugoga nije nam poznato, bio je u službi Hippolyta d'Estea, kardinala Ferrare, sina Lukrecije Borgie. Ostao je Antoine, zadnjerođeni. Tek što se čulo za njega, Vojvoda Orleanski, drugi sin Franje I, bacio je oko na njega. Iako nije bio blistava uma, dijete bijaše umiljato, veselo. Bijaše lijep poput paža i ništa manje drzak. Majka je isprva odbijala da se rastane od njega, jer mu je namijenila svećenički poziv, misleći da će na taj način otkupiti lakrdijaštvo druge dvojice. Uboga žena nije znala da je najluđi od trojice bio upravo njezin zadnji sinčić. Vojvoda je pregovarao, tvrdio kako mu crkva neće donijeti dobra, da ga na dvoru očekuje sjajna karijera, poslužio se najposlije razlozima kojima majka što živi u oskudici, bila ona i najnabožnija na svijetu, ne može odoljeti. Tako je Thony izbjegao crkvenoj tonzuri da bi glavu pokrio kapom lude.

»S početka«, kaže Brantôme, »bijaše on mali glupan, neiskusan i uobražen, ali tako dobro podučen, obrađen, prerađen, dotjeran, procijeđen, prečišćen i pročišćen lukavstvima, nestašlucima, vještim obratima, smicalicama i podvalama dvora« da je za kratko vrijeme stekao nadarenost potrebnu za svoj novi zanat. No to ne bi dostajalo da istodobno nije primio »lekcije i poduke« svoga odgojitelja i učitelja u umjetnosti ludiranja Louisa de la Grouea, zvanog Farsa koji je i sâm nekoć bio luda.

Nakon smrti Vojvode Orleanskoga, Thony stupa u službu Henrika II, koji mu je bio vrlo naklonjen. Za manje od godine dana, on naređuje svome službenom slikaru Guillaumeu Boutelonu da izradi portret njegove lude. Slika je na žalost izgubljena, ali Thonyjevo nam je lice poznato po jednom Clouetovu crtežu koji ga predstavlja s neobičnom kapom na kojoj strši par psećih ušiju, kratkih i uspravnih. Godine 1565, Thony prisustvuje sa svojim družbenikom Brusquetom turniru šta ga je upriličio Karlo IX, o kojem je već bilo riječi, u veličanstvenom odijelu »na stari način«. Trebalo je čak deset aršina velura (približno dvanaest metara) da bi se izradio njegov prostrani skut kakve se nosilo na dvoru Karla VI.

Začuđuje kako je brzo zadobio milost svoga vladara: Henrik II bio je prilično uzdržljiv. A pravo je čudo kako je uspio osvojiti vojnog zapovjednika Annea de Montmorencyja! Bio je on naime od najnepristupačnijih osoba u kraljevstvu. Nigda za svoga dugog života nitko nije vidio da bi ga svladala nježnost, a kamoli sućut. Seljaci koji su se pobunili zbog visokih poreza i protestanti koji su ustali protiv kuće Guise, sjećaju se njegove okrutne odmazde. Preživjeli su pripovijedali kako su ga nakon toga vidjeli gdje mirno šeta moleći svoju brojanicu, usred zapaljenih i opustošenih sela, i kako ravnodušno prolazi pokraj jadnika koji su se njihali na užetu. »Bog neka nas čuva od molitvi gospodina Maršala!« šaptali su po selima. Taj isti Anne de Montmorency, kao što znamo, osudio je mladog Brusqueta na vješanje za vrijeme opsade Avignona.

Kako je naša mala luda Thonin uspio razgaliti staroga okorjelog ratnika? Sigurno je međutim da se zapovjednik toliko vezao uz njega da mu je stalno morao biti u blizini. Možda je i nesvjesno u društvu svoga mladog pratioca tražio onu

besplatnu, nekoristoljubivu igru kakvu mu život u logoru doista nije pružao i kojoj vrijednost dosad nije poznavao. S više od šezdeset pet godina otkrio je naličje svijeta, njegovu poraznu farsičnost, i to ga je, čini se, oduševilo. Kako god bilo nevjerojatno, volio je Thonyja i trudio se na sve načine da stekne njegovu naklonost idući čak tako daleko — nečuvena i značajna povlastica — da ga zamoli da primi naslov pera. Želio je da svakodnevno prisustvuje njegovim obrocima; smjestio bi se pokraj njega i cijelo bi vrijeme obroka s njime lakrdijao. Teško onome — pažu ili lakeju — koji bi se osmjelio na i najmanju slobodu spram njega: bujica udaraca toljagom smjesta bi drznika vratila na svoje mjesto.

Ali ne može se dugo zadržati leptira pokraj vatre koja se gasi. Svi starčevi napori nisu priječili mladića da dade petama vjetra čim je zapovjednik službeno pao u nemilost. Thony bijaše dvoranin do u dno duše: spremno je slijedio onoga kojeg bi plavila zora rađajuće milosti, spreman da ga se odrekne čak i prije no što bi utonuo u ništavilo. Montmorency, kao i cijeli dvor, poznavao je taj njegov porok. Znao je da je vješt u spletkarenju, spreman za najniže laske, nezahvalan svojim dobročiniteljima. No usprkos tome, i nadalje se spram njega ophodio kao da mu je sin. Dana kad je i sam bio napušten, zadovoljio se time da promrmlja: »To je najluđi dvoranin kojega sam poznavao.«

Poput Brusqueta, Thony je služio u toku tri vladavine — Henrika II, Franje II, Karla IX — prije no što je prerano preminuo potkraj 1572. ili početkom 1573. godine, Mora da mu je bilo jedva trideset i pet godina. Vidjeli smo da je Karlo IX naredio Ronsardu da napiše njegov nadgrobni natpis. Pjesnik se morao povinuti, ali je **izbjegao** da natpis uvrsti u zbirku svojih djela.

U vrijeme kad je budući Henrik II bio tek prijestolonasljednik Francuske, kuća mu se ni po čemu nije razlikovala od one njegove braće, vojvoda Orléansa i Angoulêmea. Tri princa zajednički su dijelila usluge neke lude imenom Martin, zvanog Le Bailli, o kojoj još ništa nismo kazali. Mogli smo ga i izostaviti da nije privukao pažnju jednom nadasve neobičnom pojedinošću. Taj Le Bailli bijaše naime jedina luda na francuskom dvoru koja je nosila veliku nisku reda sv. Mihaela, što ga je osnovao Luj XI. Ne pravu nisku, dakako,

već imitaciju od pozlaćena mesinga. Lanac se sastojao od isprepletenih srdaca a medaljon je, umjesto prikaza sv. Mihaela kako svladava zmaja, prikazivao lik đavola. Taj ukras što ga je luda nosila o vratu, bijaše javnom pakosnom i podrugljivom parodijom vladara.[97]

Ne napuštajmo dvor Henrika II i Katarine Medici a da ne kažemo nekoliko riječi o ženskim ludama koje su pokušale na njemu zauzeti mjesto, iako se nijedna među njima nije doista proslavila u svom poslu. Čini se općenito da su muškarci darovitiji za taj zanat od svojih kolegica u suknji. Zbog čega? Možda stoga što lude obično pripadaju kralju i stoga imaju udjela u posvećenoj kraljevskoj službi, dok su žene, najčešće, (ali ne uvijek) u službi kraljice te nemaju isto ozračje. Možda također i zato što se teže prihvaća kad se žena prikazuje u grotesknu svjetlu. Do nedavnih vremena, pa i danas, farsa je svojina muškaraca. Nema ženskih klaunova a veliki filmski komičari, američki primjerice, bijahu uvijek muškarci. Mathurine pak, jedina ženska luda u povijesti koja je uživala nekakav ugled, odijevala se, kao što ćemo vidjeti kasnije, napol kao žena, napol kao muškarac i nosila je mač. Zašto je nastojala sakriti spol? Je li stoga što nije primjereno da žena izruguje samu sebe pod obrazinom lude, kad je već njezin društveni položaj obilježuje kao **različitu, stranu**? Ženska bi luda naprosto ukazala na stvarnost svog položaja; a to bi bio nepodnošljiv prizor, jer bi bio nekom vrstom optužbe. Postoji međutim i drugo objašnjenje, koje je u vezi s ulogom što ju je uobrazilja vazda podarivala ludi, naime dvostruko ismijavanje kralja. Prema takozvanome salijskom zakonu žene su isključene od nasljedstva, pa je i kraljeva luda mogla biti samo muškarac.

Muškoj moći suprotstavljena je muška protumoć. Značajno je s time u vezi da se prva ženska luda jednog francuskog kralja, luda Henrika II, pojavila upravo u vrijeme kad je uloga luda oslabila s razloga koje ćemo kasnije promotriti.

Kako nisu mogle služiti vladaru, ženske lude najčešće su bile u službi kraljica i princeza. Računovodstvene knjige najprije (1528) spominju jednu ludu na dvoru Franje I koja je pompozno nazvana (tko zna zašto?) Madame de Rambouillet. Potom dolazi Cathelot, deminutiv od Catherine, koji se naročito upotrebljavao u Tourainei i u le Blésoisu, a bila je

u službi Margarete Valonske, sestre Franje I, prije no što je pripala Eleonori Austrijskoj, koja ju je kasnije prepustila svojim dvjema kćerkama Madelaini i Margueritti. Njezin portret, sačuvan u muzeju Condé u Chantillyju, prikazuje krepku narodsku ženu, okruglih i snažnih jagodica, sa zloćudnom crtom oko usana, koju ne opovrgava podrugljiva sigurnost pogleda. Cathelot je imala dvorkinju imenom Françoise Girard, kojoj je 1534. dodijeljen iznos od 190 livri »kako bi se brižno i pažljivo ophodila, hranila je i skrbila se za dobro postupanje spram navedene Cathelot«. Godine 1556, Cathelot je odmijenila La Jardinière. Bijaše to uboga djevojka koju su odjenuli u raskošne halje, ukrašene krznom, i koja je imala dvorkinju imenom Charlotte Mariel. Pratila je kraljicu pri njezinim selidbama, sjedeći na »kolima« sa svojom sobaricom i prtljagom. La Jardinière je odmijenila Jacquette, za koju se kaže da je bila »zabavna«, a zatim da je 1570. godine dobila naziv »lude« Katarine Medici.

Poznata je naklonost kraljice Katarine spram prirodnih neobičnosti. Osim luda, sakupljala je patuljice i patuljke, majmune, papige i ostale egzotične životinje. Ali glavni primjerci njezine zbirke, kojima se ona najviše ponosila, bijahu dvije muhamedanke, jedna Maurka i jedna Turkinja koje su je svugdje pratile i nadasve ih je čuvala držeći ih rijetkom vrstom. Osim njihova materijalna izdržavanja, kraljica se brinula i za spas njihove duše: svakoj bi povremence davala po šest sua da plate ispovjednika. Gdjekad bi, ali rjeđe, i muške lude bile u službi princeza. Jednoga među njima poznajemo zahvaljujući Brantômeu. Riječ je o nekome Légatu kojega je izdržavao dvor kraljice Elizabete, kćerke Katarine Medici, koja je postala kraljicom Španjolske 1559. godine. Taj je Légat uvelike koristio svoje pravo slobode govora, o čemu svjedoči ova indiskretnost iz **Dames Galantes** (Galantnih gospođa). Nekoga dana, Elizabeta je razmaknuvši malo koljena izjavila da bi uvijek s jednom nogom željela biti u palači u Madridu, a s drugom u onoj u Valadolidu. Na to Légat uzvikne: »A ja bih pak želio biti ravno u sredini, **con un carajo de bourrico, para encargar y plantar la raya.**«[98]

Sedmo poglavlje

Romantična luda

Franjo II umro je kad mu je bilo sedamnaest godina te nije dovoljno dugo vladao da bi obnovio svoj personal luda. Zadržao je one koje mu je otac ostavio u nasljeđe. Osuđen na stub sramote povijesti zbog Bartolomejske noći, Karla IX obično se smatra krvožednim čudovištem. Zaboravlja se pri tom da je taj strahoviti pokolj imao svoje začetnike — prave zločince — koji mu upravljahu rukom sklanjajući se u sjeni prijestola. Dok je u Rimu papa uz velike počasti slavio »izuzetnu milost« što ju je to krvoproliće podarilo cijelom kršćanstvu, grižnja savjesti izjedala je toga dvadeset i dvogodišnjeg kralja. Ta ga je grižnja dovela na sam rub ludila, ne napuštajući ga za svekolika trajanja njegova kratkoga života.

Bijaše uostalom čudesna osoba taj Valonac u kojemu nalazimo sjedinjena temeljna obilježja njegova roda. Silovit, ćudljiv, pretjeran u svemu, trošio je snage iznurujućim trkama kroza šume, pretjerujući u svojoj grozničavoj strasti za lovom toliko da bi umakao ruke u još pušeću krv životinja, iscrpljujući se cijele noći rukovanjem nakovnjom i čekićem. Ali ti siloviti pothvati otkrivaju tek jednu stranu osobe. Da bismo upotpunili njegov portret, dodajmo da se opijao glazbom i poezijom koje bijahu njegove dvije strasti, da je pozvao Rolanda de Lassusa iz Bavarske, i da je pisao stihove i pokazivao ih svome učitelju i prijatelju Ronsardu. Zna se tek za jednu njegovu ljubavnicu Marie Touchet, mladu građanku Orlèansa koja je predstavljala prolaznu svjetlost uslijed strahotnih priviđenja koja napučivahu njegove noći, nakon one tragične — Bartolomejske. Njegova zadovoljstva iznenađuju svojom neobičnosti: volio je iscerene obrazine, groteskna prerušavanja, razuzdane plesove. Riječju, u cijelosti je zasluživao naziv **Princa bizarnosti** i nigda nije bilo vladara koji bijaše toliko u skladu s uobraziljom svog vremena.

Kako ga tako nastrojena ne bi privlačila neobična stvorenja kakva su bila lude? No one ga nisu zabavljale onako kako je to bilo s njegovim prethodnicima. U njima je naime prepo-

znavao onaj isti otklon od svakodnevlja, koji je od njega učinio jednog od legendarnih kraljeva, u kojih se preklapaju ludost i moć. Uostalom, potrebno je malo: ta ludost i moć tako su bliske! Između lakrdijaša koji hine duševno oboljenje i njegove vlastite neuroze nevidljivo se istkao prešutni sporazum. Njihova prisutnost, poput Folialova pokraj svoga gospodara, bijaše za njega neprestanim pitanjem o sebi samome. Zacijelo su ga njihove »budalaštine« manje zaokupljale negoli njihov paradoksalni status. Ne bijahu li one, poput njega, istodobno fikcija i stvarnost?

Zadržavši Thonyja i Brusqueta (barem do vremena kad je pao u nemilost), Karlo IX uzeo je u službu Greffiera de Lorrisa kojeg se ime prvi put spominje u računima iz 1561. Bijaše on prilično poznat i spominje ga se u brojnim lakrdijama iz 16. stoljeća. Ne znamo kada je umro, ali se u nekom napisu spominje kako 1566. više nije bio od ovoga svijeta. Iste ga je godine zamijenio Etienne Doynie a njega je, bilo zbog nesposobnosti ili s kraljeve nenaklonosti, 1567. god. odmijenio Pierre de Provins, nazvan gospodinom iz Roziè-resa, o kojemu ne znamo ništa.

Henrik III predstavlja vrhunac barokne izvještačenosti. Nećemo se odviše zaustavljati na njegovim nastranostima. Povjesničari — i to ne najbeznačajniji — isuviše su raspredali o njemu kao o degeneriku, bolesnu i nastranu biću, okorjelu u ravnodušju poput neke istočnjačke princeze, okruženu pratnjom prelijepih ishitrenih mladića prekrivenih nakitom, koji su dotjerivali svoja tijela istančanošću kurtizane, prekidajući svoje izopačene navade da bi prisustvovali religioznim, pogrebnim i drugim čudnovatim svečanostima, uz brojna hodočašća i skrovita putovanja, osnivali bratstva pokajnika, pratili uz svjetlost baklji čudesne povorke ljudi s kukuljicama od vreće s otvorima za oči, prebirući krunicu učinjenu od malih mrtvačkih glava. Istina najposlije i ne bi toliko trpjela od takva kraljeva prikazivanja, kad ono ne bi isključivalo činjenicu da je riječ o kralju brižniju no što se vjeruje za državničke poslove, nadasve odgovornu u izvršavanju svoje zadaće, o popustljivu kralju, neprijatelju sile. Bijaše on zagonetan, i koliko! Sitničav doduše kad je riječ o

pridržavanju dvorskih običaja, ali duboko čovječan i velikodušniji u svojem pravu pomilovanja od bilo kojega svog prethodnika.

Njegova osoba razdražuje i zbunjuje stoga što nijedan vladar nije bio toliko svjesno **akter** svoje službe. Raskoš kojom on predstavlja kraljevstvo navest će svakoga da ga zamijeni s kraljem kazališta. Ili, radije: s onim opere. Teatralizacija, želja za isticanjem, čudesna maštovitost, ništa ne nedostaje posljednjem Valoncu valonskijemu od ostalih; kao da se rod iscrpio u njegovoj osobi.

Za Henrika III se kaže da je živo utjelovljenje kralja 16. stoljeća. Ništa istinitijega imamo li na umu njegova velika estetska nagnuća: razmetljivost, prevrtljivost, preobrazbu. ... Nadasve razmetljivost. Obožava se pokazivati u sjaju. Sin Sodome, naglašava on svoju homoseksualnost s izazovnom drskošću: oči debelo namazane, usne narumenjene, sitno nakovrčana kosa, nevjerojatno priljubljene hlače od satena, niske perli, sve to čini gotovo simboličnu predodžbu inverzije. Njegove djetinjaste igre također nisu državnom tajnom: svatko na dvoru zna da cijele dane izrezuje nabožne sličice i lijepi ih na zidovima svoje kapelice, ili pak niže perle, ili se igra čigre, mazeći male pse, priređuje borbe između doga i lavova, bikova i medvjeda iz vlastite menažerije. Istu djetinjastost nalazimo i u njegovoj upravo pobožnoj naklonosti spram veličanstvenih prizora. »Neobjašnjiv duh«, reći će Jacques Thou, »u nekim stvarima kadar je biti na razini svog položaja; u drugima ispod svog dostojanstva; u nekima pak ispod razine djeteta.«

Nisu li i njega smatrali lakrdijašem? Nisu li mu zamjerali što je želio pokloniti plemstvo svome dragom Chicotu? Nisu li se zgražali nad povjerljivim prijateljstvom kojim je bio vezan s njime? Ali kako zanijekati da se lakrdijaška ludost prirodno uklapala u njegov uobraziljski svijet? Imao je on odviše teatarskog čula, suviše je i sâm **igrao** svoju vlastitu osobu a da se ne bi uklapao u igru svoje lude. Bijaše luda dio beskorisnih sitnica — pitanje ukusa, no možda one prevode i temeljnu ironiju — za koje je kralj tvrdio da su mu najvažnije na svijetu; zacijelo je u ludi nalazio svoga prirodnog partnera na širokoj pozornici francuskog kraljevstva.

Prva luda Henrika III nosila je nadimak Sibilot (gdjekad se piše Siblot), riječ koja u nekim pokrajinama označava gusku, ali se nigda nije saznalo je li krilata životinja podarila svoje ime spomenutoj ludi »s njegove tupavosti i budalaštine«, ili je luda podarila ime životinji.[99] Iako prizivlje u sjećanje spasitelja Kapitola, ime zacijelo nije naviještalo naročitu živahnost duha.

Prema računovodstvenim knjigama, Sibilot je vjerojatno stupio u službu 1578. godine. Odgojitelj mu je bio Guy de La Groue, nećak Louisa de la Grouea koji bijaše Thonyjevim učiteljem. Sibilot je zacijelo u svoje vrijeme uživao ugled, jer ga se često spominje u spisima i pamfletima kojih je bilo u obilju u vrijeme osnivanja Svete lige. Prema autorima **Satire Ménippée,** nitko se ne može nadati kraljevsku naslovu ukoliko nema svog Sibilota.[100] Prema Agrippi d'Aubignéu, ta luda bijaše tek »meka glava«. Govoreći o nestalnosti gospodina de Candalea, koji je prešao na kršćanstvo za ljubav vojvotkinje de Rohan, autor **Tragiquesa** nazivlja ga »malim Sibilotom«, drugim riječima malim idiotom.[101]

Je li zaslužio taj naziv? Pierre de l'Estoile koji ga naziva Jean Sibiloth, posvetio mu je dva kvatrena koji doduše nisu dokazom velikoga duha, ali svjedoče o izrazitoj zajedljivosti njihova autora. Donosimo onaj pakosniji:

Kako! Nije li to žalosno
Da se gubi tako lijepo kraljevstvo,
A tek prividno prijateljstvo,
Miješa kraljevu krv i govno![102]

To ne priječi da ligaški teolog Jean Boucher, jedan od najžešćih propovjednika vremena koje je obilovalo silnicima riječi, drži kako luda nije ništa vrednija od svoga nedostojnoga gospodara. »Tko bijaše Henrik«, kudio je uporni svećenik Saint Benoîta, »može se prosuditi po toj nečistoj životinji, strahotnome čudovištu Sibilotu. Iako nije bilo nedostojnijega bića, sklonijega pijanstvu i razvratu, spremnijega da se okalja bogohuljem, kralj bi blistao pri pogledu na nj, dok bi sa štapom u ruci, s pjenom na usnama psa, dok mu se slina cijedila niz bradu, uspaljenih i divljih očiju nahrupio bilo u palaču ili na javni trg, a svatko tko bi ga susreo nadao bi se u bijeg.« Koliko je do udaraca štapom, iz **Anti-Choppinusa** (1592) saznajemo da se ubogi Sibilot zadovoljavao bezazlenim udarcima svojom palicom. Ali Boucherov najveći bijes izazvala je navodna činjenica da je kralj pripuštao svome pohotnom lakrdijašu opatice »nage kao od majke rođene«.

U svome aktu nazvanom **De Justa Henrici III abdicatione** (1589), Jean Boucher navodi uz ime lude naznaku **nunc defunctus** što znači da je preminuo 1589, u toku ubojstva svoga gospodara od strane fanatičnog svećenika Jacquesa Clémenta. Možda je i on doživio tragični kraj, sudimo li prema izvatku iz računa 1588. god.: »Massacu, liječniku koji obitava Orléans predan je iznos od pedeset zlatnika, stoga što je nekoliko puta kočijom i na konju dolazio po naredbi rečenoga gospodina (kralja), previjati Sibilotu ranu.«

Ubogi bi Sibilot vjerojatno bio prepušten zaboravu, poput tolikih njegovih drugova, da ga svećenik Boucher nije uzdario svojom žučnom kritikom punom mržnje. Najposlije, bijaše on tek prosječni lakrdijaš koji se nije proslavio ni svojim pustolovinama, ni svojim duhom. To se pak ne bi moglo kazati za njegova nasljednika glasovita Chicota, čija se slava pronijela stoljećima. Istina je doduše da je Alexandre Dumas umnogome pridonio čuvanju njegove uspomene. Tko bi ga se još sjećao da u **Les Quarantecinq** i u **La Dame de Monsoreau** (Četrdeset pet i Gospođa iz Monsoreaua) nije igrao značajnu — i ne najmanju — ulogu? Kladili bismo se, međutim, da autor nije trebao suviše upinjati maštu da ga oživi. Ako ga smještava u izmišljene pustolovine, lik mu nije izmišljen. Nalikuje na svoj obrazac kao jaje jajetu. Dumas ga je naprosto preuzeo onakva kakav je bio kao historijska ličnost, jer je sve unaprijed određivalo da postane junakom romana.

Pravim imenom Antoine Anglarez, rodio se u Villeneuve-sur Lotu, gaskonjskome kraju gdje se gotovo s rođenjem dobiva treperav glas i široku gestu. Ne znamo datum njegova rođenja, no vjerojatno je riječ o godini 1540. Malo je podataka o njegovim roditeljima. Zasigurno je, međutim, imao braće, jer mu je majka predvidjela da će imati više uspjeha od ostalih njezinih sinova; imao je, naime, držala je ona, beskrajno više duha od njih.[103] U tome se nije varala. Međutim, unatoč tako sretnoj nastrojenosti, mladi Antoine bijaše os-

rednjim učenikom. Bijaše on od onih genijalnih najgorih učenika koji briljantnom rječitošću nadoknađuju svoju odbojnost spram naukovanja. Još je nekoliko godina nakon školovanja čuvao bolna sjećanja na boravak u koledžu u Reimsu, na mjestu današnje gimnazije Louis-le-Grand. »Kako nisam baš najbolje učio«, priznat će, »dobio sam bezbrojne udarce bičem da bih najzad naučio **Tu autem** (. . .) Koliko je do teologije, u nju nigda nisam uspio zagristi.«[104]

Gdjekad su ga nazivali plemićem, iako to nikad nije bilo dokazano. Poznato je tek da je njegova obitelj obavljala različite službe u kući Françoise de Foix, koja je svojemu suprugu Honoratu Savojskome, budućem grofu Villarsa i Tendea, donijela u miraz grofoviju Aiguillon, smještenu tridesetak kilometara od Villeneuvea, koja je često služila kao boravište tom smionom vojskovođi između dviju bitki. On je prvi učio mladoga Antoinea Anglareza. Osvojen njegovom veselošću i pustolovnim duhom, i vidjevši uz to da snatri o vojničkom pozivu, uzeo ga je u službu. Negdje u to doba nadjenuo mu je nadimak **Chicot**, zacijelo s njegova niska stasa.[105] (Chicot na francuskome znači krnji zub, krnjak - prev.) Vojnički zanat činio mu se najljepšim pozivom. Volio se tući i toga mu nije nedostajalo u toku života. Svi su razlozi bili dostatni. Uznosit, nagao, čak i osvetljiv, riječju, više Gaskonjac no što je uobičajeno, u kratkom je roku stekao glas izvanredna mačevaoca i čovjeka nesavladive smionosti. Dokazao je to u ostalim brojnim prilikama, posebice u sukobu s vojvodom de Mayenneom, jednim od moćnih vođa Lige. Nakon što ga je taj dao pošteno istući i izbičevati, jer se Chicot navodno rugao njegovoj golemoj trbušini (neki kažu da se zapravo radilo o pripovijesti u vezi s nekom ženom), naš je svadljivac s neobičnim žarom vrebao priliku da mu se osveti. »Stalno se zaricao da će umrijeti ili ubiti protivnika«, pripovijeda Agrippa d'Aubigné, »i tražeći priliku pod nogama mu je skapalo pet konja u dvije godine.« Kao što vidimo, autor **Gospođe iz Monsoreaua** nije trebao izmišljati suparništvo između Mayennea i Chicota; dostajalo je da ga začini s nekoliko nadasve šaljivih prizora.

Takav neustrašivi vitez mora se proslaviti u službi smiona markiza de Villarsa. Godine 1561. nalazimo ga u Avignonu, gdje se uza svog gospodara bori protiv hugenota, a ponekad mu služi i kao glasnik. Vjerojatno ga je Karlo IX i primijetio

kad je nekom prilikom nosio prepisku. Kako god bilo, ubrzo ga je kralj stao cijeniti, jer je tri godine kasnije, osobno intervenirao da mu se dodijeli posao službenog glasnika njegova veličanstva. Evo što u vezi s time piše Katarina da Medici u pismu upućenu Gouffieru de Boisyju od 26. prosinca 1564. god.: »Moj bratiću, željela sam zajedno sa svojim pismom poslati vam pismo koje vam piše kralj, moj gospodin sin, u prilog Chicotu kojega poznajete i koji želi postati jednim od kraljevih, mog rečenog sina i gospodara, konjanika u ergeli, na mjestu jednoga od tri konjanika koji su izvršili nekoliko ubojstava, a pismom vas moli da mu dodijelite jedno od navedenih mjesta, pa traži vašu preporuku. Time biste mi učinili veliko zadovoljstvo.«[106]

Molba je bila ravna naredbi. Chicot je tako dobio mjesto »konjanika« koje, istini za volju, i nije tako sjajno, ali je izvanredno odgovaralo njegovoj prirodi. Što je moglo biti privlačnije za mladića njegovih godina, sklona pustolovinama i borbena duha, negoli jahati diljem kraljevstva u galopu? Kolike su nepredvidljivosti, rizici i opasnosti vrebali na cestama punim razbojnika! Koliko neočekivanih susreta u krčmama i noćnim lokalima! Koliko prilika za našeg srčanog Gaskonjca da udari nasumice! Koliko pastirica da im zadigne suknju! Najposlije se pred njim rastvorio široki prostor o kojem je vazda sanjao.

Njegova ga nova služba ne odvaja međutim od gospodina de Villarsa. Godine 1565, i nadalje uza svog gospodara, prati Karla IX na putu po pokrajinama. Bila je to prilika da 3. ožujka iste godine kao ugledan gost posjeti lijepi grad Agen u kojem je imao više prijatelja. Možemo zamisliti kakav su doček upriličili djetetu svoje rodne grude kad je paradnim korakom ujahao na svome hatu okružen sjajem dvora!

Od tog razdoblja, njegova se sudbina praktički ne odvaja od sudbine njegova zaštitnika, te on svugdje vojuje u službi svoga kralja. Borba između katolika i protestanata poprimila je sva obilježja rata. U oba logora vojska se naoružava i organizira. Chicot prati svoga gospodara u tim pothvatima i obavlja mnoge povjerljive zadatke. Tako kad u studenome 1567, Castelnau stiže u Cambrai, na čelu trupa koje je okupio u Flandriji, Chicot mu polazi u susret i poziva ga da se priključi glavnini kraljeve vojske u Senlisu. Nakon što je

obavio zadatak, vraća se svome kralju. Je li sudjelovao u glasovitoj bitki kod Saint-Denisa? Pretpostavljamo, ali to ništa ne potvrđuje.

Markiz de Villars bio je među ostalim svojim funkcijama i guverner grada Lochesa. Poveo je tamo i svog vjernog Chicota, kako bi pomogao pri organiziranju obrane dvorca protiv eventualnih napada hugenota. Lišen svojih prostranih putešestvija i sveden protivno svojoj volji na život na jednom mjestu, naš se »konjanik« uznestrpio, istodobno se iza snaga trudeći da osigura zaštitu grada. Njegova požrtvovnost, veselost, njegova južnjačka rječitost pribavili su mu naklonost stanovnika. A kako se znalo da je uz to i izvrstan pripovjedač, vazda bi se oko njega okupljao krug ljudi u gradskim krčmama. Riječju, postao je popularan, i najposlije se i sam priviknuo životu u Touraineu. Kako bi ispunio mnoštvo slobodnog vremena što mu ga je ostavljala njegova služba, pribavio je sebi, kao nekoć njegov prethodnik Brusquet, položaj upravnika pošte u predgrađu Lochesa — položaj nadasve unosan, kao što znamo. Najposlije, kako je stanovništvo maloga grada živjelo u strahu, zbijeno unutar tvrđave, strepeći od iznenadna napada neprijatelja, savjet grada predao je Chicotu ključeve gradskih vrata i postavio ga za čuvara grada, a narodu je izdana naredba da se povinuje svim odlukama što bi ih on donio.

Tako su stanovnici Lochesa mogli spavati u miru: Chicot je bdio nad njima. Vjerojatno obaviješteni o provedenim svim mjerama sigurnosti, hugenoti se nisu usudili niti približiti gradskim vratima. Izuzev ako im to i nije bila namjera ... Kako god bilo, ta je »pobjeda« pripisana našem čovi: postao je junak grada, a glas o njegovim pothvatima, što ga je širio Villars, dospio je i do visokih mjesta. Tako mu nekoliko godina kasnije, upravo 1569, vojvoda anžuvinski, budući Henrik III, čuvši gdje se hvale zasluge upravitelja pošte i djelotvornost njegovih pothvata, povjeri transport u Loches buradi žita, mjerica pšenice, bačvi vina i drugih namirnica potrebnih u bitki što ju je pripremao protiv hugenota koji bijahu u zbjegu u La Rochelleu. Chicot se prihvati zadatka sve to većim žarom što je donosio i nezanemarivu korist.

Kao nagradu za učinjene usluge, promaknuše ga na položaj »nosioca plašta« vojvode anžuvinskoga. Naslov se čini skromnim, ako ne i beznačajnim, ali služba to nije bila. Služba

»nosioca plašta« sastojala se naime u praćenju princa na konju i vođenju brige da vazda ima čiste odjeće: košulja, čarapa, maramica, ovratnika itd. Za mladog vojvodu, toliko brižna u odijevanju te su stvari od važnosti. Stoga poklanja i posebnu pažnju onome kome je taj posao zapao u dužnost. A u svome novome »nosiocu plašta« budući Henrik III nije samo našao okretnoga slugu, već ugodnoga drugara, duhovitoga, spremnog na šalu, te je ubrzo stekao njegovu naklonost. Uostalom, lako im se razumjeti: princ voli razonode, Chicot im nije neprijateljem. Zli jezici tvrde da je malo pretjerao u svojoj predusretljivosti. Ništa od toga. Barem za sada. Tek smo na prijateljstvu; dopustimo da je bilo i dosluha, ali ništa više. To je dovoljno uostalom da se objasni i vojvodina velikodušnost spram njega. Odustavši u međuvremenu od svoga preuranjenog pohoda na La Rochelle, poklonio je Chicotu sve namirnice dopremljene u Loches. Bijaše to značajna isporuka ... i izvrstan posao za Chicota. Jer koliko god bio privržen viteštvu, štićenik markiza de Villarsa nije prezirao bogatstvo.

To osobno svojstvo zacijelo i nije od najpoželjnijih, ali je vrlo bezazleno spram teških optužbi kojima ga naružiše povjesničari.

Prema njima, naime, Chicot bijaše tek prostačkom ubojicom. On je, tvrde oni, svojeručno ubio grofa La Rochefoucaulda, jednog od ponajboljih vođa protestantske stranke i među najomiljenijim kraljevim plemićima. Evo činjenica, kako smo ih uspjeli prikupiti od onodobnih pisaca memoara:

Uoči Bartolomejske noći, u subotu 22. kolovoza 1572. god., La Rochefoucauld se zadržao do jedan sat izjutra u kraljevoj odaji u društvu nekoliko povjerljivih osoba. Zacijelo su se odali nekoj od seansi noćnog bičevanja za kojima je kralj ludovao. U trenutku kad se htio povući, Karlo IX ga zaustavi: »Foucaud, ostani; već je kasno, zabavljat ćemo se cijele noći.« Grof je odbio, povukao se, pošao na trenutak u odaje svoje supruge princeze de Condé i potom se zatvorio u svoju sobu. U zoru ga probudiše udarci u vrata. Misleći da ga traži kralj, oboružan bičem, u namjeri da se ludira s njime kao što je običavao, ustao je, odjenuo se na brzinu kako bi izbjegao da ga kralj dohvati po goloj, usput vičući: »To su igre vašeg pokojnog oca! Nećete me uhvatiti, već sam obuven i odjeven!« Potom naredi da se vrata otvore. U tom tre-

nutku se dva muškarca pod obrazinama baciše na nj i nemilosrdno ga udaviše. Jedan od njih najvjerojatnije je bio sam Chicot, a drugi, njegov brat Raymond d'Anglarez.

Kažem »vjerojatno«, jer činjenice nisu službeno potvrđene. Brantôme, od koga smo preuzeli verziju događaja, piše: »**Kaže se** da su to bili Chicot, lakrdijaš, i njegov brat Raymond, koji je pao u nekoj čarci u La Rochelleu (. . .) Bog ga je kaznio, a i nije bio tako srčan kao njegov brat Chicot.«[107] Prema Agrippi d'Aubignéu, navodno je djelo počinio sam Raymond d'Anglarez. S druge strane, Jacques de Thou, koji je obično dobro obaviješten, uopće ne spominje lakrdijaša. Prema njemu, ubojice je predvodio neki oficir iz Auvergne imenom La Barge.[108]

Je li zločin bio počinjen na nagovor samoga Karla IX? Brantôme to, čini se, podrazumijeva, kad kaže da je kralj »hinio« da žali svog prijatelja te je nastojao ušutkati glasine svugdje ponavljajući kako je naprotiv sve učinio da ga zadrži uza sebe na dan zločina. Kao što vidimo, događaj nije razjašnjen, i malo je prilike da će se igda rasvijetliti.

Pretpostavimo li da je Thou u pravu, postavlja se pitanje da li je Chicot bio u grupi tajanstvenog kapetana La Bargea? Ili, ako nije, da li je zločin počinio sa svojim bratom? Ili je taj sam djelovao, ili pak s nekim drugim tko nije bio Chicot? Je li Karlo IX uzrokom mučkog ubojstva? Toliko pitanja koja će ostati bez odgovora. Znamo da je Chicot bio nagle prirode i da se bio kadar za bilo što latiti mača, kao svaki čestiti Gaskonjac. Ali od toga do napada na čovjeka podno kreveta, samoga i bez oružja, čini se nevjerojatnim. Chicot bijaše vojnik i hrabar čovjek; imao je razvijen osjećaj časti. U odsutnosti svakog dokaza, poklonimo mu povlasticu sumnje. Bartolomejska noć može se usporediti s naglim nastupom vrućice usred neke kronične bolesti. Kad su grčevi jednom popustili, rat je poprimio, kazali bismo, svoj uobičajeni ritam. Nakon Colignyjeve smrti, markiz de Villars bijaše promaknut za admirala Francuske i odmah je otputovao u Guyenneu i Gascogneu, povevši sa sobom svoga dragog Chicota U listopadu 1572, nalazimo potonjega pred Agenom, na odgovornu položaju. Admiral ga spominje u nekoj poslanici kralju u kojoj moli pojačanje u artiljeriji u borbi protiv ljudi iz Caussade: »Ako nam svi za kojima je raspisana potjernica dopadnu šaka, bit će, kao što zaslužuju, protjerani i pre-

pušteni na milost Chicotu, koji je već sudjelovao u ratu i umalo bio uhićen.« U svibnju naredne godine, Chicot je pred La Rochelleom. Odatle ga pratimo u Gourdon, kamo je otišao po zadatku. Potom, nakon kratka boravka u Lusignanu, evo ga gdje se vraća u Loches koji je, unatoč stalnim selenjima iz jednog dijela kraljevstva u drugi, uvijek smatrao svojom drugom otadžbinom.

Upravo kad je stigao, godina je 1574, preminuo je kraljev namjesnik Jean Prévost de la Ménardière u svom dvorcu u Lochesu. Sjećajući se Chicotovih zasluga od prije nekoliko godina, imenovaše ga na mjesto pokojnog namjesnika. Eto ga na čelu male čete od deset naoružanih ljudi koji su činili gradsku stražu. Ali znajući da nije kadar dulje od dva dana ostati na istom mjestu, i bojeći se uostalom da ne izgubi značajan izvor prihoda, Chicot, usprkos novom položaju, ne napušta službu kraljeva glasnika. Loches mu unatoč tome ostaje glavnim boravištem: između dviju putešestvija, vraćao bi se njegovim šiljatim krovištima, zvonicima, uskim ulicama što se penjahu do donžona iz 12. stoljeća.

Negdje u isto vrijeme umire Karlo IX ostavivši slobodno prijestolje svome bratu koji je jedva čekao da napusti svoje kraljevstvo u Poljskoj i požuri da se domogne drage Francuske, zemlje koja mu je toliko nedostajala za vrijeme njegova kraljevskog izgnanstva. Chicot je pak u brojnim prilikama viđao svoga bivšeg gospodara, jer mu je redovno dostavljao poruke što mu ih je slao de Prye, kraljevski namjesnik u Touraineu, koji bi, u odsutnosti markiza de Villarsa, upravljao provincijom. Henrik III pak nije zaboravio svoga veselog »nosioca plašta«. 11. srpnja 1575, pisao je gosp. de Pryeu: »Primio sam vaše pismo od 7. srpnja koje mi je dostavio Chicot (. . .) Bilo mi je vrlo drago kad sam čuo da ste, prema uputama iz mojih posljednjih pisama, ponovno postavili Chicota na mjesto upravnika Lochesa. Želio bih da tamo i ostane, imajući na umu njegove zasluge te ljubav i odanost što ih iskazuje u mojoj službi . . .«

U studenome 1575, u odsutnosti Villarsa, Chicot preuzima upravu dvorca. Malo zatim, plašeći se za svoju sigurnost, narod postavlja zahtjev kralju da pojača vojnu posadu. Henrik III tad poduzima slijedeće korake: »Narediv̌i Chicotu da preuzme upravu našeg dvorca u Lochesu u odsutnosti na-

šeg prijatelja i bratića admirala iz Savoye, zamolili smo ga da preuzme deset vojnika, osim onih koji su već tamo u službi (. . .) koji će biti plaćeni deset livri mjesečno, dok će rečeni Chicot primiti 30 livri za svoje potrebe i izdržavanje.« Tako je 11. veljače 1576, naš »konjanik« izvršio smotru nad svojom malom vojskom koju su tada činila dvadesetorica vojnika. A za to vrijeme nijedan se bezbožnik nije pomolio na obzorju . . .

U međuvremenu, njegov je ugled značajno porastao. Raspolagao je svime potrebnim da se može u sjaju pojaviti u visokom društvu Lochesa: ugledan položaj, kraljeva zaštita, veze na dvoru, dobri prihodi i solidan glas junaka što su mu ga pribavili brojni pohodi u kojima je sudjelovao. Svatko ga je pozdravljao s poštovanjem, a majke nisu mogle zamisliti bolju priliku za svoje kćerke. Gospođice pak ne bijahu neosjetljive na draži toga okašnjelog neženje — bila mu je približno trideset i peta godina — koji je u sve znao unijeti toliko radosti, nadasve vičan galantnu ophođenju. Tek jednoj je uspjelo da mu zadrži srce. Zvala se Renée Barré i bila je iz kruga dobrostojećeg građanstva Lochesa. Vjenčanje im je proslavljeno 1575. god., i već u prosincu slijedeće godine podarila je svome suprugu sina koji dobije ime René. Pet godina kasnije, rodit će im se drugi sin, koji će, kao i prvi, dobiti ime René.

Dok je Chicot, okružen svojom malom obitelji živio u umilnoj lagodnosti provincijskog uglednika, zbile su se značajne promjene u organizaciji kraljevstva. Prema zaključcima mira sklopljenog u Etignyju, takozvanog »gospodinova mira«, potpisanog 6. svibnja 1576, François Alençon, mlađi brat Henrika III, dobio je u nadležnost provincije Touraine, Anjou, Berry, kao i nadzor nad bolnicom La Charité. U dvije naredne godine, činilo se da se ništa ne mijenja za stanovništvo Lochesa. Mali je grad nastavio svoj pitomi život, zaštićen iza zidina. Chicot bi zasigurno ovdje mirno dočekao starost, okružen obitelji i općim poštovanjem, da iznenadno, u ožujku 1578, markiz de Villars, već u poodmaklim godinama, nije primio iz Angersa pismo u kojem mu se naređuje da napusti službu. Bussy d'Amboise, koji je uživao povjerenje vojvode d'Alençona, uvjerio je potonjega kako je opasno zadržati u Lochesu vojnog zapovjednika i namjesnika koji podržava odnose s kraljem. Villars se dostojanstveno povu-

kao na svoja imanja u Pressignyju, gdje će i preminuti godinu dana kasnije. Chicot je pak stegnuta srca morao napustiti svoj dvorac u Lochesu, žustro pregovarajući i nastojeći maksimalno odgoditi predaju donžona de Narbonneu, upravniku kojemu je vojvoda udijelio vlast. Najposlije je ipak morao prihvatiti da napusti ono što mu je bilo najdraže: ženu, djecu, kuću, vinograde koje je posadio oko grada i koje je s ljubavlju njegovao.

Građani Lochesa su pak sa žaljenjem gledali gdje odlazi onaj tko ih je tako dobro branio; neće doskora zaboraviti toga Gaskonjca, malko razmetljiva ali uvijek dobra raspoloženja koji ih je toliko puta nasmijao svojim zgodama i duhovitim izrekama i koji je, kad bi se ukazala prilika, upriličavao tako uspješne gozbe u gradskim gostionicama. Svi su, od najbogatijeg plemića u okolnim dvorcima do najskromnijeg seljaka, osjećali kao da su izgubili prijatelja. Hoće li se igda vratiti u svoj mali kutak u Touraineu? Sudbina ga je sada vodila u Pariz i Louvre; čekao ga je novi život: položaj koji opravdava mjesto što ga zauzima u našem djelu.

Nakon što se oprostio, Chicot se uputi na imanje Pressigny, približno osam milja udaljeno od Lochesa, gdje ga je primio njegov stari gospodar markiz de Villars. Nakon što je taj preminuo u sedamdeset i prvoj godini, naš se »konjanik« obreo u slobodi. Odmah je otputovao u Pariz i definitivno se posvetio kraljevoj službi. Podsjetio je da i nadalje nosi naslov »nosioca plašta« Njegova Veličanstva, i nastavio je obavljati dužnost kraljeva glasonoše, što mu je omogućavalo da redovno dolazi u prijestolnicu i obavještava Henrika III o novostima iz provincije.

U to vrijeme — godina je 1580 — počinje njegova prava karijera lude. Već smo se uvjerili da je imao nedvojbene sklonosti, a ponajprije duh naklonjen satiri. Pribojavali su se i njegovih lijepih riječi, toliko bijahu one zajedljive i podrugljive; nije mu bilo ravna u uočavanju smiješne strane svakog pojedinca, pa ni prijatelj ne bi bio siguran od njegovih zadjevica. Neprijatelji ili bližnji, visoki plemići ili građani, peckao bi on svakoga s istom veselom neusiljenošću. U ophođenju s kraljem, kojega je postao bliskim prijateljem, njegov je otvoreni govor slobodno kršio sva pravila ponašanja, da i ne govorimo o pristojnosti. Iako je izmislio razgovore između vladara i njegove lude, Dumas im je izvanredno po-

godio ton koji nam je poznat iz memoara i pamfleta toga doba. Tako je, primjerice, provjereno da se Chicot kralju obraćao sa »ti« i familijarno mu dodijelio nadimak **Henriquet.** Znamo među ostalime i da mu je služio kao povjerenik i da ga je nerijetko savjetovao u vezi s poslovima kraljevstva.

Chicota se prvi put spominje u knjigama državne blagajne kao zabavljača 1580. godine. Riječ je — čudna li čuda — o trošku za odjeću: »Sedam aršina crnog tafta za ukrašavanje Chicota, lakrdijaša Nj. V.« Ne treba međutim zaključiti da je Chicot igda stekao mjesto lude, lako je obavljao taj posao, nije primio ni naslov, ni zadatak. Uostalom spominje ga se kao **lakrdijaša**, a ne kao **ludu**, kao što je bilo uobičajeno. Četiri godine kasnije, u istim računima spominje se iznos od 400 livri i tu nije rečeno da je dodijeljen lakrdijašu već kraljevu »nosiocu plašta«. Zapravo, Chicot je bio ludom »kad mu se htjelo«, kaže Agrippa d'Aubigné, naime, ostajući vojnikom, prakticirao je »ludost« u slobodno vrijeme, kao dodatnu aktivnost. Stoga ga se ne smatra profesionalnim nosiocem palice lude, već prije kapetanom koji je imao duha što se — već i u ono doba — smatralo proviđenjem. Uostalom, i svoj plemićki naslov dobio je kao nosilac plašta i namjesnik kraljevske vojske.

Već u siječnju 1584. Henrik III je pomišljao da mu dodijeli plemstvo. Razgovarao je o tome s gospodinom Nicolaïom, prvim predsjednikom Odsjeka za financije i raspitivao se u vezi s time s nekoliko savjetnika. Svi su bili protiv. Svojstvo lakrdijaša, pa bilo ono i poluslužbeno, činilo im se nepremostivom preprekom: nikad se ne bi moglo službeno provesti plemstvo podareno Chicotu. Tada kralj pozove predsjednika Nicolaïa u Louvre na razgovor u četiri oka, izjavivši da je to njegova dobra volja i ako Parlament ustraje u svome odbijanju, on će sa žaljenjem postupiti protivno njegovu mišljenju. »Taj naslov«, dodao je, »podarujem tolikim drugima koji mi nisu tako korisni i ne pružaju mi toliko razonode.« Čini se da su kraljevi razlozi prošli bez pogovora i kralj je dobio zadovoljenje. U ožujku 1584, Chicot je primio ukaz o plemićkom nazivu, propisno sastavljen, a glasio je ovako: »Uzevši u obzir dobru, vjernu i preporučljivu službu našega dragog i voljenog Anthoinea Angalareza, rođenog u Villeneuve d'Agenoysu, koju je dosad obavljao i obavlja svaki dan brižno i usrdno, kao i njegovo dobro i vjerno obavljanje dužnosti čuvanja našega dvorca u Lochesu (. . .) podarujemo rečenome Anthoineu Anglarezu i njegovim potomcima pravo da živi kao plemić, sa svim povlasticama vezanim uz to svojstvo.« Daljnji sretni događaj: nekoliko dana kasnije, Chicotova supruga rodila je treće dijete, djevojčicu imenom Anne, koja je krštena u Lochesu 19. ožujka u prisutnosti odličnika: kumovi i kume ne bijahu drugi doli Henri de Joyeuse, grof du Bouchage, brat glasovita miljenika, njegova supruga grofica du Bouchage te Monsinjor de Nançay.

Nakon smrti Françoisa d'Alençona, koji je u međuvremenu dobio naslov vojvode od Anjoua, i kad je grad Loches najzad ponovo pripao francuskoj kruni, Chicot je, unatoč tome što je imao pravo i sredstva, odbio da se vrati i nastavio služiti svome kralju i gospodaru. Početkom 1585, nalazimo ga u Normandiji gdje je odigrao neku obješenjačku farsu markizu de Lavardinu, kojeg je prozvao »ludom« (što dovoljno govori o njegovoj smionosti). Njegove lakrdije, ismijavanje moćnika, a posebice kraljevih miljenika, kružile su ulicama Pariza nasmijavajući do suza obični puk koji je osjećao spontano neprijateljstvo spram tih hibridnih bića. Autori pamfleta i paskvila — u ta nemirna vremena bilo ih je na stotine — nisu propuštali da spomenu Chicota u svojim sastavima. Obično je predstavljao bistra čovjeka koji ismijava taj ishitreni dvor što ga je neki suvremenik alegorički nazvao **Otokom hermafrodita.**[109]

Evo primjera kupleta kakve se recitiralo na mostovima i u krčmama:

Kraljica majka vodi sve,
Vojvoda Esperon hara sve,
Liga želi učiniti sve,
Guizard napada sve,
Kardinal je dobar za sve,
Kralj Španjolske pristaje na sve,
Jedini Chicot ismijava sve.

Većina tih pamfleta bijahu političkog karaktera. Nekoliko ih je tiskano pod imenom Chicot, čak i nakon njegove smrti, što potvrđuje da ga je stranka koja se njime koristila smatrala važnom ličnošću. Trpali su ga uostalom u različite koševe, jer je jednako mogao poslužiti ciljevima Lige, onima obitelji Guise, kao i kralju. Neki su ga čak spremno proglasili zagovornikom hugenota. Chicot je pripadao svima. Ko-

liko je do njegovih osobnih uvjerenja, tek vrlo pronicljiv um bi ih pogodio. Čini se da je isprva naginjao strani Lige, ali ništa ne navodi da se posumnja u njegovu vjernost Henriku III. Očigledno, volio je svoga gospodara, i Dumas zacijelo nije bio daleko od istine kad je opisao njegove osjećaje spram **Henriqueta** kao duboku sklonost iako skrivenu iza neprestanog ismijavanja. Pripovijeda se, međutim, o njemu i jedna zgoda koja dopušta da pretpostavimo i vraćanje naklonosti spram kuće Lorrain. No ništa ne omogućuje provjeru njezine istinitosti.

Pripovijeda se naime da je na skupštini triju staleža u Bloisu 1588. god., kojom je prilikom vojvoda de Guise trebalo da padne od mača svojih neprijatelja, Chicot navodno upozorio vojvodu na zasjedu. Učinio je to na sebi svojstven način, nekom scenskom igrom koja je istodobno bila i igra riječima. Na samo jutro atentata, dok se Guise uspinjao velikim stubištem da bi se poklonio kralju, ugleda on Chicota kako sjedi na jednoj stubi i brusi stari mač. »Što radiš, Chicot?«, upita ga netko iz vojvodine pratnje. **»Oštrim!«** izjavi Chicot pomno motreći Balafrea.*

Lijepo! Čak prelijepo da bude istinito. Uostalom i nevjerojatno. Kako bi Henrik III, tajnu koju je sakrio pred svojim najbližim prijateljima i čak pred svojom majkom — u koju je znao da se može uzdati — povjerio lakrdijašu, znajući povrh svega za njegova ranija politička nagnuća? No ako pretpostavimo da je Chicot na neki način i bio obaviješten o drami koja će se odigrati, istodobno je znao i da bi ga ta opominjuća igra riječi mogla stajati glave a pak nije izvjesno da je spasio vojvodu. Koliko je puta taj zanemario najozbiljnija upozorenja koja su dolazila s najutjecajnijih mjesta! Zar bi onda poslušao Chicota? Zacijelo ne bi, pa je stoga bolje da anegdotu pohranimo u riznici lijepih izreka kojih je u naših luda vazda bilo u obilju.

Nakon smrti Henrika III, Chicot je, kao i sva pokretna imovina, dopao u službu novome kralju Francuske stekavši ubrzo njegovo povjerenje. Mogao je zadržati svoje običaje kao i slobodu govorenja kakvu je uživao za života njegova prethodnika. Čini se čak da je podvostručio drskost i familijarnost s Henrikom IV: redovno ga je nazivao »prvim heretikom među kraljevima Francuske«, ili »malim burbonskim kraljem«, ili pak, nježnije, »moj mali blesonja«, potpisujući svoje vesele poslanice sa »superintendant lakrdijašnice Njegova Veličanstva«. Ako je vjerovati nekoj brošuri s naslovom **Henrik IV u Neufchâtelu**, što je navodi Pierre de L'Estoile u svojim **Uspomenama**, čini se kako je čak živo nagovarao vladara iz Béarnaisa da se preobrati. Evo tog teksta koji začuđuje načinom na koji se luda obraća svome vladaru:

* Nadimak vojvode od Guise, Henrika I (1550—1558) (Prev.)

»Kralj je volio Chicota koliko god lud bio i nije mu zamjerao što god bi mu taj kazao, a tisuće bi ga puta razgalio svojim ludorijama. Kada je vojvoda od Parme po drugi puta došao u Francusku, bijaše to godine 1592, reče on kralju ispred svih: 'Gospodine, moj prijatelju, sve što činiš neće voditi ničemu ukoliko ne postaneš katolikom. Trebalo bi da otputuješ u Rim i da, bijući tamo, okreneš papu da svi to vide; jer, u protivnome, nitko ti neće vjerovati da si katolik. Nakon toga uzmi jedan dobar klistir od svete vodice kako bi do kraja isprao svoje grijehe'.«

Nekom drugom prilikom, reći će mu: »Ne misliš li, gospodine, moj prijatelju, da milosrđe kojim ti okružuješ svoje kraljevstvo mora biti iznad sveukupnoga kršćanskog milosrđa? Koliko je do mene, smatram izvjesnim da bi ti prepustio Luciferovu natkancelaru i hugenote i papiste i mirno bi vladao Francuskom. Zato se i kaže da ste vi, kraljevi, samo prividno religiozni (. . .) Za ime Boga, Gospodine, moj prijatelju, čuvajte se da ne padnete u ruke ligašima, jer bi vas objesili kao što se vješaju kobasice, a potom bi napisali nad vašim vješalima: **Štitu Francuske i Navarre, smještenu na sigurnu, da bi tu ostao zauvijek.** Predstavljalo bi to opasnost i pri prijevozu namirnica.«[110]

Chicot zapravo bijaše neka posebna vrsta lude. Jedina koja je igda zamijenila kapu s uškama kacigom i palicu lude mačem. Nema sumnje uostalom da je veću slavu stekao svojim vojnim pothvatima negoli svojim lakrdijama. Kraljev se rizničar uostalom nije zabunio kad je 1591. god. zabilježio u svoje knjige računa: »Pedeset zlatnika u robi što ih je kralj poklonio kapetanu Chicotu.« Kapetan! Moralo je to laskati njegovu samoljublju više od samog poklona.

Chicot se uvijek držao vojnikom. Živio je kao vojnik i kao vojnik je i umro — s mačem u ruci. Zbilo se to za vrijeme opsade Rouena, u travnju 1592. godine. Henrik IV, na čelu odabranog odjeljenja, napao je logor grofa de Chalignyja, iz kuće Lorraine, potukavši brojne pristaše Lige, dok je Chicot, iskoristivši njihovo bjekstvo, zarobio samoga grofa i doveo ga pred kralja trubeći: »Evo, poklanjam ti ovog svog uhićenika!« I ne pomišljajući da diže mač na lakrdijaša — što se smatralo krajnje nečasnim za plemića njegova roda — Chantilly zgrabi mač i udari Chicota posred glave. Snaga udarca bijaše tolika te luda isprva nije mogla uzvratiti. Potom, došavši malo k svijesti, uzvrati s mnogo suzdržanosti svom uhićeniku »i ne osveti se drukčije«, tvrdi de Thou, »već obrušivši se na nj spretnim iskazom i porugom«.

Ali posjekotina bijaše duboka i trebalo ju je liječiti. Odvedoše ga u Pont-de-l'Arche gdje je izdahnuo petnaest dana kasnije »ne od rane koja nije bila smrtna«, zlurado objašnjava Pierre de l'Estoile, »već od drskosti i oblokanosti«.

Osmo poglavlje

Politička luda

Od vremena Chicota, uočljive su promjene u obavljanju lakrdijaške službe. Luda Henrika III i sam tek bijaše napol luda. Njegovi pak nasljednici pridonijet će izmijenjenoj slici ludosti na dvoru. Za Henrika IV, luda više ne služi toliko tome da razonodi vladara — iako je to i nadalje njegova službena dužnost — koliko da ga savjetuje, obavijesti o onome što se govori i zbiva na ulici i, obratno, da bude tumačem kraljeve misli pred narodnom masom. Drugim riječima, zadaća mu postaje sve više političkom. Značajno obilježje takva razvoja: luda počinje pisati, ili pak pišu u njegovo ime. Ta pojava, kojoj valja potcrtati važnost, započela je već s Chicotom, kojemu se pripisuje nekoliko pamfleta, neki za stvar Lige, drugi protiv nje. Bit će ona razvijenija za Mathurine, a Majstor Guillaume dovest će je do vrhunca. Pisanje luda koje je učestalo u tom razdoblju jača politički položaj lude naspram njegove uloge lakrdijaša.

Ono što luda gubi na planu **vis comica**, dobiva na poštovanju. Ne predstavlja više samo domaće kazalište te mu zavide na materijalnim koristima koje mu donosi njegov posao, već postaje utjecajnom ličnošću za čiju se naklonost otimaju. Od svoga izvornog položaja zadržat će najposlije samo naslov, koji će zapravo postati simboličkim. Međutim, kako će rasti njegov stvarni utjecaj, luda će sve manje predstavljati onu protusnagu ruganja koja ga je negda činila grotesknom kopijom vladara. Ako i nadalje načelno uživa pravo na nekažnjivost, ne koristi se više njime toliko često niti toliko slobodno. Moć i njezino osporavanje mogli su naporedno opstojati u toku stoljeća jedino zahvaljujući rascjepkanoj vlasti kakva je bila u zemlji u razdoblju feudalizma. Centralizacija do koje dolazi za Henrika IV, vodi usponu apsolutizma čineći takav naporedni život sve težim. Postat će on posve nemoguć za Luja XIV. Pa ipak, nikakva službena mjera neće biti poduzeta u odnosu na slobode luda; nijedan tekst ne uvodi zabranu; nestat će je postupno, neosjetno, samim tokom događaja, stjecajem povijesnih okolnosti, i nadasve, možda, duhovnom nastrojenosti.

lako umanjene ako ne i ukinute, slobode u odnosu između lude i vladara nikad neće posve nestati. Ponovo ih nalazimo u satiričkim brošurama objavljenim pod imenom lude koja u njima nerijetko istupa punim jedrima. Hoće li, istjerana s dvora, oporba sići na ulice? Ne u cijelosti sve dok ti pamfleti, napisi, paskvili, što ih je Pierre de L'Estoile sakupljao s užitkom, ne postanu mjestom izražavanja javnog mnjenja. Vlast će ih najčešće ipak iskoristiti za sebe i poslužiti se njima kao oruđem svoje propagande. A što postaje s ludom, središnjom ličnošću te književne vrste? Postaje li on prevratničkom snagom ili slugom podložnosti? Protusnaga ili suučesnik moći? U tome počiva svekolika njezina dvosmislenost. Vratit ćemo se tom pitanju.

Deran koji bi švrljao u blizini Citéa u toku 1600. godine, mogao bi ponekih dana u tjednu primijetiti neko čudno stvorenje na velikoj bijeloj kobili za kojim bi kuljala rulja urličući: »Aga! Aga! Mathurine! Aga! Mathurine!« Trgovci bi izišli na prag svojih radnji a prolaznici zastajali da s njime porazgovaraju. Krug znatiželjnika stvorio bi se oko njega uz bujicu pitanja: o kraljevu zdravlju, što je rekao ili učinio, o kraljici majci, o malom prijestolonasljedniku, o dvorskim plesovima i razonodama. Mathurine bi odgovarala na sve s uobičajenom hitrinom ukrašavajući svoje riječi psovkama, istodobno tjerajući mangupe koji se rojiše oko nje poput muha. Ali njezina se snažna glasa nitko nije bojao. Znalo se da je razvratna, paprena, pakosna poput starog majmuna, podvodačica u prilici i spletkarica, ali nimalo zla. Njezine pakosti bijahu samo verbalne prirode. Jedini odistinski njezini neprijatelji bijahu hugenoti. Njima je upućivala zajedljive pamflete i nastojala preobratiti koga god bi srela. Pripovijeda se čak da je zadirkivala budućega Henrika IV, proglasivši njegovo odricanje »opasnim skokom«.

Teško se moglo vidjeti nešto smješnije. Izdaleka biste pomislili da je to neka vojničina prerušena u amazonku. Sa svojim četvrtastim ramenima, muškobanjastim crtama, teškim korakom, s prslukom koji je prekrivao gornji dio tijela, i mačem koji joj se klatio po listu noge, zacijelo bi pristajala nekoj konjičkoj četi. Izuzev vječne samtaste suknje i kape

građanke, ništa na njezinu liku nije podsjećalo na njezin stvarni spol. Koliko je do jezika, i on je bio vojnički sirov. Mathurine bijaše u pravom smislu riječi žestoka na jeziku; psovala je poput zadnjeg bezvjernika — a bila je dobra katolikinja — i nije joj bilo ravna u masnim dosjetkama. Agrippa d'Aubigné napisao je protiv nje jetku optužbu u nekom dijalogu zbog kojega se zavadio s mladim Du Perronom, bratom glasovita kardinala. Evo jednog ulomka:

DU PERRON: »Idite do đavola, prava ste smutljivica koja svugdje gura svoj nos, i kad u Rimu pripovijedaju kako ste vi preobrazili hugenote, isto je kao da se kaže da se razbludnike privodi velikoj rimskoj bludnici, ili da su naši liječnici podvodači.«

MATHURINE: »A otkada ti, brajko, napadaš taj zanat? Čime si zaradio cipele i prsluk, prije no što ti je brat postao biskup, negoli što si obradio suprugu dekana, knjižničara kao i kancelarovu suprugu. Mogla bih ti nabrojiti barem dvadeset ljudi koji su te zadovoljili udostojivši te bijedne četvrtine talira. Ali kad ti je brat poklonio taj ogrtač podstavljen krznom, stekao si povjerenje savjetnika, potom predsjednika i postao podvodačem Parlamenta, a potom dvora. (. . .)

DU PERRON: »Kako se usuđuješ tako govoriti, ti koja spavaš s paževima i stražarima? Od tebe su Pont de Courlay i Engoulevent zaradili čir dok si ih, navodno, obraćala, a barun de Vignoles sifilis. Najgore je što si skotoložac, jer si svoga bijeloga konja i suknju od zelena samta zaradila prodajom nevinosti tvoga maloga . . . Uzvišenu Gospodinu, da ne spominjemo imena. Ružna si poput đavola: meke glave poput ludoga Sybilota, ćelava, smrdljiva s glave i s pete. Idi do đavola, povraća mi se pri pogledu na tebe.«[111]

Vidljiva je jezična oporost kapetana Agrippe i njegova mržnja spram obraćenika i obratitelja svake vrste. Dakako, Mathurinin portret nije nimalo laskav, ali on pretjeruje tek u onome o čemu smo već slušali iz drugih izvora. Nastavak dijaloga sadrži zanimljive biografske pojedinosti.

Saznajemo, među ostalime, da je naša luda služila u kraljevskoj vojsci kao »naljevačica« naime kantinerka, što objašnjava njezin muškobanjasti izgled i seksualna pretjerivanja. Navodno je obavljala taj posao u četi iz Pikardije te je bila i ranjena, pogođena tanetom u bedro. Da li ju je Henrik III

upoznao u vojnom logoru? Možda. Znamo tek da je taj mekušni princ osjetio toliku simpatiju spram te vojničine u suknji da joj je predložio da stupi u njegovu službu kao luda. Bijaše to novina, jer su dosad jedino kraljice povjeravale tu zadaću ženama: kraljevi su uvijek imali samo muške lude. I to je jedan nemali paradoks posljednjeg Valonca, kojemu lijepi spol bijaše stran, da je bio prvim kraljem Francuske koji je imenovao ženu u tu službu.

Usprkos prostačku ponašanju, Mathurine je navodno bila duhovita i posjedovala talent brzoga zajedljiva odgovora. Ali znatiželju je nadasve privlačila neobičnost njezine osobe. Bijaše ona neka vrsta »hermafrodita« poput njezina gospodara. Tridesetak godina nakon njezine smrti, to obličje muškobanjaste žene pribavilo joj je poredbu sa švedskom kraljicom Kristinom, još jednom hermafroditkinjom. Za boravka potonje u Parizu 1657, pojavio se neki anonimni pamflet s naslovom **Metempsihoza kraljice Kristine,** u kojemu su opisana različita stanja kroz koja je prošla njezina duša prije no što ju je napustila. Najprije bijaše Semiramida »koja se tako vješto prerušavala gdjekad u ženu, gdjekad u muškarca da bi uvijek dolazila na svoje, a i najnižeg vojnika koga bi dala pozvati da s njime provede noć, ujutro bi dala usmrtiti mačem kako se ne bi hvastao«. Njezina posljednja reinkarnacija ne bijaše ništa drugo doli prijetvorba u Mathurinu »uznositu ludu staroga dvora«, inače, naglasimo, bezopasniju od Kristinina crkvena ogrtača. Uostalom, njezina prividna muževnost išla je ukorak s izrazitom seksualnom proždrljivošću. U drugoj brošuri — objavljenoj za njezina života, **Mathurinini pothvati**, ona povjerava među ostalime i ovo: »Uvijek sam spremna da uslužim otmjenu gospodu; bio mir ili rat, moje je oružje spremno (jasno je što pod time valja razumjeti), jer ga često laštim do sjaja posebno pripremljenom trakom koja je, za razliku od onih na ručki politrenjaka što su dlakave iza ručke, dlakava sprijeda.«

Ne znamo joj pravo ime. Uzela je ime Mathurine kad je stupila u službu, zacijelo stoga što se obično pripisivalo svetome Mathurinu da je izliječio mentalno oboljele. Također su nam nepoznati datum njezina rođenja ili ime njezine obitelji. Prema riječima nekih, bila je prilično niska podrijetla, što možda potvrđuje njezin posao krčmarice kao i njezin govor. Vjerojatno nije bila obrazovana. Ali koliko je do pameti, tvrdnja da je »malko pljesniva i pomaknuta«, čista je izmišljotina. Njezin neuglađeni način i pučki govor prikrivali su zapravo oštrouman i istančani duh. Nitko nije znao poput nje pregovarati oko naknade za neku uslugu, što, dakako, pretpostavlja ne odviše zahtjevnu savjest: bijaše ona uostalom spremna za svaki kompromis. Izuzev kad je bila riječ o religiji, jer tu njena neumoljivost bijaše poput Katonove, podvostručena vjerom ugljara. Uočimo ipak da je mržnja spram bezbožnika nije nigda priklonila stranci Lige. Nekoliko šaljivih satira iz toga doba — koje se uostalom nazivahu **maturinade** — opisuju ju jednako ogorčenim protivnikom jednih i drugih.

Ako je u njezinoj povezanosti s Henrikom III i bilo nešto neuobičajeno, našla se ona naprotiv na ravnoj nozi s njegovim nasljednikom. Njena iskrenost, raspoloženost, oštrouman i neusiljen duh odmah su se svidjeli Bearnežaninu. Kako ju je zatekao kao nasljeđe svoga nesretnog šogora, namah je odlučio da je zadrži. Paul Lacroix, vazda prije romanopisac negoli povjesničar, ovako je zamislio prvi susret između Henrika IV i njegove lude:

»Kad je Henrik IV kupio svoju krunu po cijenu jedne mise, i zauzeo prijestolnicu a da nije ispalio ni metka, u noći 22. ožujka 1594, vratio se nakon **Te Deuma** u Louvre kojega nije vidio od Bartolomejske noći, te suznih očiju unišao u staru palaču svojih prethodnika, još nedavno bremenitu paklenim spletkama Lige. Iznenadno mu, silazeći stubama pođe u susret luda Mathurine, koja je ostala u Louvreu kao da čuva palaču svojim kraljevima, te veselo potrči pozdraviti svoga gospodara, poput Odisejeva psa u **Odiseji.** I tako u skupštini Lige dvorska luda bijaše predstavnikom kraljevstva Valonaca!«

Si non é vero, é ben trovato! Vladar u suzama kojega prima uzvišena luda — kakav lijepi prizor! Na žalost, taj se prizor najvjerojatnije nigda nije odigrao, jer ga ne nalazimo ni u jednoj kronici toga doba. Osim toga, nadasve je nevjerojatan. Naprotiv, Mathurinina prisutnost uz kralja za vrijeme atentata Jeana Chastela ne navodi nimalo na sumnju: potvrdili su ga najmjerodavniji povjesničari.

U utorak 27. prosinca 1594, oko šest sati poslije podne, na povratku iz Pikardije, Henrik IV je otišao u palaču Bouchage,

iza Louvrea koju je nastavala lijepa Gabrielle d'Estrées. Žureći se da što prije sretne svoju dragu, kralj, navodno, nije čak niti izuo čizme prije no što je ušao u njezine odaje. Tamo su se našli vojvoda od Soissonsa i Saint-Paula, kao i nekoliko drugih plemića, među ostalima i gospoda iz Ragnyja i Montignyja, koji pohitaše da mu poljube koljena. U trenutku u kojemu se kralj nagnuo prema njima da se podignu, osjetje snažan udarac po gornjoj usni, koji je dolazio s desne strane; primakne ruku rani i povuče je prekrivenu krvlju. Uspravivši se, okruži pogledom prostoriju i potom će, ugledavši Mathurine koja mu je bila sasvim blizu: »Do đavola, i luda! Ona me ranila!« Niječući glavom, Mathurine požuri prema vratima i povuče rezu, kako bi onemogućila ubojici da pobjegne. U istom trenutku, Soissons primijeti nepoznata mladića kojega bljedilo bijaše sumnjivo; baci se na nj, sveza ga i dovuče pred kralja. Taj se otimao, prosvjedujući da je nevin, no potom, zatečen pitanjima, najposlije prizna i baci nož na pod. Bijaše to devetnaestogodišnji mladić imenom Jean Chastel, sin trgovca suknom iz Pariza. Uspio se uvući u kraljevu pratnju, u namjeri da kralja pogodi u vrat, kao što je i sam kasnije priznao sucima. Ganut mladošću svog ubojice, Henrik IV izjavi da mu oprašta i naredi da ga puste. No bez obzira na to, Chastel bijaše odveden pod sigurnom pratnjom u zatvor tvrđave Évêque. Novost o atentatu naglo se proširila prijestolnicom i dakako uvelike uzbudila duhove. Ali čim se pročulo da rana nije odviše teška — Henrik IV se izvukao s jednim slomljenim zubom — narod požuri u Notre-Dame gdje je u osam sati navečer otpjevana misa zahvalnica. Za manje od tjedan dana, i sam je kralj, koji se posve oporavio, prisustvovao velikoj povorci od Notre-Dame do crkve Saint-Géneviève.

Kraljoubojica bijaše pak osuđen i već 29. prosinca, dakle četrdeset i osam sati nakon svog zločina, bijaše on stavljen na muke. Najprije ga sramno postaviše pred portal crkve Notre-Dame, samo u košulji i s užarenom bakljom težine dvije livre u ruci. Nakon toga odvedoše ga na trg Grève, gdje su ga po rukama i nogama štipali užarenim kliještima. Odsijekoše mu potom desnu ruku kojom je držao oružje, četiri su mu konja raskolila tijelo, nakon čega bijaše spaljen a pepeo mu je raznio vjetar. Kako je Jean Chastel posjećivao jezuitski koledž i nadalje se s njima družio, posumnjalo

se da su oni naoružali svoga negdašnjeg učenika. Članovi njihove crkvene zajednice postadoše tako trnom u oku javnome mnjenju te je valjalo postaviti stražu da ih štiti od njihova gnjeva. Doskora bijahu protjerani iz kraljevstva, ali ne zadugo.

Mathurine življaše s kraljem u iskrenom drugarstvu. Lakrdije, prostačke šale, zadijevanja, pa čak i ručni obračuni bijahu dopušteni, o čemu svjedoči prva vladareva reakcija što smo je netom opisali kad je povjerovao da ga je luda udarila po licu. Drugi znakovi također potvrđuju prijateljstvo, pa čak i ljubav Henrika IV spram nositeljice palice lude. Svatko na dvoru je znao da joj kralj nije kadar ništa odbiti te se često valjalo njoj obratiti da se dobije neku uslugu. Sjećamo se kako se gospođica de Planci uspjela tek po cijeni od 500 srebrnjaka što ih je platila ludi domoći prilike da moli kralja za milost spram svoga supruga, osuđena na smrt. Zbilo se to 19. rujna 1596. godine. Dok je večerala za kraljevim stolom u Tuileriesu, Mathurine ga nagovori da primi ožalošćenu suprugu. Henrik IV prihvati i, ganut suzama moliteljice, podari njezinu suprugu milost koju je bio odbio i »visokoj gospodi s dvora«. Istini za volju, gospođa bijaše lijepa, i tako istančana te je pala onesviještena u kraljevo naručje u trenutku kad mu se obraćala s molbom. Poznato je da je Zeleni Vitez rijetko ostajao neosjetljiv spram nedaća neke lijepe gospe.

Mathurinin utjecaj na dvoru bijaše toliki da se nekima pričinio pretjeranim, poput Pierrea Colinsa koji se zgražao pri pogledu na tu »odvratnu ludu, prije prostačku negoli glupu« kako ruča za kraljevim stolom, neposredno naspram vladara, usred najviših plemića i gospođa kraljevstva. Naredne godine, pripovijeda Colins, Mathurine je otišla u posjet »presvijetloj infantkinji« za vrijeme njezina dolaska u Bruxelles, a ova joj je poklonila haljinu od crvena samta obrubljenu zlatom koju je luda imala bezobraštine odjenuti u prisutnosti kraljice od Navarre u Madridu. I Colins će zaključiti: »S pravom se kaže da najbezobrazniji uživaju najveću naklonost dvora!«[112] Nije se uostalom jedini zgražao nad prisnošću što ju je uživala naša luda. Općenito dvorani nisu razumjeli kako to da je kralj sluša pažljivije negoli sama ambasadora, te da ona vedri i oblači na dvoru. Da pojasnimo, bio je to tek privid: Henrik IV volio je njegovati priproste i

popularne navade. Prisutnost takve slikovite osobe, bliske pučanstvu Pariza, imala je nečega umirujućeg. Vladar koji sluša njezine savjete — a koji put ih je zacijelo i poslušao — nužno je blizak svojim podanicima. A igrajući sa žarom svoju ulogu posrednika, Mathurine je na svoj način pridonijela nastanku laskave legende o »dobrome kralju Henriku«. S glavom poput **češnjaka**, bijelom čelenkom, s pramenastom bradom i ne manje glasovitom »kokom u loncu«*, čini ona dio vladareve mitologije (»jednoga kralja kojega je narod sačuvao u sjećanju«, govorit će se o njemu u **takozvanom** stoljeću Svjetlosti!).

Nakon ubojstva Henrika IV, 14. svibnja 1610, Mathurine će svoju palicu staviti u službu prijestolonasljednika. Luj XIII ju je odavno poznavao. Koliko su je puta, dok je još bio malen, pozivali da ga zabavlja, pripovijeda mu priče i igra se s njime! Njegov liječnik Jean Héroard često je prisustvovao tim prizorima i vjerno ih opisao u svome glasovitom **Dnevniku**. Tako je u petak, 5. prosinca 1603, (djetetu su bile tek dvije godine), zapisao: »Kralj je ustao i krenuo u lov; prijestolonasljednik će završiti doručak s kraljicom. Stiže Mahturine i on je promatra hladno. Ona se igra s njime, on se smije; ona ustaje, on ugleda njezine kratke čizme, počinje se smijati i rugati se.« Srijeda 9. lipnja 1604: »Mathurine ga upita: 'Pa zar si ti jednako raskalašen kao tvoj otac?' On odgovori hladno kao da je o tome razmišljao: 'Nisam'.« U ponedjeljak, 13. lipnja 1606, u Fontainbleau: »Čavrljao je s Mathurine i kazao je da će je, ako umre, položiti u zemlju. G. Svećenik mu reče: 'Gospodine, vi biste dakle od nje napravili relikviju?' — 'He, he', odgovori on smiješeći se, 'lijepu relikviju lude!'« Godinu dana kasnije, u subotu, 5. svibnja 1607. (šest mu je godina) dok kraljevski slikar gosp. Decourt izrađuje njegov portret, Mathurine je prijestolonasljedniku dovela tri mala dječaka da mu pjevaju, kako bi bio miran. U utorak, 18. svibnja 1610, jedući ušećerene šljive iz Brignolesa, daje ih četiri Mathurini, rekavši joj da ostale treba sačuvati za gospodu poslužitelje.[113] Umi-

* Želim da nijedan seljak u mome kraljevstvu ne bude tako siromašan da se svake nedjelje u njegovu loncu ne nađe koka« — rečenica pripisana Henriku IV. (Prev.)

ljati prizor osjećajne neposrednosti koji možda ponajbolje ukazuje na mjesto što ga je luda uživala u krilu kraljevske obitelji.

Nije nam poznat datum njezine smrti. Godine 1622, bila je još živa, s obzirom na to da se te godine spominje u računovodstvenim knjigama kraljevske kuće, ali nas napis Françoisa Ogiera, što smo ga ranije naveli, upućuje da je pre-

Luda Mathurine. Prema graviri iz 16. stoljeća.

minula 1627. Tallemant des Réaux nas također obavještava da je nakupila imetka i ostavila sina po imenu Blanc Rocher (Bijela Stijena) koji je prema njegovu iskazu bio izvanredni svirač lutnje, ali o njemu nemamo nikakvih podataka.

Mathurinin sudrug, poput nje službena luda za vrijeme vladavine Henrika IV i potom Luja XIII, Meštar Guillaume, zvao se punim imenom Guillaume Marchand ili Le Marchand.[114] Nadarenost za lakrdiju nije naslijedio od svog oca već od svog djeda po ocu Guillaumea Marchanda, kuhara Franje I,

kojega je uostalom pratio do Piémonta. Taj je dvorski kuhar, izuzev talenta za pripremanje umaka, bio i nadaren da razonodi kralja i njegovu družinu izuzetno raznolikim dosjetkama. Tako je Franjo I 1538. god. naredio svome rizničaru da podari Guillaumeu de Louviersu, uz naslov »zabavljača« i iznos od 22 livre i 10 sola »za zadovoljstvo koje mu je pružio«.

Nakon karijere provedene u kraljevskim kuhinjama, naš se raspjevani kuhar povukao u Louviers, kolijevku svoje obitelji, uz svoga sina Jacquesa koji je imao apotekarsku radnju i kćerku Perrine, suprugu Pierrea Cordouxa, vlasnika najbolje gostionice u gradu. U Louviersu se rodio Guillaume, apotekarov sin. Nezavisan duh i teško podnoseći očinsku stegu, još kao vrlo mlad napustio je obiteljsko boravište da bi čuvao svinje kod nekog plemića iz pokrajine Beauce. Trebalo je da ujak Pierre dođe po njega kako bi se vratio. No uvidjevši njegovo slabo zanimanje za pripravljanje lijekova, uze ga u naukovanje u svoju gostionicu. Tako je mali Guillaume pod pomnim okom tetke Perrine, izučio zanat svoga djeda, svladavši postupno sve stupnjeve u ljestvici: najprije je bio »mali od kuhinje«, da bi postao sudoperom i najposlije pravim kuharom. Nakon završena naukovanja, ušao je u službu kardinala Bourbona, nećaka Bourbona kojega je Liga prozvala kraljem Francuske pod imenom Karla X, udovoljavajući mu kako svojim šaljivim dosjetkama, tako i kulinarskim umijećima, jer je oba dara naslijedio od svoga pretka.

Prelat je trljao ruke zbog uspješne prinove, jer je još više od dobrih jela volio šalu. Guillaumeu pak, čini se, nije bilo teško zadobiti njegovu milost; prelat bi je, navodno, udijelio svakoj pridošlici. Popustljiv, pretjerano lakovjeran, jedino zaokupljen svojim trenutnim zadovoljstvima i nikako moren brigom za budućnost, kardinal je u svemu pokazivao olakost neprimjerenu svom položaju: hugenoti ga prozvaše »glavom palice lude«, a Guillaume će kasnije reći kako on ne bijaše čovjek već »privid«.

Hirovite prirode, gospodin Bourbon bi se prije umorio od svojih prijatelja no što bi ih zavolio. Bijaše li Guillaume žrtvom takve nepostojanosti, ili ga je pak prvoga umorio

vlastiti prosjački položaj na koji ga je svela krajnja škrtost gospodara? Povijest ne govori o tome. Izvještava nas tek da ga je 1589. god. napustio, okoristivši se prisutnošću Henrika IV u Normandiji te je ušao u njegovu službu. Prema drugim izvorima, postao je članom kraljevske kuće tek 1594, naime nakon smrti kardinala Bourbona. Posljednju pretpostavku, čini se, potvrđuje katren ispjevan u vezi s prelatovom smrti:

Duretsovi i meštar Guillaume
Izgubiše gospodara kojega udarac ubi;
Na njima je da pjevaju psalam.
Francuska njime mnogo gubi.[115]

Pripovijeda se također da je za vrijeme dok su kraljeve čete zauzimale Louviers, nećak Perrine Cordoux zadobio snažan udarac helebardom po glavi od čega će posljedice osjećati cijeloga života. Prema nekome napisu, navodno je rekao: »Taj snažni udarac helebardom što sam ga primio u Louviersu po kičmi i lubanji, cijeli mi je mozak potresao, vrućine mi ga razgalile, ženski cvjetovi i žega posve su mi ga antiperistazirali.« Po šaljivosti tona, pogađamo da se šalom želi pokazati kako je malko smućena uma, kao što je bio slučaj i s Mathurine. Iako obojica bijahu zdrava uma, dokazuje to da je još bilo važno podržati fikciju o duševnoj poremećenosti, iako nitko u to nije vjerovao.

Poput Mathurine, Meštar Guillaume snažno je mrzio hugenote; optuživao ih je da su opustošili Louviers, a glagol »reformirati« upotrebljavao je jedino u značenju **uništiti,** u sjećanje, govorio je, na nevolje što ih je reformacija donijela kraljevstvu Francuske. No povjerujemo li ulomku iz nekog pamfleta protestantskoga nadahnuća, pod nazivom **Mjesečar Meštru Guillaumeu,** imao je i jedan osobni razlog da ih mrzi: »Dobro je da ne voliš reformirane; i đavao ih samo uz žaljenje voli; jer bijahu oni surovi, ubijali su lude i lakrdijaše!« Njegova mržnja spram protestanata privukla ga je strani Lige, pa se čak i kad je postao ludom Henrika IV nije odrekao svojih mladalačkih opredjeljenja. S obzirom na to da je njegova družica Mathurine također prezirala »navodno reformiranu vjeru«, zavještavajući istodobno Svetu ligu đavolu, moglo se dogoditi da se zakrve. No ništa od toga; komad nazvan **Plamen Mathurinine radosti** potvrđuje čak

da su se dva dostojanstvenika palice lude izvanredno slagala.

Guillaume nije trebalo da traži nadimka kad je stupio u službu. Vlastito mu je ime dostajalo; bijaše ono dovoljno nisko i smiješno, prema duhu vremena, da bude primjereno ludi. Nije li uostalom glasoviti Etienne Pasqier kazao: »Imama dva imena kojima obično krstimo one koje smatramo manje vrijednima, nazivajući ih Jean ili Guillaume.« Isti Pasquer podsjeća u svojim **Istraživanjima Francuske** da je suknaru koji je izrugan u **Farsi o meštru Pathelinu** bilo ime Guillume i dodaje: »U vrijeme kad je sastavljena ta farsa, narod se rugao Guillaumima«. I tako, rođen kao Guillaume, Guillaume će i ostati »kao što je gore rečeno«. Dostajalo je da mu se dodijeli naslov »Meštar«, bilo s poruge, što je dotad bio slučaj s nekoliko luda, bilo stoga što je doista bio majstor udruženja pečenjara. U nedostatku nadimka, izmislio je (tko zna zašto) naziv »Vitez brojki«. Je li stoga da podsjeti na svoj patronim Marchand* ili zato što ga je kralj zadužio da vodi brigu o računovodstvu paževa? Osim toga, imao je i svoj grb koji je predstavljao dva sokola »od kojih jedan bijaše bijel, a drugi ružičast« koji su simbolizirali njegove nezaboravne pothvate u gradskim gostionicama. A kako je tom vitezu, ljubitelju boce, trebala i lozinka, dao ju je urezati na svom grbu: »Sve je u mrsu!«

Koliko je do slikovitosti, naš čova nije imao na čemu zavidjeti svojoj družici. Suvremenici kažu da je bio nadasve ružan. Prema Heroardu bio je »ćelav i rijetke brade«, što potvrđuje i neka onodobna brošura: »Guillaume nije imao više brade doli papisa Ivana; bijaše on tužan, blijed, naboran te bismo pomislili da je eunuh, no unatoč svemu bijaše oženjen.« Šetao je ulicama odjeven u crvenu tuniku do koljena, a na glavi mu bijaše mala kapa »ukrašena rakovim ljuskama«. Nigda se nije razdvajao od neke vrste toljage koju je nazivao »sokolovkom«, kojom se branio od lakeja i paževa koji bi navalili na njega čim bi ga ugledali. U **Satiri upućenoj mršavoj i divljoj gospi** pjesnik Sigogne, obraćajući joj se, izjavljuje:

* Trgovac (prev.)

Nek' djeca na svakom koraku,
Pri pogledu na vas dignu dreku,
K'o što paževi u Louvreu običavaju
Kad Meštra Guillaumea ugledaju.[116]

Uostalom, izvještaji potvrđuju da su ga paževi neprestance progonili svojim dobacivanjem i pakosnim šalama; sašili bi mu čizme ili mu cipele napunili ušima, a kako je njegov zadatak bio da bdije nad njihovim ponašanjem i izgledom, lako je zamisliti da ubogi čovjek nije imao lak život s tom drskom družinom. »Uistinu,« izjavio je na rubu strpljenja, »ako je Bog stvorio anđele, vrag je izmislio paževe i sluge!« Meštar Guillaume obično je stanovao u »Taliru Francuske«, jednome od najuglednijih pariških hotela, ali također i među najskupljima; posebna prednost bila je što je bio smješten pokraj Pont-Neufa, te mu je valjalo tek prijeći Seinu da bi stigao u Louvre. No ako povjerujemo naklapanjima, prije biste ga susreli u nekoj od gradskih gostionica na glasu negoli u njegovom boravištu. Kad ne bi služio na dvoru, valjalo ga je potražiti kod »Malog Maura« (»što ga svaka ispičutura slavi s dobra vina«), gdje je zalazila književna boema, ili kod »Šišarke« u blizini mosta Notre-Dame, ili pak kod »Bježeće kobile«. Ako ga ne biste našli na tim mjestima, valjalo je još pokušati kod »Oskoruše«, u ulici Fosse-aux-lions, ili pak kod majke Coiffier, u »Lavljoj spilji«. Usprkos zadimljenoj atmosferi sale, otprve biste prepoznali njegovu crvenu tuniku. Nalakćen na svoj vrč ružice, s kapom na koljenima i vječnom »sokolovkom« položenom sa strane, uglavnom je bio okružen grupom probisvijeta koji bi mu plaćali piće a on bi ih zauzvrat zabavljao nekom dobrom pripovijesti zapaprenom prostaklucima, dok bi se društvo razdragano smijalo. Malome tati Guillaumeu nije bilo ravna kad je trebalo izrugati drugoga! Veliki i mali, svi bi došli na red: jezuiti, hugenoti, vojna lica, dvorani, bankari, glumci, astrolozi, da i ne nabrajamo . . .

Kad ne bi obilazio gostionice, smjestio bi se na Pont-Neufu, džepova punih malih satiričkih brošura koje je sam sastavio ili ih objavio pod svojim imenom, te bi ih dijelio prolaznicima za skromni iznos od jednog sua. Valja reći da ti jeftini stihovi ili proza nisu bogzna kako izgledali: grubo tiskani na lošem papiru, gdjekad ilustrirani nekom naivno izrađe-

nom grafikom koja je već mnogo puta otisnuta, uglavnom nisu prelazili dvadesetak stranica. Danas su te brošure velika rijetkost i kolekcionari i bibliofili tragaju za njima plaćajući ih suhim zlatom na javnim dražbama. Raspolažemo sa sedamdesetak brošura koje se pripisuju Guillaumeu, a bilo ih je zacijelo barem tri puta toliko. Na žalost, naši preci nisu ni sanjali da sačuvaju te pakosne male knjižice kao što i mi ne pomišljamo da čuvamo brojeve »Okovana patka«. Prispodoba međutim ne stoji, jer se zapravo radilo o informativnim biltenima satiričkog karaktera, često žestokima, i to nestalima — spomenimo usput — približno tridesetak godina prije no što je Renaudot pokrenuo glasoviti »Gazette«. Riječju, prije pojave periodičkoga tiska. Ne treba ni naglašavati da su ta djelca izlazila bez bilo kakve potpore i dozvole, da bijahu tajno tiskana, a izdavač se skrivao iza izmišljenih imena poput Julien Puran, Barun od Artičoke, Autorova Udovica, i da ih se prodavalo ispod kaputa. Guillaume ih je skrivao u svojim čizmama i razdavao potajice.

Ne treba vjerovati da je njegova tajna tezga privlačila samo gomilu: visoko obrazovani plemić poput Pierrea de L'Estoilea veoma se zanimao za te napise nazivajući ih »budalaštinama«, zapisujući redovno u svom »Dnevniku« datum kupovine i cijenu pojedinog primjerka. Tako je 16. rujna 1606. zapisao: »Kupio sam od gosp. Guillaumea pet lakrdija na njegov način, koje sam nudi i prodaje za pet sua. Ne vrijede niti pet para, ali su me više nasmijale no što vrijedi pet sua.«

Meštar Guillaume zacijelo nije napisao niti desetinu knjižica koje mu se pripisuju. Barem za dvije među njima možemo sa sigurnošću tvrditi da je riječ o podvali. Tako je četrnaestostoljetna satira Mathurina Regniera, prvi put objavljena 1613, ponovno tiskana pod imenom lude. Isti je slučaj i sa »Slikom dvorskog častoljublja«, prvim djelom »Satiričke espade« Claudea d'Esternoda kojemu su, raznolikosti radi, izostavljena prva i posljednja četiri stiha. Autori drugih napisa su ostali anonimni, radije su objavljivali pod imenom gosp. Guillaumea. Istini za volju, od toga su imali samo koristi. Ponajprije, to im je ime osiguravalo prodaju: kraljevska je

luda uživala popularnost a sama je preuzimala na sebe prodaju. Nadalje, njegovo je pokroviteljstvo dopuštalo svaku slobodu, jer je vlast ludi olako prelazila preko mnogo čega što ne bi dopustila nikome drugome (sloboda tiskanja u neku se ruku poistovjećivala sa slobodom govora); to više što luda bijaše njezinim najodanijim saveznikom. Najposlije i nadasve, Guillaume je, kao i Mathurine, kao i Angouvelet o kojemu će kasnije biti riječi, utjelovljivao narodno mišljenje i njegovi napisi bijahu mu najistinskijim izrazom.

Valja ipak napomenuti. Ako je Guillaume predstavljao narod, predstavljao je on **građane**, ili, točnije, pučanstvo Pariza. Seosko stanovništvo, koje je u to doba činilo gotovo devet desetina francuskog stanovništva zacijelo se ne bi dobro nosilo s tom suviše neobičnom, ekscentričnom i od njih različitom osobom. Uostalom, slika lude vezuje se uz sliku grada: nosi njegove boje, život, kritičnost i buntovništvo. Ne odgovara ona ni seoskome životu niti njegovu mentalitetu. Postoji doduše jedna mitska ličnost — Jacques Bonhomme. Ali Jacques Bonhomme ne pripada do kraja seoskoj kulturi; on je proizvod grada, od kojega seljak preuzima neke pozitivne i negativne vrijednosti; plod je gradske uobrazilje.

Malo satiričko djelce, **Razgovori gospode Guillaumea i Jacquesa Bonhommea** (1614), rasvjetljuju oba lika. Jacques Bonhomme, koji utjelovljuje vrline rustičkoga života, optužuje svoga pariškog druga s njegove razvratnosti i uslužnih navada:

»Ti obilaziš od vrata do vrata«, reče mu, »od palače do palače dvorske gospode udišući miris i dim njihovih kipućih lonaca, prolazeći ispred njihovih kuhinja iz kojih te nerijetko tjeraju. (...) S mojom preslicom koja odiše tek mirom i prijateljstvom, više sam na glasu među dobrim Francuzima negoli ti sa svojom crvenom tunikom nabranom kao u Turčina.«[117]

Za Meštra Guillaumea može se kazati, kao i za Mathurine ili ranije za Chicota, da vodi dvostruki život, onaj na dvoru i onaj na ulici. Istodobno oni imaju dva gospodara, narod i vladara, i obojicu služe s istim žarom objedinjujući ih autoritetom svoje palice. Odatle zacijelo i njihova stalna dvosmislenost. Čovjek iz naroda na dvoru, dvor među narodom, igra on zapravo ulogu savršenog posrednika. Njegova moć

da simbolički upije sve napetosti čini ga osobom od prvorazredna značenja, čija se važnost ne mjeri veličinom samoga pojedinca. Stoga je ono što on doista jest prilično nevažno u odnosu na ono što predstavlja.

Uostalom, ništa ne ukazuje na to da je Meštar Guillaume bio ispod svoga zadatka. Naprotiv, obavljao ga je, čini se, na opće zadovoljstvo. Henrik IV ozbiljno je slušao anegdote koje mu je on prepričavao iz četvrti Pariza. Zahvaljujući njemu, znao je što govore trgovci po dućanima, na trgovima, tržnicama, o čemu pripovijedaju obrtnici, torokuše i učenici. Koji bi savjetnik, koji dvoranin bio toliko slobodan da pred vladarom predstavlja takve žive novine? Valjalo je, izuzev slobode, posjedovati i dobranu dozu humora, jer se kroz humor propuštaju mnoge stvari. A Guillaumeu ga, prema riječima svjedoka, doista nije nedostajalo. Osim prirodne nadarenosti da duhovito opjeva aktualna zbivanja, naučio je brojne vesele pripovijesti koje se moglo prilagoditi svakoj situaciji. Na uzglavlju mu je vazda bilo **Évangile des quenouilles** (Evanđelje preslica), neka vrsta **Almanacha Vermota** (Almanah glasovitih pošalica) iz onoga doba, puna izreka, igra riječi, besmislica, šala, iz kojega bi nemilice crpio svaki put kad bi mu ponestalo nadahnuća.[118]

Tko ga je poznavao, opisivao ga je kao nadarena pripovjedača, bogate i razbarušene mašte. Iako bi svoje čudnovatosti često posuđivao od propovjednika Lige što ih je slušao u mladosti, poput Rosea, maloga Feuillanta, ili pak od lijepozvana Feuardenta, kojih bi se pripovijesti, ponesene polemičkim zanosom, uspalile do ekstravagancije, i sâm je zasigurno posjedovao prirodnu sklonost za takvu vrstu lirsko-burlesknih umotvorina. Kardinal Du Perron — gotovo profesionalac kad je riječ o lakrdijaštvu — uživao je u »čudesnim viđenjima« Meštra Guillaumea. Drugi suvremenik, anonimni autor nabrzo napisana djelca s naslovom **Prigovor Pierrea du Puisa buđenju Meštra Guillaumea**, otkriva još jedno svojstvo njegove rječitosti: »Ono što bi rekao«, piše on, »bilo je poput odreska omotana slaninom, tako puno isprike i izvinjenja te mu nitko nije ništa mogao zamjeriti, izuzev da ujeda kroza smijeh.«

U skladu s predajom, Guillaume se ponašao s kraljem kao sa sebi ravnime; zvao ga je »Gospodine, moj prijatelju«, i

dopuštao sebi pred njime najslobodnije primjedbe. Neće li jednoga dana javno izjaviti: »Mi smo u kraljevstvu govana!« Neke anegdote svjedoče o doista nezamislivoj neusiljenosti. Znamo što nam je misliti o takvoj vrsti govora. Stoga ćemo navesti tek jedan koji nam je sačuvao Du Perron. Ne stoga što bi to stvar činilo dostojnijom vjere — kardinal je po svome lakrdijaškom duhu bio ravan profesionalnoj ludi — već stoga što nam se čini da pričica otkriva ono što je uveseljavalo aristokratsko društvo svega pola stoljeća prije vladavine Luja XIV.

Grof de Soissons, pripovijeda Du Perron, naredi nekoga dana Guillaumeu da ode u Louvre i da okružen dvorskim gospođama skine hlače. »I nadasve«, dodao je grof, »pazi da ne kažeš kako sam ja to smislio, jer ćeš u protivnome dobiti štapom. Ako te budu ispitivali, ti samo odgovori: 'Tome me je naučila moja majka'. Ne čekajući da ga mole, naša luda izvrši doslovce naredbu. Nasta velika zgranutost u skupštini: gospođe ustadoše, zakloniše oči, okrenuše glave i požuriše prema vratima. Jedna među njima uputi se prema bjesomučniku i šiljate brade upita: 'Tko te naučio takve užase?' 'To je ... To je ... grof de Soissons!' procijedi ovaj. A kako je grof, koji se tamo našao da uživa u zbunjenosti gospođa, požurio prema njemu da ga ispravi, drugi se prisjeti: 'Ne, ne! Zabunio sam se ... Nije on! ... To je ... Njegova ga je majka tome naučila! ...'« Takva bijaše tankoćutnost navada na dvoru Bearnežanina.

A mislite li da bi se njegov gospodar zgranuo i kad bi Guillaume pokazao stražnjicu cijelome dvoru, pa i samoj kraljici? Bio bi to znak da ga ne poznajete. Henrik IV nije uvijek bio naročito istančana ukusa. Najblaže rečeno, »dobrano masne« izreke pružale su mu mnogo više zadovoljstva nego neka duhovita riječ. Družio se s Guillaumeom i s Mathurine s prostačkom bliskošću kakva vlada među starim drugovima po oružju; vodio je svoju ludu svugdje sa sobom, dao joj da večera za njegovim stolom, a gdjekad bi ga zadužio nekim galantnim zadatkom. Poveo ga je čak i na svoju abdikaciju u Saint-Denis 25. srpnja 1593. Guillaume iskoristi priliku da se dosta loše ponaša: pripovijeda se da je za cijelog trajanja ceremonije svećenicima plazio jezik. Druga je pak prilika u listopadu 1595, kad se uz kralja obreo u Amien-

su i kad je taj primio već nekoliko delegacija koje su mu se došle pokloniti, pa se među njima našao bretonski poslanik čija je svečana besjeda trajala unedogled. Iako ga je kralj u dva navrata zamolio da skrati, on je i nadalje govorio. Na rubu strpljenja, Henrik IV ga zgranu izjavivši: »Ostalo ćete reći Meštru Guillaumeu.«

Usprkos prilično površnu obrazovanju, njegovo ga je blisko druženje s Henrikom IV navodilo da potraži probranije društvo. Bijaše on priman u obitelji La Guesle, jednoj od najviđenijih u kraljevstvu (sudac Jacques de la Guesle bio je uz Henrika III za vrijeme atentata Jacquesa Clémenta), i održavao je srdačne odnose s kardinalom Du Perronom, vojvodom od Vendômea te drugim visokim ličnostima kojima je bilo stalo do toga da budu u milosti kraljeve lude.

Četrnaesti svibnja 1610, Ravaillac je zabio svoj mač u kraljevo srce. Meštar Guillaume prisustvuje posljednjim trenucima vladareva života i očutje prilikom njegove smrti iskrenu i duboku bol. No istodobno postavlja i tjeskobna pitanja. Što će biti s njime? Hoće li mu plaća biti oduzeta? Srećom, mladi kralj Luj XIII, kojemu je tada bilo devet godina, ne otpušta ga već ga zadržava u svojoj službi. Ta dugo ga poznaje ... Može se reći od rođenja, jer je Guillaume prisustvovao porodu Marije da Medici. Uostalom, nije to bila neka nadnaravna povlastica: prema običaju, naime, nasljednici francuskog prijestolja rađali bi se u prisutnosti brojne publike. Gotovo dvije stotine osoba natiskivalo bi se u kraljičinoj sobi kad bi se pojavilo novorođenče. Babici, gospođi Boursier, koja je mrmljala zbog žamora, Henrik IV će, potapšavši je po ramenu: »Šuti, šuti, babice, ne ljuti se; to je dijete cijeloga svijeta, neka mu se svi vesele.«[119]

S početka je prijestolonasljednik pokazivao malo naklonosti spram Meštra Guillaumea. Poput mnoge djece, osjećao je odbojnost spram svega što je izlazilo iz okvira uobičajenoga. »Prirodno je mrzio zabavljače i lakrdijaše«, primjećuje Héroard, koji uostalom bilježi ovu malu značajnu anegdotu što se zbila u četvrtak, 10. lipnja 1604. (djetetu su tada četiri godine): »U dva sata južinao, zabavljao se, bio odveden u kraljeve odaje, naređuje da se izbaci bogalj bez nogu koji je svirao u frulu, rekavši: **'Stavite ga van; neka svira ali neću ga gledati.'** Nije htio gledati Olyvette, ludu Gospođe de Bar,

niti Meštra Guillaumea; uopće nije volio lude.« Razumije se da je riječ **luda** odavno izgubila svako psihopatološko suznačje, i da ovdje označava tek jednog od profesionalnih zabavljača kakve već poznajemo. Ono što ga je strašilo kod Meštra Guillaumea nije bila pomućenost njegova uma, već neobičnost njegova ruha, ili možda mu čak naprosto nije odgovarao njegov fizički izgled. Ćelavost lakrdijaša i njegovo golo lice u vrijeme kad su svi muškarci nosili bradu, možda su ga se dojmili, jer se nakon nekog vremena, kad je ugledao neku ćelavu i obrijanu osobu kako mu se klanja, okrenuo svojoj dadilji koju je tepajući zvao **Mamanga** i primijetio: »Mamanga, sličan je Meštru Guillaumeu.«

Taj prvi dojam nije potrajao, jer je već nakon nekoliko mjeseci luda pripitomila svoga mladog gospodara. Šesnaesti rujna iste godine (1604), uvijek prema svjedočenju vjernoga Heroarda, zasigurno glavnim izvorom podataka o djetinjstvu i mladosti Luja XIII, kad je Meštar Guillaume ušao u njegovu sobu »gledao ga je, slušao, potom se nasmiješio onome što je govorio, kao da je prepoznao da je luda. Podsmjehivao se, ponavljao njegove riječi i smijao im se«.[120] Nadalje će uvijek uživati u pripovijestima koje će mu on pripovijedati na svoj način.

Nekoliko godina kasnije, kad mu je bilo jedanaest godina, dat će mu na čitanje mali satirički komad s naslovom **Meštar Guillaume na drugom svijetu kamo je pošao da vidi Henrika Velikoga.**[121] Autor zamišlja kako Meštar Guillaume, putujući na drugi svijet da vidi dobroga kralja Henrika, susreće neke osobe kojima upućuje nekoliko zajedljivih strelica. Najposlije susreće pokojnoga kralja koji se raspituje o novostima u kraljevstvu, o svojoj obitelji i prijateljima. Guillaume mu razlaže kako sve ne ide najbolje i preklinje ga da se vrati i uvede malo reda: »Crkva vas želi, plemstvo traži, a ubogi puk neprestance vapi za Henrikom Velikim. (...) Svi plaču, svi se žale, svi se tuže«, dodao je, »i nema načina da se utješe izuzevši da se vi vratite na ovaj svijet. (...) Dođite! Bastien će vam dati dinja, Roquelaure šunke iz Bayonnea, G. de Nevers kokošaka iz šuma u Cassinu, G. de Guise smokava iz Marseillea, G. de Vandósme oštriga iz Cancalea, G. de Boisdauphin šljiva iz Toursa, G. de Lavardin krupnog pjetlića iz Mayne, a Guérin i ja otplesat ćemo vam

jedan balet . . .« Henrik IV na to odgovori da se ne može vratiti, jer se nikad dva puta ne kroči u vode Aheronta. Riječ je, kao što vidimo, o lijepo sročenu panegiriku vrlinama pokojnoga kralja i o jedva prikrivenu laskanju njegovu nasljedniku koji je vazda bio osjetljiv na pohvalu svoga oca.

Satirički pisci toliko puta su odašiljali dobroga Guillaumea u carstvo sjena (brojni su napisi na tu temu) te se najposlije stalo vjerovati kako se on odande uvijek vraća. Međutim, jednog se dana nije vratio. Kada se zbio taj kobni događaj? Pitanje je navodilo na različite pretpostavke od kojih, istini za volju, nijedna nije uvjerljiva. Znamo tek da je Guillaume još bio živ 1620. god., jer je te godine primio plaću u iznosu od 1 800 livri. Uostalom, ta povijesna činjenica i nije toliko značajna. Važnije je da je nakon što je njegova osoba jednom iščezla, on živio još više od pola stoljeća. Tu relativnu besmrtnost Guillaume zacijelo zahvaljuje brojnim pamfletima koje je, ako ih i nije sam pisao, barem nadahnuo i bio za života njihovim raspačavateljem. Ta ga je književnost učinila gotovo jednako slavnim u Francuskoj kao što je Pasquin to bio u Rimu, ili kao što će to biti Otac Duchêne u drugom vremenu. Kako god bilo, ta književnost zasigurno u svemu svome bogatstvu i raznolikosti predmeta što ih obrađuje nadilazi osobu koja joj je bila povodom.

Preko napisa koji nose znak Meštra Guillaumea, pred očima nam prolazi dvadeset godina vjerskih i političkih ratova. Ne onakvih o kakvima izvještavaju povijesne knjige, već onakvih kako ih je proživio sitni puk Pariza, sa svom svojstvenom zluradošću i podrugljivošću. Istodobno nas obavještavajući o glavnim zaokupljenostima razdoblja, te su knjižice neusporedivo svjedočanstvo, puno života, žara, slikovitosti, o tome kako ih je doživljavao čovjek ulice na pragu 17. stoljeća.

Malo je koji suvremenik izbjegao šapi lude ili pak onih koji su se prikrivali iza njegova imena. Pa i sâm kralj, njegov »dobri prijatelj«, bijaše predmetom neumornih laski. No Guillaume bi ga gdjekad umiljato ismijao kao u ovim neobičnim **Uputama Meštra Guillaumea** kojih je dvadeset i devet, i u kojima on sebi dopušta da mu dijeli savjete kako o

vladanju Francuskom, tako i u vezi s njegovim privatnim životom. Čitalac će se možebit zabaviti čitajući neke među njima:

Heretikom nećeš biti
Ni pristankom ni činjenicama.
Dobar ćeš katolik biti
U srcu i u mislima.
Crkve ćeš slaviti
obnovivši ih posvema.
Milodare davati
Samo onim dobrima.
Narodu ćeš olakšati
Manjim porezom i nametima.
Pravosuđe obnoviti
Jer šteti ljudima.
Plemstvo ćeš prognati
Što kinji se u svađama.
Vrlinu obnoviti
Jer gasne već danima.
Tuđu ženu vratiti
što nepravom te zanima.
A svoju ćeš voljeti
Poslušaš li glas razuma.
Sve dugove povratiti
Što duguješ po pravima.
Službe nadalje nećeš prodavati
Jer bi to bio kraj tvojim danima.
Škrt nećeš biti
Već šire ruke u troškovima.
Jezuitima se nećeš povjeravati
Vjeruješ li svojim skupštinarima.
Podvodače ćeš protjerati
Tek Engoulevent nek' bude među' izuzetima.
Kurve nadalje nećeš goniti
Ako te dug život zanima.
Paževe i sobare ćeš išibati
Što izlažu me tolikim mukama.
Meštru Guillaumeu vjerovati
Poslušaš li glas razuma.[122]

Među brojnim sporovima što ih je potaknulo Guillaumeovo pero zacijelo nije najmanje poznat onaj o **Francuskom vojniku**. Ne ulazeći u pojedinosti polemike, uostalom prilično zamršene, recimo jednostavno da se u njoj suprotstavlja pristalice rata protiv Španjolske zagovornicima mira. Među potonjima je i luda Henrika IV, gorljiva branitelja pacifistična stava te ga je luda, koristi radi, često upozoravala na oprez i zdrav razum, a sve začinjeno dobrom dozom sarkazma.

U jednome od svojih pamfleta, Meštar Guillaume pripovijeda kako se uspeo na nebo gdje je sreo Mojsija koji mu je u povjerenju saopćio kako se Božje mišljenje slaže s njegovime: rat je posve beskoristan i francusko se kraljevstvo posebice ne smije izlagati nikakvoj opasnosti. »I tako neće uopće biti rata«, zaključuje on, »i živjet ćemo lagodnije negoli kralj Yvetota i imat ćemo zadovoljstvo da preobrazimo svoje kraljevstvo. Protjerat ćemo paževe i lakeje (njegova opsesija!) te poreznike na sol* i izdati proglas kojim se u Francuskoj priznaje samo jedna vjera, jedan zakon, jedan kralj i jedan Meštar Guillaume, te će nadalje svi nezadovoljnici u Francuskoj otputovati u Kanadu.«[123] Ili na drugome mjestu, gdje optužuje hvalisave zagovornike rata koji tjeraju Henrika IV na neprijateljstvo: »Vojniče na sreću«, uzvikuje on, »sve tvoje brbljarije snažno odišu na kuhinju. Bolje pristaješ u kabare, bordel ili neki kutak burgundske krčme negoli na bojno polje. (. . .) Vjeruj, Gospodin, moj dobri prijatelj, ne treba takvih u svojoj službi.«[124] Uostalom, sva su mu sredstva dobrodošla da bi se rugao zastupajući stvar mira, a ponajbolja mu zacijelo bijaše laska kukavičluku koji svakoga tjera da se tiho drži u svome zapećku. Upravo to je i smisao ovakva kupleta:

Kol'ko je do mene, pristajem drage volje
Nek' se tuku, široko im polje,
Samo da mene udarac mine
Il' da me zbog male težine
Neki gladuš s prascem ne zamijeni,
I roštilj meni namijeni.[125]

Meštar Guillaume miješa se i u tisuću drugih stvari. Upliće se u rasprave pape s Venecijancima, zauzima neprijateljski stav spram edikta iz 1609. o moneti, o opsadi Montaubana, o reformi Kordeljera, ruga se uobraženosti engleskog kralja koji je svome naslovu pridodao i onaj »kralja Francuske«. Tragični kraj »Gospodina, mog prijatelja« nadahnuo ga je tek kratkim djelcem od sedam stranica: **Tugujuće žalobnice Meštra Guillaumea zbog ubojstva Velikoga Henrika IV**, koje počinje ovako:

* Porez na sol bio je za vrijeme **ancien réglmea** državni monopol, a svaki je kraljev podanik morao godišnje kupiti određenu količinu soli. (Prev.)

O smrti! Okrutna smrti!
Ne daš mi živjeti
Te učini da u beskraj
Oplakujem svoj kraj.

Očigledno, drama je bila inspirativna za našu ludu!

Žaljenje za prošlim vremenima česta je tema literature i Meštar Guillaume pojavljuje se kao jedan od brojnih **laudatores temporis** kojima je nadasve bila sklona pučka rasudba. »Sve je nekoć bilo toliko bolje . . . Običaji se neprestance gube . . .«, jadikuje on na svakom koraku. Sa svojih čestih putovanja na drugi svijet donosi on tek gomilu kritičkih zaključaka o svome stoljeću. Posjete »Gospodinu, mome prijatelju« u njegovu prebivalištu na drugome svijetu bude žalovanje za doba koje i nije tako daleko a ipak poprima obličje izgubljena Raja u poredbi s onime što je uslijedilo. Nadalje, ta izuzetna moć da po volji prelazi rijeku Stiks u oba smjera, podaruje Guillaumeu gotovo natprirodnu dimenziju:

Živim li il' mrem kad želim
Gospodu to ne začuđuje.
Idem, dođem, mogu, velim:
Meštar je Guillaume od mjene i promjene.

Dakako, čovjek obdaren takvim moćima mora posjedovati i neobičnu pamet:

U Rimu je nekoć sedam mudraca bilo.
Meštar Guillaume osma je glava
No stupanj viša, baca ih u sjenu zaborava
Jer u nj mudrost su i ludost u istom biću našle krilo.[126]

No Guillaume je, također, kao što rekosmo, snažno polemičko oružje. Ima on svoje crne ovce među kojima su, nećemo se zaluditi, jezuiti na značajnu mjestu. Neće oprostiti njihovu redu što je navukao Henrika IV u »jezera svoje sladunjave religije« i rado bi da svoje naučavanje odu širiti izvan granica Francuske: »Idite tražiti oproste u Rim za tolika zla koja ste počinili!«, uzvikuje on u **Razbibrizi Meštra Guillaumea** (1611), malom napisu što ga Pierre de L'Estoile nazivlje »pukom smijurijom«. No može se desiti i da im stane u obranu ukoliko je to u interesu kraljevske politike, jer ona je, što god se zbilo, vazda njegovom jedinom doktrinom. Kad je o njoj riječ, nigda neće pogriješiti. Tako, kad je pukao

skandal **Anti-Coton**, prema naslovu anonimnog pamfleta protiv oca Cotona, jezuita ispovjednika Henrika IV, potpisana samo inicijalima P.D.C. (vjeruje se da je riječ o Pierreu du Cóignetu), Guillaume je odmah sročio živahni odgovor. Najprije hini da se pita što znače inicijali te nudi različita rješenja: »**P**ère de **C**alomnie« (Otac klevete)? »**P**iqueur des **C**atholiques (lovac na katolike)? »**P**assevolant de **C**harenton« (uljez iz Charentona)? ili pak »**P**lein de **C**ruauté (pun okrutnosti)? **P**as de **C**ervelle (bez mozga)? »**P**oint de **C**onscience« (bez savjesti)? . . .[127] U nekom drugom napisu izjavljuje kako je ubio i poslao svim đavolima autora **Anti-Cotona**:

Ovdje leži jezuita
Glava mu do brade skrita,
Guillaumeova ga ruka ošinu
I od njeg očisti kraljevinu.[128]

Daljnje žrtve njegove satiričke žaoke bijahu skorojevići svake vrste, a nadasve nikogovići, podrijetlom iz naroda koji se žele miješati u politiku nastojeći da se njihov glas čuje u kraljevskim poslovima: »Svatko bi da uđe u Louvre, svatko bi da postane značajnim po svaku cijenu; najprljaviji bi i najprepredeniji besjednici tamo željeli uvući svoj nos i tjerati vodu na svoj mlin, a čak bi se bili kadri miješati i u razgovore o ratu.«[129] Uostalom, iako simbol narodne svijesti, Guillaume šiba one koji pokušavaju pobjeći iz svoga bijednog položaja. Svakome njegovo mjesto, glasi njegova društvena pouka. I jao onome tko zamijeni svoj kaput obična pučanina za prsluk dvoranina:

Ah! Doba je ono prošlo
Kad se takve iz Louvrea tjeralo.
Kad svaki bi im stražar za poputbinu
Kopljem zadao udaraca stotinu;
Al' danas kad se seljačine
Odjenu u dvorane,
Makar im u glavi praznina,
Ukol'ko je na njima plišana haljina,
Od svih će biti slavljeni
Pa čak i kralju omiljeni;
I ne znam od koje im divlje loze
Po kojoj vazda tjerahu tek koze,
Toliko ovdje procvjetalo ime
Te se u sav glas diče time
Da su u svaki boj
Uložili zadnji zlatnik svoj

U službi našega gospodara.
No kunem se, tako mi svih para
Da su svoju divotnost pokazali
Tek ležeći u mračnoj galiji.[130]

Ubojstvo Concinija*, 24. travnja 1617, izazvalo je kod nekog pseudo-Meštra Guillaumea pravu provalu veselja. Valja reći da maršal d'Ancre bijaše najomraženiji čovjek Francuske. Za života, a i nakon smrti, nadahnuo je mnoštvo pamfleta. Oni koji nose Guillaumeov potpis veoma su zabavni, kao i obično, iako dobrano prožeti mržnjom na strance. Ali i to je sastavni dio ličnosti. »Zbogom ostaj, odmuđeni mudonjo«, piše on saznavši dobrodošlu novost, »vratite se u svoju zemlju i ne dolazite nama postavljati zakone, jer ako se igda više ovdje pojavite, imat ćete s kim razgovarati.«[131]

U drugom napisu istog sadržaja vidimo ga gdje obilazi pariške krčme i dijeli svoju radost sa svakim koga bi susreo: »Vidio sam da je kralj zadovoljan. Svugdje sam bio, u kockarnicama, loptalištima, kabareima, u 'Šišarki', 'Tintarnici', kod 'Malog đavola', 'Bijeloga goluba', 'Velike glave', kod 'Jastoga' i drugdje. Susreo sam tamo kuhare, pečenjare, sudopere i svi proklinju maršala d'Ancrea.« Nakon grozničave trke gradom, sišao je u pakao da navijesti skorašnji Concinijev dolazak kako bi mu priredili veliki oganj. Potom mu upućuje ovaj epitaf:

Pjevajte, plešite, Francuzi, radujte se.
Ovdje leži pokopana nesreća Francuske:
Ubuduće ti nitko više neće nanositi zlo.[132]

Evo kako treperi Guillaumeovo pero, klateći se amo-tamo, ubode na jednome mjestu, potom na drugome, slijedeći slučajni slijed događaja, upravo kako će kasnije raditi satirička glasila. Svi su udarci dopušteni pod uvjetom da su smiješni. I najokrutniji potez prolazi ako sadrži žalac, lakrdiju, igru riječi. U tom smislu tekstovi, pripisani Guillaumeu veoma su neujednačeni. Ima ih izvrsnih, ima osrednjih, ima prosječnih, i doista loših. Već i ta bi različitost dostajala da se pokaže kako ne potječu od istoga pera.

* Talijanski pustolov, rođen u Firenci 1617. Marija da Medici imenuje ga maršalom Francuske. Luj III ga uhićuje i potom, nakon što je ovaj pružio otpor, daje ubiti.

Koliko je do političkih ideja, valja priznati da se Guillaume nigda odviše ne upušta. Uglavnom slijedi mišljenje većine, gladeći ga u smjeru rasta dlake. A kad je i samo to mišljenje podijeljeno, kao što je bio slučaj s jezuitima, dostajat će da zada udarac palicom gdjekad za, gdjekad protiv, izlažući se opasnosti da ponekad sam sebi proturiječi, ali pogleda vazda usmjerena na kraljeve postupke. Guillaume se nadasve čuva da ne proturiječi volji svoga gospodara. Taj bi pak, sa svoje strane, teško našao povjerljivija i poslušnija saveznika koji bi podržavao njegovu politiku. Ne skrivajući svoje stajalište, luda objavljuje svakome tko ga želi poslušati da je podložnost kralju prva zadaća svakog Francuza, bez obzira na njegovo podrijetlo. Tako u jednoj okrutnoj parodiji na račun izvještaja što ga tri staleža podnose u Parlamentu, Guillaume plemstvu koje se obraća kralju stavlja u usta riječi:

... Svi ćemo vam služiti
I nikad više nezadovoljni biti
Da bismo primali vaša dobročinstva
Prije s dužnosti no s očekivanja.[133]

Tako sa žestokom rječitošću zastupa u **Čudorednom alfabetu Meštra Guillaumea** sjedinjenje svih podanika oko njihova vladara. Riječ je o pravome propagandnom tekstu, što ga je Louvre neposredno nadahnuo. Prosudite sami:

Sretan bio podanik na tragu što ostaje
Kojega princ mu je zacrtao i nigda ga ne prekoračuje.
Nigda dobar podanik svome princu nije na smetnju
Niti dobar građanin svome kraju na pometnju.
Nitko nigda neće ovladati Francuskom,
Sve dok budemo živjeli vodeći se razborom.
Strani nam neprijatelj neće moći nauditi.
Ali ako, lude' prepustimo neredu
To sveto mjesto što drži nas u redu,
Zasigurno ćemo svi izginuti.
Ugroziti san i pomutiti sklad,
Znači državu gurnuti u rat i nesklad.[134]

Smisao je očigledan. Valja dakako poraditi na nacionalnom pomirenju i ujedinjenju zemlje, priznajući Henrika IV kao zakonitog vladara svih Francuza.

U predgovoru toj zbirci od dvadeset i četiri stranice, Meštar Guillaume pripovijeda kako mu je kralj, nekoga dana kad je Henrika IV pratio u Tuileries, održao ovo slovo: »Meštre Guillaume, moj prijatelju, samo je jedno sunce na svijetu i ne može ih biti dva, kao što Francuska može imati samo jednog vladara. Vidio si, kad ih je bilo više, stvari nisu išle dobro, a sada, kad sam sâm, vidiš kako je sve veselo.« Legendarni junak još za života, Henrik IV postao je nakon svoje smrti gotovo posvećenom uzoritošću. Priopćene nakon smrti, makar i u nekoj uobraziljskoj tvorbi, riječi dobivaju neprikosnoveno svojstvo testamenta: odzvanjaju poput očeva glasa koji svojoj djeci kazuje u pero svoju posljednju volju. Ne poslušati taj glas, značilo bi nešto teže od zločina: neku vrstu svetogrđa. Jer, svaka bi pobuna predstavljala raskinuće svete alijanse koja sjedinjuje vladara i njegove podanike. A da bismo ih podsjetili na njihovu dužnost, pozivamo se na najpopularnije među njima, na Meštra Guillaumea. Tko bi bolje od njega odigrao ulogu takva posrednika? Tu se očituje nedirnutom i vazda živom mitska moć lude nad kolektivnom svijesti.

Usprkos razlikama u stilu o kojima je bilo riječi, djelo objavljeno pod imenom Meštra Guillaumea — jer je doista riječ o **djelu** — začuđuje svojom izuzetnom jednostavnošću. Ponajprije, tu je jedinstvo glavnog lika, Guillaumeove osobe, koja usprkos brojnim autorima od djela do djela zadržava nepogrešnu povezanost. Nigda on ne iznevjerava vlastitu istinu niti vlastitu logiku. Nadalje, tu je jedinstvo političkoga govora: govor kojega se smionost do kraja iscrpljuje u jeziku i koja svjedoči o začudnome konformizmu na planu ideja. Da bismo ga jednom riječju odredili, kažimo da je Meštar Guillaume prototip malograđanina privržena redu, branitelja zdravih i poštenih tradicija, dobrovoljnog moralista, usprkos svome govorničkom duhu te izrazitog ksenofoba. Pomislimo koja je razdaljina prijeđena od vesele i slobodne lude srednjovjekovnoga dvora! Kakva razlika u odnosu na nekadašnjeg rušitelja privida, koji je izvikivao istinu do u nebo, bila ona povoljna ili nepovoljna! Eto gdje je prvak subverzije sveden na ulogu »papučara« burbonske ideologije. Kakav pad!

Od lude ostaje mu tek naziv ... i plaća. No od ludosti — ništa! Evo ga do kraja poslušna, bljutavo, glupo, zastrašujuće i konačno poslušna, od one tuste poslušnosti od koje klijaju trome nabrekline što ih nazivljemo »zdravim razumom«.

Nicolas Joubert, zvan Angoulevent upotpunjuje trio luda koje su okušavale svoje talente najprije na dvoru Henrika IV, a potom za vladavine Luja XIII. No riječ je o posebnoj vrsti lude. Za razliku od Mathurine i Guillaumea, on nije bio luda »sa službenim naslovom« i njegovo se ime nigdje ne spominje u knjigama kraljevih izdataka. Ali, ako nije pripadao kraljevskoj kući, imao je naslov na kojemu bi mu mnogi zavidjeli. Bijaše on **Princ luda**.

Bijaše to naziv predsjednika šaljive bratije **Bezbrižna djeca** kojih se glavna aktivnost potkraj srednjega vijeka sastojala u tome da prikazuju satiričke i alegoričke igrokaze koji se nazivahu **sotijima**. Ta grupa koju su činili članovi studentskoga svećeničkog bratstva i sinovi obitelji, dobila je od Karla VI dozvolu prikazivanja u glumištu na nogarima, podignutom usred Hallesa. Nakon stoljeća i pol djelovanja, s izrazitom aktivnošću za vladavine Luja XII, **Bezbrižna djeca** uglavnom su se dobrovoljno rasturila da bi se pridružila bratstvu Pasije. U Angouleventovo doba više nisu postojali, ali je njihov poglavar **Princ luda** zadržao neke povlastice, pa tako i pravo na jednu rezerviranu ložu u toku godine u kazalištu Hôtela de Bourgogne, uz pravo ulaska na glavna vrata i pravo prvenstva među gospodom, upravnicima i glumcima. To se kazalište, koje će se 1680. god. pripojiti Molièreovoj trupi te će nastati Comédie-Française, tada nalazilo na uglu ulice Mauconseil i ulice Neuve-Saint-François, u četvrti Halles. I nadalje je pripadalo bratstvu Pasije, ali kako su ovi odavno odustali od prikazivanja **misterija**, iznajmili su svoju dvoranu kazališnoj trupi koju je vodio Valleran Le Conte. Međutim, 1604. god. došlo je do ozbiljna spora između Princa luda i glumaca iz Hôtela de Bourgogne. Sukob je završio procesom koji je trajao nekoliko godina i pariški ga je Parlament najzad presudio tek 1608. godine. O čemu je bila riječ?

Svake godine, na isti dan, Princ luda imao je obavezu, pod prijetnjom pogubljenja, da trijumfalno uđe u grad. U toku te ceremonije, koja se nazivala i »ludi ulazak«, morao je o svom trošku i široke ruke gostiti i darivati družinu. Jedne godine, međutim, Angoulevent se ponadao da će ga mimoići taj značajni izdatak. To mu se gadno osvetilo, jer su braća Pasije jedva čekala da se otarase te naporne osobe i njegovih povlastica. Stoga pokrenuše protiv njega sudski postupak, udruživši se s još dva dostojanstvenika lude bratije: s Macloudom Puletom, »barjaktarom ludosti« i Nicolasom Arnaultom »glasonošom navedene ludosti«. Pridružio im se i Valleran le Conte, glumac i vođa trupe u Hôtel de Bourgogne koji se nije dao moliti da napadne Princa ludosti. Lijep dokaz pouzdanosti, znamo li da mu je često krao gegove za vlastite komade:

Angouleventove vješte obrate
Valleran često pokrade
Da mu začine lakrdije.[135]

Osuda je donesena u subotu 13. ožujka 1605. godine. Sudski upravnik Pariza izdaje gospodinu Nicolasu Joubertu, zvanom Angoulevent, naredbu da obavi svoj »ludi ulazak« u Pariz u »pristojnoj odjeći« (naime u kostimu lude), nakon 1. svibnja, te da prođe uobičajenim mjestima, vratima i trgovima sa svojim službenicima, pomagačima i podanicima »koji će mu odati dužne počasti, jer bi, u protivnome, izgubili njegovu milost, bili lišeni svojih kapa, a plaće bi im bile ukinute«. Ukaz je dopuštao rečenome Angouleventu da proda i založi svoja pokretna i nepokretna dobra kako bi mogao snositi troškove. U protivnome, bit će lišen svih prava, mjesto kralja lude proglasit će se ispražnjenim, vrata njegove lože u Hôtelu de Bourgogne bit će mu zatvorena, oružje će mu se oduzeti, a njegovim službenicima, advokatima i savjetnicima bit će zabranjeno da se služe palicama i kapama luda »koje je on ocrnio«.

Angoulevent je podnio žalbu višem sudu i povjerio svoju obranu Julienu Peleusu, skupštinskome advokatu, jednom od glavnih tenora pariškog pravobranilaštva. Nije mogao naići na boljega. Nadaren uvjerljivom rječitošću, Peleus je među ostalime posjedovao i dobru dozu duhovitosti: što nije zanemarivo kad se brani slučaj takve prirode. Još i više — mig slučaja ili smišljeni potez? — trebalo je da se sud sastane upravo na Poklade 1606. godine. Advokat nije mogao propustiti takvu priliku a da ne dade oduška svome žaru. Održao je svoj pledoaje nevjerojatno nadahnuto. Donosimo nekoliko ulomaka:

»Sve govori u prilog tom čovjeku i čini ga dostojnim prinčevstva, jer rođen je i othranjen u zemlji debelih svinja, a bavio se jedino filozofijom cinika. Stoga je jedino znalac u niskim željama. Šuplje je glave, prazne mješine, lišen zdrava razuma poput bukve; mozak mu je rastavljen, u glavi mu nijedan kotač ili vijuga nisu na svome mjestu, promjenljiv je poput Mjeseca; da ne duljimo, glup je te bismo ga mogli proglasiti bogom stoika. Stoga njegovo obvezivanje nema podloge. Ne treba reći da je lud samo zbog službe koju obavlja; dnevno pruža i previše dokaza svoje gluposti.«

Potom, podigavši raspravu na višu razinu ukazujući na službu **ludosti** u krilu države, ne skanjuje se glasno i jasno izjaviti, i to krajnje ozbiljno, kako se bez njega ne bi moglo:

»Tvrdim da taj Princ nije kadar raspolagati vlastitom osobom; nije joj gospodarem; u cijelosti ona pripada kralju i javnosti kojima svakodnevno služi u dvjema nadasve važnim službama. Ponajprije, svatko zna da upravlja kazalištem Hôtela de Bourgogne, da predsjeda javnim igrama i da kazališna zadovoljstva i razbibrige kralja i naroda ovise o njegovu prinčevstvu: zadatak ne samo zabavan već i uvelike nužan državi (. . .) Optuženi nije ni lakrdijaš ni igrač, već Predsjednik, Princ i Vladar igrača, glumaca i lakrdijaša.«[136]

Te nam se riječi danas nadaju neprimjerenima za sudište, jer pravosuđe doživljavamo odveć svečano i odmjereno. Stoga nas uvijek iznenađuje mješavina ozbiljnoga i šaljivoga, svojstvena pravosudnu institutu za **ancien régimea**. Koliko je veselih bratstava poput **Studentskog svećeničkog bratstva** i **Bezbrižne djece** nastalo u njegovu krilu? Tu bi pojavu valjalo podrediti religiji naspram šaljivih molitvi, ili pak kralju spram lude. Čini se uistinu da su najštovanije institucije našega društva, one o kojima neposredno ovisi sudbina ljudi — monarhija, crkva, sudstvo — same lučile svoju šaljivu protustranu kao nužno izravnanje radi vlastite ravnoteže i funkcioniranja.

Vratimo se međutim našem čovi i njegovu procesu. Burleskna obrana doktora Peleusa uvjerila je suce, i predstavnik suda izdao je ukaz koji je poništio raniji, dajući Princu luda pravo na njegovu ložu. Najposlije, nakon brojnih procedura i beskrajnih raspri, Parlament izdaje 19. srpnja 1608. god. konačni ukaz kojim se obznanjuje da Nicolas Joubert zadržava svoj naslov Princa lude i s time vezana prava. Oslobađajući ga njegova »luda ulaska« u Pariz, sve dok dvor ne naredi drukčije, priznaje mu se pravo da na dan Poklada svečano uđe kroz glavna vrata Hôtela de Bourgogne, da predstoji skupu i raspolaže svojom ložom tokom godine.[137]

Angoulevent je trijumfirao na cijeloj fronti: ne samo da se oslobodio skupe obveze već je ponovo zadobio svoj princevski naslov sa svim povlasticama. Zadržao se na tom položaju do svoje smrti, ali nije imao nasljednika, jer se običaj ugasio zajedno s njime. Mladi Luj XIII, kojemu je tada bilo deset godina, izrekao je na račun toga neobičnog prinčevanja krasan sud. Nekom prigodom, za večerom, dok su mu govorili o kraljevstvu ludosti, spontano je uzviknuo: »To je najljepše kraljevstvo na svijetu.« Nekoga drugog dana, dok je još bio mnogo mlađi, zamijenio je Angouleventa za člana kraljevske obitelji zbog njegova prinčevska naslova i upitao ga poklonivši se: »Što vam je, oče?« Sjećamo se da mali prijestolonasljednik nije previše volio lude. Ako je Meštru Guillaumeu pošlo za rukom da ga omekša, ubogome Angouleventu, čini se, to nikada nije uspjelo. U utorak 22. studenoga 1606. god., bilježi naš vjerni Héroard, kad je Princ luda ušao u njegovu sobu, izbacio ga je udarcem noge. Nekoliko dana kasnije, kad mu je njegov sobar rekao da je Angoulevent otputovao u Langres, na njegov upit zašto, sobar odgovori: »Zbog poslova, Gospodine.« Prijestolonasljednikova replika pogodila je u žižu: »Zar lude imaju poslova?«[138]

Tih nekoliko zgoda potvrđuju da je Princ luda obavljao svoju službu uz prijestolonasljednika a zacijelo i uz njegova oca. Pierre de L'Estoile, sladokusac uličnih zgoda, pripovijeda kako je nekoga dana, upravo 22. siječnja 1604. god., Henrik IV izlazio iz Louvrea u pratnji oca Cotona, glasovita jezuita nekoć zatrpana pamfletima, koji je u međuvremenu postao kraljevim ispovjednikom. Angoulevent koji je tuda prolazio, ugleda Henrika IV u živu razgovoru s Loyolinim učenikom te uze vikati iza glasa: »Živjeli kralj i otac Pamuk!« (franc. — **coton**). Odmah zatim neki plemić dotrči do njega i zada mu udarac štapom ne bi li ga podučio da bira riječi kad se obraća društvu Njegova Veličanstva. Iste večeri ovaj je četverostih kolao ulicama Pariza:

Kamo god se kralj uputi,
Otac Pamuk za njim gazi.
Ali dobri kralj ne sluti
Da fini pamuk iz Španjolske dolazi.

Malo je napisa objavljeno pod Angouleventovim imenom; jedva nekih desetak koji se po svome apokaliptičnom karakteru razlikuju od Mathurininih i Guillaumeovih. Jedan među njima je šaljiva disertacija o osobi koja je izazvala strahovitu pometnju u prvim mjesecima 1613. godine. Taj je čovjek noću obilazio ulicama Pariza, naoružan željeznom rukavicom s kandžama na vršcima prstiju s kojima je, navodno, »preturao« po ženskim spolnim organima; zvali su ga **Pipalac**.[139] Angouleventu se također pripisuju satiričke komedije »kopilanska« ili »luckasta« sadržaja koji nisu nimalo marili za jezičnu primjerenost.[140] Najposlije, proces što ga je vodio protiv Hôtlea de Bourgogne nadahnuo je dva napisa upućena Macloudu Pouletu, nazvanom »Arši-ludom« stoga što je želio sjesti na prijestolje ludosti u trenutku kad ga je njegov zakoniti vladar gotovo izgubio. Jedan od njih nosi naslov »Obrana Princa luda ili pledoaje što ga je održao Nicolas Joubert, gospodin Angoulevent, Princ luda i prvi poglavar Ludosti« (s. 1, 1605, in octavio, str. 19). Drugi je pak otrovni napad uzurpatora. Počinje ovako:

Ražalim se kad vidim naše Veličanstvo uniženo
Pod jaram takve prijetnje svedeno;
Ražalim se kad podanik zakonu takva glasa
Nije svom princu ni do pasa,
Već ti gazi veličinu i u glupu samoljublju
Žezlo ti i palicu otimlje iz ruku,
Prezire tvoju moć i vazda nastoji
Učiniti baš obratno no što su potezi tvoji.

Slijedi bijedni portret kojega ovdje donosimo nekoliko ulomaka slikovitosti radi:

Vjeđe su mu prije svega povučene.
Oči više no mački il' luđaku zamućene
Čelo crno i žuto s koga blato se skida
Poput nova gipsa sa staroga zida
Lijepi lik za oko, vrat mu boje slonovače
Poput kosti što pas je u kuhinji žvače;
Debela mu usta žuta, usne zadignute
Poput jastučića što stavlja se na zahode.
I ne vjerovah da nužnik može biti tako prljav,
Iako znam da govna pun je sav,
K'o njegova što su usta u kojima vazda ima
Sve što se najgore kaže i ugleda očima.
Žućkasto mu lice kad se zagrije sine
Žutim znojem žitne prašine . . .[141]

Poput svojih sudrugova u ludosti, Angoulevent je za života postao popularan te su se polemičari služili njime u svoju korist a da on tu nije bio ni za što. Isplatilo se da se on nađe na vašoj strani kako biste zadobili naklonost većine. Zar današnje političke partije ne postupaju jednako s filmskim ili kazališnim zvijezdama (jedva nešto svjesnijima od naših luda), u toku velikih izbornih kampanji? **Satire Ménipée**, primjerice, sadrži »Poslanicu gospodina Angouleventa jednom prijatelju« koja je čista propaganda, u čemu naš čova nema nikakva udjela. Na drugome mjestu isto ga djelo predstavlja u manje laskavim bojama. Kada je trebalo da uzme riječ na nekome skupu, opisan je ne samo kao špijun i oblokani ligaš već i kao duševno zaostao čovjek koji otvara usta samo da bi izgovorio besmislice. Agrippa d'Aubigné ga spominje u svojoj **Confession du sieur de Sancy** (Ispovijesti gospodina de Sancyja) kao osobu kojoj je navodno Mathurine, protivnica hugenota, prenijela spolnu bolest. Čisto naklapanje, dakako, iako vrlo vjerojatno, jer oboje bijahu na jednaku glasu. Angouleventa se među ostalime smatralo i najvećim svodnikom Pariza. A da stvar bude ljepša, pratile su ga i glasine kako je volio da ga njegove ljubavne družice za jednu noć bičuju do krvi. Navodno ga je žena nekog brijača, znajući za njegovu sklonost, navabila k sebi, a potom je, nakon što ga je razodjenula, pozvala svoga muža. Taj je pak, kažu, dotrčao, išibao ga toliko te su mu leđa bila poput lomače, da bi zatim potrčao do prozora i:

Jasno i glasno nek' se čuje vika
O, prijatelji, gledajte svodnika!
Što dođe ženu mi obljubit.[142]

Pripovijeda se da je Njegovo Veličanstvo Ludosti tužilo brijača, ali je sud, toliko blag spram njega, ovaj put prosudio da je »s pravom izbičevan«. Dakako, ništa ne dokazuje da je pripovijest istinita. Ali ništa ne dokazuje ni protivno . . .

Sjećanje na Angouleventa, kojega se ime često pisalo Engoulevent, sačuvano je u imenu jednog izdavača poznatoga među sveučilišnim krugovima. To ime nije nadimak lude (poput imena Triboulet, Brusquet ili Chicot), već nadimak bratije (poput imena Plate-Bourse — Plitkodžepić, Pont-Alletz — Obilazač mostova, Palt-d'Argent — Plitkosrebrić, ili Maleespargne — Raspikuća) što se nadijevalo prinčevi-

ma ludosti u studentskome svećeničkom bratstvu. Pola stoljeća ranije, Rabelais je prozvao Angouleventa kapetanom kralja Picrocholea, kojemu je bio zadatak da ode kao izvidnica sa svojih trista laganih konja da »pregleda zemlju i izvidi da neka nevolja ne prijeti kralju« (Gargantua, I, 26). Angoulevent je dakle onaj tko ide naprijed da bi izvidio ili, kao što se negda govorilo, **angouler le vent** (ispitati vjetrove) dok se čekalo na divljač.[143]

Moglo bi se pomisliti da su kraljice prikraćene na račun svojih supruga. Nije riječ o tome, ali što ćemo kad su one trošile manje novca za izdržavanje luda. To zasigurno laska njihovoj štedljivosti — ali ne nužno i njihovoj mudrosti.

Ne spominje se nijednu ludu Marije da Medici. Naprotiv, Margareta Valonska, koja joj je prethodila u bračnoj postelji našeg ženskara, imala je u službi ludu po imenu Tristan Guérin, koji je uz lakrdijaša bio i nadzornik dvorskih zabava. Zvali su ga uostalom i »podnositeljem molbi« kraljice Margot i njezinim »veselim govornikom«. Za razliku od svojih sudrugova koji su voljeli raskošnu odjeću, on je smatrao primjerenijim svome položaju da se odijeva u ogrtač od crne svile i da nosi kariranu kapu. Vidjevši ga u tom ruhu, prije biste pomislili da je riječ o nekom doktoru sa Sorbone negoli o Momusovu učeniku.

Godine 1605, ili šest godina nakon što je Sveta stolica poništila njezin brak s Henrikom IV, kraljica Margareta nastanila se u Parizu, najprije u palači u Sensu, zatim na keju Malaquaisu, gdje je dala sagraditi veličanstvenu palaču koje su se vrtovi sterali uza Seinu sve do ulice du Bac. Sa svojih prozora mogla je vidjeti palaču Louvre koja se nalazila na drugoj obali rijeke. Pomislili bismo da su se bivši supružnici, nakon što su se razdvojili rijekom, i nadalje motrili. Ali dijelilo ih je nešto nepremostivije od te male granice: cijela jedna civilizacija. I doista, kakva suprotnost! Dok je dvor Bearnežanina šokirao svojom okrutnošću i grubošću običaja, Margaretin je bio pozornicom najistančanije kulture. Posljednja potomkinja kuće Valonaca naslijedila je od njih ukus veličajnosti. Voljela je književnost, umjetnost, gozbe, glazbu, ples, lijepe odore, riječju, sve što pridonosi ljepšemu i skladnijem životu. Pomislili bismo da je pod svodovima njezine palače iznova nastupilo zlatno doba renesanse.

U jednom krilu zgrade dala je opremiti posebnu dvoranu za izvedbe dvorskog baleta. Ta je umjetnost za vladavine Henrika IV dosegla stupanj krajnje istančanosti. Margareta se potrudila da ju oživi i obnovi. Meštar Guérin obavljao je u tom kazalištu službu režisera. Kad je gospodarica postavljala **Ballet de la Royne** (Balet kraljice) 1609. god., on je bio zadužen da iznajmi tri tapiserije »koje su trebale ukrašavati kraljičine odaje na dan izvođenja baleta«.[144] To je jedini podatak kojim raspolažemo u vezi sa scenarijom. Naprotiv, znamo da je ta izvedba obilovala političko-ljubavnim peripetijama. Tom se prigodom naime Henrik IV na smrt zaljubio u Charlotte de Montmorency, a ambasador Španjolske, koji je došao u Francusku da bi pregovarao o savezima između francuskih i španjolskih kuća, javno je uvrijedio ambasadora Venecije. Incident je navodno bio povodom više od dvadeset dvoboja među plemićima koji su se tamo našli.

Charles Duret, zvan Predsjednikom od Chevryja, generalni nadzornik financija, i sam je obožavao balet. Nekoga dana za vrijeme proba jednog od njegovih djela u Arsenalu, Sully je udivljeno uzviknuo: »Gospodin Predsjednik je stvorio balet.« Guérin, koji se tamo našao, ispravi ga: »Gospodine, izvinite, molim vas. Nije Gospodin Predsjednik stvorio balet, već je balet stvorio Gospodina Predsjednika.«[145]

Naš režiser s palicom lude nije se zadovoljavao samo time da brine o dekoru i opremi, već je i sâm svakoga dana predstavljao svoje koještarije pred kraljicom Margot koja je, kaže nam Saval, »jako uživala da ih sluša«, iako »nisu pošteđeni ni najbestidnijih izraza«. Prema istom povjesničaru, autoru **Galanteries des rois de France** (Uglađenost francuskih kraljeva), nastavio je obavljati tu službu sve do smrti svoje gospodarice 1615. god., ali za to nije primio nikakve nagrade i umro je u bijedi.[146]

Deveto poglavlje

»Turobno zadovoljstvo . . .«

Eto nas na početku kraja plaćenih luda. Mnogo više no društvena pojava, to je opadanje pojava političke prirode. Vezana je uz uspon apsolutne moći koja se začinje za Henrika IV, potvrđuje za Luja XIII i doživljava vrhunac za Luja XIV. Valja reći da je tome donekle pridonio i razvoj običaja. Njega pak ne možemo promatrati odvojeno od razvoja institucija. Iako pretjerano, tumačenje Dreuxa du Radiera zaslužuje pažnju:

»Naslov Kraljeve lude izgubio je na sjaju«, piše on, »u mjeri u kojoj se duh širio, i kako su oblici razonode na dvoru postajali živahniji i domišljatiji. Ples, uprizorenja, društvene igre, raskošna putovanja, galantnost i ophođenje s gospođama, veličanstveni obroci, udaljili su turobna zadovoljstva, otužne razonode u kojoj se dosadi odrvava slušajući lakrdije nekog nesretnika lišena službe razuma i kojega se držalo to zabavnijim što su mu šale bile manje u skladu sa zdravim razumom.«

Tipične riječi osamnaestostoljetnog intelektualca — napisano je to 1767 — za kojega se sve što prethodi Regenstvu gubi u tmini vremena, te sve lude opisuje kao bijedna stvorenja kojima su se nemilosrdno smijali. Znamo da tome nije tako. Istina je, naprotiv, da se društvo od 18. stoljeća nadalje zasitilo kućnih luda — smatrajući običaj preživjelim — da bi se okrenuli kolektivnim oblicima zabave: kazalištu, baletu, komedijaškom glumištu. I sâm razvoj luda, kao što smo govorili, u mjeri u kojoj se luda sve više nadaje kao artist u varijeteu koji izvodi svoje skečeve pred mnogobrojnom publikom. No pratimo tok historije.

Pripovijeda se da je Luj XIII obožavao lude, i da su vazda bile uz njega. To je uvelike pretjerano. One za koje znamo da su bile uz njega — Mathurine, Guillaume, Angoulevent — preuzeo je od svog oca, a Angely, o kojemu će kasnije biti riječi, gotovo cijela života služio je za vladavine Luja XIV. Priči je vjerojatno povod prigovor što ga je kralju uputio stari Sully: »Sire«, kazao bi mu navodno svakoga

dana, »kad me je kralj, vaš otac, blaženo sjećanje na nj, počastio time što je od mene tražio savjeta u vezi s kraljevskim poslovima, najprije je počeo otpuštati lude i plesače.« Koliko je do plesača, zacijelo ih nije nedostajalo u odajama mladoga kralja, jer je oduvijek pokazivao izrazitu naklonost prema plesu. Volio je balet do ludila, iako sam nije umio plesati, uvijek je prisustvovao plesovima u Arsenalu ili kod nekoga visokog plemića. Od svoje petnaeste godine pa do smrti bijaše on zaista organizator i voditelj baleta što su se izvodili u velikoj dvorani Louvrea. Često bi čak i sâm izmišljao sadržaj, glazbu ili korake.

Koliko je do luda koje spominje bivši ministar Henrika IV, nije dakako riječ o ludama s palicama, već o različitim zabavljačima kakvih je bilo na svim evropskim dvorovima. Poznato je, primjerice, da je Luj XIII izdržavao četiri veličanstveno odjevena patuljka kojima znamo i imena: Pierre du Mont, Raphaël du Bois, Edme Sané i Guillaume du Petit.[147]

Nije to nimalo čudno. Naime, dio je to uobičajenih navada dvora koji drži do svog statusa. Ne treba se zgražati niti stoga što je tamo bio i jedan akrobat koji je godišnje dobivao plaću u iznosu od 800 livri, ili jedan ptičar, uzgajivač konopljarki, gospodin Abraham, koji je primao 200 livri iz kraljevske kase. Dodajmo još podatak da je taj bio u službi 1614. god. kao odgajatelj češljugara za razonodu mladome kralju, ali je njegovo mjesto ukinuto kad su grčke svrake odmijenile na dvoru kanarince.

U veljače 1613, Malherbe je prisustvovao nekom baletu kojega je ocijenio kao osrednjeg, ali je zapazio nekoga mladog plesača i zapamtio njegovo ime: zvao se Marais. »Balet nije ništa vrijedio«, piše on. »Jedino mi se svidio neki Marais odjeven u seljaka koji je vodio čovjeka prerušena u psa i navodio ga da pleše uz tako zabavne lakrdije da mi se čini da nigda nisam vidio čovjeka da se tako smije kao što se smijala kraljica.«[148] Nešto kasnije susrećemo Maraisa u nekom drugom baletu pod nazivom **Minervin trijumf** i otad stalno nastupa u dvorskim baletima. 29. siječnja 1617, pleše ulogu Armide u baletu **Renaudovo izbavljenje** što ga je upri-

zorio Estienne Durand (ženske su uloge uglavnom izvodili travestiti), dok je sam kralj igrao Renauda. Bilo je to drugi put da je Luj XIII od svoga punoljetstva pristao javno nastupati. Doduše, djelo je sadržavalo određene političke aluzije. Bilo je naime riječi o želji mladoga vladara da se oslobodi tutorstva svoje majke i da vlada svojim narodom u punini svoje moći.

Izvedbe baleta obično su počinjale dosta kasno navečer i trajale bi do jedan sat iza ponoći. Zbog nekog zakašnjenja, prikazivanje **Renaudova izbavljenja** počelo je tek u pola dva ujutro i trajalo do pet sati u prisutnosti oduševljene publike. Doduše, nije se štedjelo da bi spektakl bio veličanstven: zbor od šezdeset i četiri pjevača, osamnaest viola i četrnaest lutnji pratili su radnju; nadasve usavršena scenarija odvodila bi gledaoce u začarane krajolike u kojima je bilo planina, stijena, lugova, vrtova, fontana iz kojih je štrcala voda odlijevajući se u bazene okružene cvijećem. Lijepa nimfa izlazila bi iz bazena, a na njenu mjestu pojavila bi se grozna čudovišta, neka u obličju sova, druga kao jastozi, kornjače, puževi . . . Iza svake slike slijedile su druge divote i čuda. Balet je završavao apoteozom vladara u sjaju svoje mladosti — još mu nije bilo ni šesnaest — kako sjedi na prijestolju »na vrhu nekog uzvišenja od zlatna tkanja ukrašena dragim kamenjem, okružena dvorskom gospodom koji su padali ničice kako bi izrazili svoje udivljenje njegovim vrlinama«.[149]

Je li Luj XIII upoznao Maraisa u toku proba koje su se održavale kod vojvode de Luynesa ili pak kod kraljice majke? Je li ga već prije susreo pri izvođenju nekog drugog baleta? Ostaje međutim da su nakon izvođenja **Renaudova izbavljenja** kralj i njegov plesač postali nerazdvojni. Zacijelo ih je zbližila i zajednička ljubav spram plesa. Osim toga, Marais je bio duhovit; posjedovao je vrlo razvijen dar za podražavanje i rugao se svakome s prpošnom i sjajnom ironijom. Osjećale su se u njega neka obješenjačka sloboda, bezbrižnost, radost življenja, što je bilo u suprotnosti spram mrgodne vladareve prirode. Doslovce zaslijepljen draži tog dječaka koji je posjedovao sve što je njemu nedostajalo, Luj XIII ga je zamolio da dođe na dvor kako bi prisustvovao njegovim igrama i svečanostima. Doskora je plesač postao

nenadomjestiv. Istodobno je obavljao službu lude, intendanta i ... miljenika.

Marais je imao na dvoru dva prijatelja Mouliniera i Justicea, obojicu glazbenika kraljevske kapele kojih je ponašanje nerijetko bilo temom ogovaranja među umjetnicima zaduženima za kraljevu razonodu. A kako su, povrh svega, bili i neredovni u službi, Luj XIII odluči prepoloviti njihova primanja. Njihov prijatelj Marais smisli tada duhovit protuudarac o kojemu izvještava Tallement u svojim **Historiettes** (Povjesnice). Sva su se trojica napol odjenula i krenula otplesati maskaradu pri kraljevu buđenju: onaj koji je imao prsluk nije imao hlača i obratno. »Što to znači?« začudio se Luj XIII vidjevši ih gdje ulaze. »Sire«, odgovoriše oni uglas, »ljudi koji primaju samo pola plaće, mogu se obući samo do polovice.« Luju XIII svidjela se šala i promijenio je svoju odluku.[150]

Marais, Moulinier i Justice družili su se sa slobodarskim pjesnicima onoga doba. Sain-Amant spominje čak u svojim »Novostima s Pont-Neufa« da je »Marais plesao bergamske plesove«*. Poznavali su također Théophila de Viaua, s obzirom na to da im se imena spominju u toku njegova procesa. U svome iskazu od 21. listopada 1624. god., pjesnik, u nastojanju da dokaže kako je bio žrtvom klevete što ju je poveo otac Voisin, potvrđuje da mu je Justice ponovio sve užase što ih je jezuzit izrekao na njegov račun i da mu je otac Ségurin rekao »u prisutnosti Maraysa, Mouliniera i Justicea« kako je Voisin uputio kardinalu Rochefoucauldu dugo pismo puno gnjusnih laži. Poznato je da je osnovni grijeh za koji je bio optužen Théophile bila sodomija. Teško se protiv optužbe mogao braniti. Oko njega se, kao i oko Gastona Orleanskoga, kojemu je Moulinier uostalom bio glazbeni voditelj, preprela mreža prijatelja i homoseksualnih suučesnika kojoj su vjerojatno pripala i naša tri prijatelja. Koliko je do Luja XIII, čije se homoseksualne sklonosti danas čine nedvojbenima, možemo pitati nije li podlegao Maraisovim čarima, kao što mu se dotad zbilo pri susretu s nekim mladim ljudima. Ako je tako, tada bi uloge dvoje

* **Bergamasque** — plesovi i plesne melodije omiljeni u 18. stoljeću; ples je podrijetlom iz Bergama. (Prev.)

ljubavnika u baletu **Renaudovo izbavljenje,** u kojemu je kralj sudjelovao, poprimile drukčije sazvučje. Moralnoj i političkoj alegoriji koju je želio prikazati kompozitor Estienne Durand, pridružila bi se, na očigled svih, ljubavna alegorija. I nadalje, prema Tallemantu, pravome živom glasilu, taj je plesač, koji je promaknut u službenu ludu, posjedovao talent podražavanja koji je sve zabavljao. Nekoga dana kad se stari vojvoda d'Éperon našao kod kralja, ovaj će Maraisu: »Podražavaj gospodina d'Éperona kad je bolestan.« Ne čekajući da ga se moli, Marais poprimi glas i vojvodinu intonaciju, ne zanemarivši njegov jaki gaskonjski naglasak: »Hej! Počujte, dovedite mi Blaisea!« (bijaše to njegov sluga) »Gospodine ne možemo« — »Kako se usuđujete, čovjeku u mojim godinama?« — »Pa umro je prije godinu dana.« — »Dovedite mi ga bez obzira!« Prisutni su se hvatali za trbuh, toliko je imitacija bila vjerna. Koliko je do glavnog zainteresiranog, on se zadovoljio smiješkom u kutu usana; starac bijaše razdražljive prirode i trebalo je smionosti da ga se javno ismije. Kad je kralj izišao, Marais krene prema vojvodi da se ispriča, ali ga ovaj pokretom zaustavi: »Ne, ne, nigda nisam vidio bolje lude.«[151]

Poznato je da je Luj XIII imao veliku sklonost spram manuelnih poslova. U lijepoj biografiji toga kralja, Pierre Chevalier podsjeća kako je kralj znao šivati ukrasne trake, taliti željezo, plesti trstiku, izrađivati sagove, plesti mreže, vidati konje, destilirati miomirise te da je bio izvanredni kuhar. Ispustio je jedino zanat brijača kojima se kralj bavio iz razbibrige uz sudjelovanje svoga dragog Maraisa koji bi poslušno dopustio da ga obrije njegov vladar. Čini se da je ipak bio manje nadaren u rukovanju britvom negoli tavom za pečenje; tako bi njegova »pacijenta« nerijetko oblio hladni znoj kad bi vidio kako mu se kraljevo sječivo približava licu. Nekoga dana kad je zahvat trajao naročito dugo, a operater bio naročito nespretan, Marais je ustao, stao kopati po džepovima, izvukao petnaest sua i dao ih kralju. Taj se, sveudilj prihvaćajući igru, pobuni: »Što, samo petnaest sua?« — »Dat ću vam više kad postanete majstor«, provali drugi. Kralju se to pričinilo toliko smješnim te je odmah zgodu ispripovjedio cijelome dvoru. Stigla je i do Richelieuovih ušiju koji je događaj smatrao uvredljivim i dao

je kazniti ludu kako bi je poučio da poštuje svoga gospodara. Kazna se čini to pretjeranija znamo li da je Marais sebi znao dopustiti i mnogo smionije izjave Njegovu Veličanstvu. Nije li mu nekoga dana dobacio sasvim otvoreno: »Dvije stvari ne bih mogao podnijeti u vašem poslu.« — »Koje?«, upita kralj. »Da jedem sam, a da serem u društvu.«[152]

Nekoga dana dok je šetao u okolici Saint-Germain-en-Layea s nekoliko osoba iz svoje pratnje, Luj XIII ugleda nekog seljaka čije mu se istodobno prepredeno i bezazleno lice svidjelo. Željan razonode, kralj ga dade pozvati, i uze pripovijedati o njegovim poljima, kulturama, godišnjem dobu . . . Drugi, ne znajući s kime govori, odgovori najslobodnije na svijetu: »E pa, gospon, jesu li vaša polja jednak lepa kak' su naša«? Napokon! Oduševilo se društvo, najzad jedan pravi rustični tip! I netko tko ne govori kao u romanima gospodina d'Urféa! Kako je to zabavno! I kako bi bilo draškavo dovesti ga na dvor! Ništa lakše! Rekoše mu da se uspne u kočiju i odoše. Krenuše za Saint-Germain i zaustaviše se u velikom dvorištu ispred dvorca. I nadalje ne pomišljajući da se nalazi pred kraljem Francuske, Jean Doucet — bijaše mu to ime — nije se nimalo zbunio i zadržao je svoj slobodni način govorenja. Luj XIII ga je okružio brojnim pažnjama, umiljavao mu se iza snaga i zaigrao s njime **Pierrette** zaradivši deset sua. Dok je drugi bjesnio, kralj, ponosan što je zaradio deset sua od prostačine, dade ih odnijeti u Reuil, kako bi ih Richelieu, prikovan bolešću za postelju, vidio vlastitim očima. Deset sua! Ništa, kazali bismo. Ali kralj je bio oduševljen, jer ga tih deset sua izjednačuje s najbjednijim podanikom. Zar seljak Doucet i kralj Francuske nisu izjednačeni u igri? I nije li upravo činjenica da seljak gubi znak njegove slobode? Varljiva iluzija! Izgubivši deset sua, Doucet nije postao političkim bićem: izgubio je u igri, tek jedan potez i to je sve!

Dakako, Luj XIII mu je odmah namirio štetu poklonivši mu dvadeset lijepih zlatnika što ih je seljak brižno spremio u svoju kesu, primijetivši, namigujući uz prepredeni osmijeh: »Bumo vam vrnuli, gospon, bumo vrnuli; tolike poreze i vragolije namećete siromaku! . . .« Nakon nekog vremena dali su mu sašiti raskošno crveno odijelo obrubljeno zlatom (koje nazivahu **bezazlenim**) i poslaše ga na selo, uz obvezu

da dvaput tjedno dođe zabavljati Njegovo Veličanstvo. Nekoga dana stigao je bez svoga »bezazlenog«. Upitaše ga zašto nije odjenuo svoje odijelo. »To je zato što je danas praznik«, objasnio je, »a kad idem k meši, samo glediju moju kiklju i pozabiju se bogu moliti.«

Prema Tallemantu, kojemu zahvaljujemo tu pripovijest, Jean Doucet umro je iste godine kad i Luj XIII, a njegova je obitelj i nadalje primala malu naknadu. Nije dakle bila riječ o pravoj službenoj ludi, niti o profesionalnu zabavljaču, već o osobi izdvojenoj iz svoje sredine, koje je sav čar u očima dvora proizlazio upravo s njegova autentična značaja. Riječju, bijaše on luda protiv svoje volje. To međutim nije priječilo da postane glasovit: svi su poznavali Jeana Douceta. Njegovo je ime s vremenom postalo simbolom čovjeka iz naroda, sinonimom za budalasta i razmetljiva seljaka. Za nekoga bi se kazalo **Jean Doucet,** kao što bi se za drugoga reklo **Jacyues Bonhomme** (nadimak za priprosta seljaka). Dvadeset godina nakon njegove smrti sjećanje na njega još živi, o čemu svjedoči jedna brošura pisana seljačkim iskvarenim govorom, tiskana 1660. god.: »Ispovijest Janota i Piarota Douceta iz Villenocea i Jacoa Paqueta de Pantina o čudima koja su vidjeli za dolaska kraljice, zajedno s onima koja je Janot pripovijedao da je vidio za vrijeme Te Deuma i vatrometa«. Ime mu se spominje u poslovičnu smislu u pismu što ga Madame de Sévigné, rugajući se Racineu i Boileauu koji su kao historiografi prisiljeni da prate Luja XIV u svim pothvatima, upućuje svome nećaku Bussy-Rabutinu: »Oni se dodvoruju kralju na čuđenje brojnih i uistinu umornih četa; pomalo me podsjećaju na dva Jeana Douceta.«[153]

Takav glas, iako nije baš laskav za onoga koga prati, poslužio je nekome sedamnaestoljetnom glumcu koji se predstavljao da je nećak Jeana Douceta i nastupao pod njegovim imenom u nekoj talijanskoj glumačkoj družini. Za vrijeme neke predstave prikazivane u prisutnosti Ane Austrijske i mladoga Luja XIV u veljači 1645, postigao je veliki uspjeh u ulozi Scaramoucheovog sluge. Igrajući ulogu bezazlena seljaka uvelike je zabavio dvor svojim budalastim govorom i začuđenim izrazom lica. Jean Loret ga je živo prikazao u svojoj glasovitoj rimovanoj gazeti:

Ali, u vezi komedije,
Valja kazati riječ-dvije
Jer neki dan Jean Doucet
Bujicom smijeha razoruža
Kraljicu i presvijetlog joj muža,
Pa i sve dvorske lude,
S peckave al' zabavne besjede,
Što naviraše mu poput tuša,
Dok glumljaše slugu Scaramouchea,
Bijaše to u kazalištu talijanskom,
Gdje taj priglupi i bezazleni gnom,
Bez maski i kakva trika,
Dade izvrstan prikaz lika.
Nigda Mézetin, ni Scapin,
Ni Trivelin, ni Turlupin,
Ni Kolombina, ni Briguelle,
Niti čudesna Polichinelle,
Ni Gorju, tanano rugalo,
Ni Jodelet, piskavo unjkalo,
Ni Garguille, ni krupni Guillaume,
Najveće lude u kraljevstvu tom,
Ne pružiše dvoru sjajnije razonode
Od toga dana upriličene zgode.
Nadasve rijetko smijeh spominjem,
Jer stoik sam raspoloženjem;
No kako sam večeri prisustvovao,
Doucet me toliko razdragao
Te mi i danas pri sjećanju
Suze smijeha na oči naviru.[154]

Ne tako oduševljeno, Tallemant suho bilježi kako su dva nećaka dobrog seljaka iz Ile-de-Francea »pokušala zauzeti njegovo mjesto, ali to bijahu«, kaže on, »tek loše šaljivdžije«. U svakom slučaju, bilježimo ovdje primjer stvarne osobe koja se preobražava u poslovičnu ličnost da bi najposlije postala licem iz komedije. Na isti način, lakrdijaši Gros—Guillaume (ne treba ga brkati s gospođom Guillaume), Tabarin ili Jodelet bijahu najprije glumci, da bi potom ime prepustili kazališnim likovima. Značajna preobrazba do koje dolazi u trenutku kada kućnu lakrdiju i samu odmjenjuje kazališna, i kada dvorska luda nestaje da bi ustupila mjesto šaljivdžijama s Pont-Neufa.

Ako se »bezazleni« Luja XIII zvao Doucet (Umilnik), luda Gastona Orleanskoga odazivala se na ime Sauvage (Divljak). Pomislili bismo da su dva nadimka namjerno izmišljena kako bi označila suprotnost između dva brata, jedan blagih i čednih navada (nadasve u odnosu spram gospođa); drugi slobodnih nazora, razvratan, stručnjak u nevaljalstu. Začudno, ista antinomija prisutna je i kod njihovih zabavljača. Doucet bijaše priprosta, bezopasna duha. Sauvagea, naprotiv, pamtimo kao sumnjiva mistifikatora, kadra da uhvati u stupicu i najlukavijeg druškana. Pripovijeda se kako je nekoga dana, želeći se pridružiti svome gospodaru u Lorrainei a nemajući ništa da obuje za taj dugi put, naručio desetak pari čizama kod deset različitih postolara, naredivši da mu ih dostave u različito vrijeme. Svakome se tom prilikom požalio da mu je jedna čizma pretijesna, i naredio im svima da ih donesu u isti sat. Drugoga dana u određeno vrijeme, svi se nađoše licem u lice pred vratima svoje mušterije, da bi zajedno ustanovili kako je ovaj pobjegao.

Sauvageova specijalnost bijahu lažne novosti. Na taj je način vedro parodirao nadasve ozbiljno Renaudotovo glasilo »Gazette« — kojega su se prvi brojevi upravo bili pojavili — šireći najnevjerojatnije novosti. Jedna od njih nosila je naslov: »Pismo markiza Vistempenarda barunu Anconarisu«. Sadržavala je »Novosti svijeta« za mjesec siječanj i veljaču 1632. Prva je donosila vijest o smrti Feniksa u Nizardrodanu, u Arabiji. »Burleskna gazeta« ubrzo je postala vrlo moderni žanr koji su podražavala neka šaljiva škrabala, primjerice autori »Nazarinada«*. »Sauvageova gazeta bila je mnogo omiljenija od ove druge«, bilježi Tallemant. Ne bi prošlo ni dana da Sauvage ne izmisli neku podvalu. Nekog dana objavio je tiskani listić ilustriran ribom koji je prozvao **jadranski šaran** tvrdeći da je u njezinu tijelu pronašao nebrojivu količinu kubura, helebardi, križeva itd. Novost je objavljena u najozbiljnijem tonu i kružila provincijama Francuske. Ali evo, zacijelo, njegove ponajbolje šale. O njoj se uostalom dugo govorilo i skupštinski godišnjaci sačuvali su snažno sjećanje za nj. Trinaesti siječnja 1637. god. ukaz Parlamenta iz Grenoblea oslobodio je Magdaleinu d'Automont iz Aiguemèrea svake krivnje za preljub i proglasio zakonitim dijete što ga je netom rodila. Žena je međutim priznala da dijete nije začela u zagrljaju svoga muža koji je već četiri godine odsutan. Pa ipak ukaz navodi kako je »s obzirom na to da su joj se u snu prividjeli lik i dodir rečenog gospodina iz Aiguemèrea, njezina supruga, doživjela to za-

* Prema Julesu Mazarinu (1602—61), francuskom političaru i kardinalu, Richelieuovu nasljedniku, meceni književnika i umjetnika (Prev.)

čeće i trudnoću jednako kao da je on bio prisutan«.[155] Riječju, dostajala je snaga uobrazilje da oplodi dičnu suprugu. Ukaz bijaše napisan najčišćim stilom Parlamenta Grenoblea; navedena su imena supružnika liječnika i babice, te je bilo nemoguće sumnjati u njegovu izvornost. Slučaj je nadigao veliku prašinu. Liječnici su se sporili u vezi s njegovom izuzetnošću. Najposlije je ugledno Sveučilište iz Montpellierea, nakon zrela promišljanja predložilo ovakvo »znanstveno« objašnjenje fenomena: »Pretpostavlja se«, glasi izjava, »da je gospođa d'Aiguemère usnila svoj san neke ljetne noći, da je prozor njezine sobe bio otvoren, njezin krevet izložen zalazu, pokrivač se bio razgrnuo te ju je jugozapadnjak, natopljen organskim česticama ljudskih insekata, letećim zamecima, oplodio.«[156] Je li igda niknuo nevjerojatniji primjerak cvijeta neukosti i nadriučenosti u vrtu retorike? Pa ipak, nekoliko mjeseci kasnije, državni tužilac Pariza, sumnjajući u patvorinu, pozove svoga kolegu iz Grenoblea da iznova ispita svoju presudu. Ukaz od 13. srpnja 1637. god. obznanio je onaj od 13. siječnja »lažnim, izmišljenim, klevetničkim i uvredljivim po čast Parlamenta«. Naređeno je da »kopija navedenog ukaza bude dostavljena izvršitelju kazne višega suda koji će ga proglasiti nevažećim, poderati, baciti u vatru i spaliti ispred glavnih vrata palače na javnome trgu Saint-André«.[157]

Autor glasovita ukaza, koji je ismijao uzvišeni Parlament Grenoblea, i ne manje štovano Sveučilište Montpellierea, bijaše, pogodit ćete, naš mudri Sauvage. Slučaj nam je otkrio Tallemant des Réaux.[158]

Pa da mu je to bio i jedini pohvat, luda Gastona Orleanskoga zasluživala bi našu vječnu zahvalnost. Uvrštava se on time u dugačku liniju obmanjivača svake vrste, veselih naklapala kojih soj, čini se, na žalost, odumire. Razlog više da preko njega pozdravimo duh takvih dobročinitelja čovječanstva prošlih, sadašnjih i budućih.

Angely bijaše posljednja luda francuskoga dvora. Podrijetlo mu ostaje tajnom. Pripovijedalo se da je iz siromašne plemićke obitelji, ali ništa to ne potvrđuje. Auguste Jal je

otkrio ime Angely u arhivima Saint-Germaina, Saint-Sulpicea i Saint-Nicolas-des Champsa: dva Phillipea i jednog Jeana kojih se patronim različito pisao Langelli, Langelly, Langely ili Langeli, shodno ćudi svećenika koji je pisao krsni list. Jedan među njima, za kojega se kaže da je bio »dvorski krojač odjeće«, imao je dva sina, Guillaumea i Pierrea; Jeann, najmlađi imao je sina imenom Jacques. Treći je pak imao kćerku Étiennette koju je nad krsteničkom pliticom držao neki »Estienne de Luppé, sin gospodina de Luppéa, rizničar gospodina de Contija«. Koji će od tih Angelyja postati ludom Luja XIV: Jacques? Guillaume? Pierre? Sve ukazuje da je bio jedan od njih. A možda i nijedan od te trojice. Kako god bilo, ime Angely nije bilo tako često, pa su oni zacijelo bili u nekakvu srodstvu: svi koje smo naveli morali su biti više-manje bratići.

Osim toga, činjenica da je jednoj djevojci prezimenom Angely bio kum rizničar princa de Contija dopušta pretpostavku da su postojale neke veze između njih i palače obitelji Condé. Zasigurno riječ je o odnosima između gospodara i slugu, ali unatoč tome dragocjenima, jer je možda upravo zahvaljujući njima naš budući nosilac palice luda uspio ući u kuću mladog vojvode d'Enghiena kao štalski momak. To mu naime bijaše prvim zanimanjem. Nije ga dugo zadržao, jer je Condé, uočivši da sluzi ne nedostaje ni smionosti niti duha, odlučio da ga 1643. povede sa sobom u vojsku. Dobro se spram njega ophodio i uvrstio ga u svoje osoblje za razonodu. Zahvaljujući tako visokoj zaštiti, Angely se osmjelio te se nije libio da kaže što misli u vezi sa svime i s bilo čime. Bile su mu dopuštene mnoge stvari uz uvjet da se ne izražava odviše slobodno. Ako bi se pak zaboravio — što je, čini se, često bio slučaj — Rochefort, princev sobar, dobio je naredbu da ga udari štapom.

U djelu **Marion Delorme,** Victor Hugo je Angelyja proglasio službenom ludom Luja XIII (usput rečeno, neku prilično povučenu ludu) što ovaj zacijelo nije bio, jer je još služio Condéa u vrijeme bitke kod Rocroyja, koja se odigrala pet dana nakon vladareve smrti. Nekoliko godina kasnije, slijedi on svoga gospodara u suludim pohvatima Fronde, potom u pothvatima u Flandriji. Tek nakon što je Condéu iznova ukaza-

na milost, dakle 1660. god., preći će Angely u službu Luja XIV. Kaže se čak da ga je Condé poklonio francuskoj kruni kao rijedak i dragocjeni poklon. Istina je da je mali konjušar razvio u družbi s njime umijeće duhovita ogovaranja i podrugljive drskosti za što je pobjednik u bici kod Rocroya bio rijetko nadaren.

Susret Sunca i Ludosti bio je onakav kakvime ga možemo zamisliti. Prvi je, zračeći plamenovima svoje mlade moći, prepoznao u drugome blještave odsjaje duha. Odmah je zatražio da ga prati u stopu. Angely je svugdje bio uz kralja. Za vrijeme dugih ceremonija obroka stajao je iza njegova naslonjača izbacujući zajedljive epigrame na račun uzvanika. Dvorani ga nisu voljeli, jer je pogađao točno i nasmijavao kralja. Kad bi on bio u blizini, bolje je bilo proći neprimijećen, kao što je činio Ménage koji pripovijeda u svojim **Uspomenama:** »Kad sam jednom bio na večeri kod kralja kojoj je prisustvovao Angely, **kojemu se uopće nisam obraćao kako ne bi kazao ništa o meni,** Marigny je rekao M.B.***: 'Od svih luda koje su pratile Gospodina Princa, jedini se Angely obogatio.'«[159] Istini za volju, bogatstvo koje je bilo dovoljno veliko da izazove ljubomoru mnogih plemića i gorčinu pjesnika najradije viđenih na dvoru, pa i samoga Boileaua, manje je dugovao Condéu negoli Luju XIV. Iako nigda nije staleški pripao kraljevoj kući, kralj mu je poklanjao, izuzev svoje zaštite, značajne sume namijenjene njegovu izdržavanju, što je nekog pjesnika također pomalo ljubomornoga i željnoga kraljeve velikodušnosti, ponukalo da napiše:

Angeli je u kraju svom,
Bio tek prostim pastirom
U Francuskoj pak markiz posta
Te življaše raskošno podosta.
Flamancem bijaše on glupan
No čim bje Francuzom imenovan,
Postade on vješt i uman.
Tako Luju valja zahvaliti
Što jadnoj ludi um povrati.[160]

Autor stihova zacijelo iz poruge dodjeljuje Angelyju naslov markiza. Isto tako, glumac i dramaturg Raymond Poisson posvećuje svoj komad **Le Fou rainsonnable** (Razborita luda) (1664) »Gospodinu Markizu d'Angelyju«, dok zaglavlje nosi markiški grb na kojemu je prikazan dukat a na njemu anđeo s

ljiljanom u ruci. Poissonova posveta počinje ovako: »Ako je ta luda, Gospodine, to u dovoljnoj mjeri da vam se svidi, sva je prilika da će razonoditi i onoga koji danas zabavlja najvećega vladara na svijetu«. Nastavak još bolje ukazuje na važnost osobe i ljubomoru što je izaziva na sve strane. Uobičajeni ulizivački ton u takvim posvetama jedva prikriva ironiju, koja je pri pažljivu čitanju, gotovo uvredljiva. Prosudite sami: »Svatko priznaje da položaj što ga zauzimate na dvoru zaslužujete više no itko, pa ako i ima dosta ljudi koji vam zavide, nitko se ne bi usudio priželjkivati vaše mjesto a da time sebi ne učini nažao: vaša prirodna dobrota sili svakoga da vas voli a vaše udvaranje je toliko spretno i uveseljavajuće da su i najstariji dvorani prisiljeni da vam se dive.«

U Angelyja nema nikakve neobičnosti u odijevanju ili u ponašanju: ništa u njega ne ukazuje da je lakrdijaš. Ako se njegova služba sastoji u tome da razgovor uzdigne iznad uobičajenoga, začinivši ga satirom, radi to zajedljivo, duhovito, pakosno ali nigda pretjerujući. Što god učinio i kazao, valja mu poštovati pravila uglađenosti. Nismo više u dobu kad su sebi lude, pod okriljem kape sa zvončićima, dopuštale najniže i najmasnije šale. Ono što se nazivlje »stoljećem Luja XIV« predstavlja religiju **uglađenosti**. Kralj zahtijeva da ona bude svugdje zastupljena: u jeziku kao i u običajima, u gradu i na dvoru. Neustručavanje jednoga Guillaumea ili Mathurine bili bi neprimjereni u salonu Versaillesa ili u budoaru neke otmjene gospođe. Galski duh izaziva gnušanje, a rableovsko pretjerivanje, još uvažavano s početka stoljeća, nadaje se čudovišnim suvremenicima La Rochefoucaulda i Madelaine de Scudéry. Angely je stoga lakrdiju prepustio lakrdijašima: psovke, prostačke kretnje, udarci nogom u stražnjicu i masne šale više se ne podnose izuzev u sajamskom glumištvu.

Kako stoljeće odmiče, svjedoci smo izrođavanja smijeha. Lišen malo-pomalo univerzalnosti, koja mu je u srednjem vijeku i u renesansi omogućavala da iskazuje prvotnu istinu svijeta i čovjeka, gubi luda istodobno i svoju osloboditeljsku i obnoviteljsku moć. U tom kontekstu polje njezina djelovanja svodi se na dobro sročen izrijek, dosjetljivu ćudljivost, ironičnu aluziju, brižno išarani epigram. Ali, ponajviše, luda

»klasičnog« razdoblja definitivno je izgubila svoje suprotstavljajuće svojstvo. Ako je i zadržala kritičku moć, primjenjuje je samo kad je riječ o nekome sporednom pojedincu. Njegova prisutnost uz kralja više ne stavlja u pitanje poredak svijeta; nije on više šaljivi kraljev dvojnik, njegova živa karikatura, njegov moćni negativni odraz. Apsolutni monarh može nadalje vladati bez prepreke: Veliki Rušitelj je mrtav. Angely stoga utjelovljuje ludu stoljeća svjetlosti čija satira, u nedostatku univerzalnog značenja, izruguje tek pojedine poroke pojedinca ili društva. Posjedujemo o tome nekoliko svjedočanstava, malobrojnih ali rasvjetljujućih. Evo ih:

Nekoga dana, za vrijeme kraljeve večere, Angely će grofu de Nogentu, dvoraninu naročito željnu kraljeve naklonosti kojega je naša luda srčano prezirala: »Gospodine grofe, pokrijmo se istom kapom. Ljudima poput nas dvojice to neće donijeti posljedica.« »Ménage nas, kojemu dugujemo tu anegdotu, uvjerava da je to toliko pogodilo Gosp. de Nogenta te je osjetio tako snažnu bol »da je umalo umro«. Drugom prilikom, i nadalje prema **Menagiani,** Angely se naduveno šepurio okružen krugom slušatelja kada je ušao Bautru, Nogentov stariji brat. »Stižete u pravi tren da mi pomognete, već sam se umorio ovako sam.« Pripisuje mu se i odgovor nekome tko ga je upitao da li će prisustvovati propovijedi Oca***: »Nikad ne idem na propovijedi. Ne volim im se rugati a nema ničega što se može shvatiti ozbiljnim.«

Kako je Luj XIV sveo plemstvo na gotovo posvemašnju podređenost kruni, Angelyjeva su ogovaranja zbog toga imala odjek kakav zacijelo ne bi imala u ranijim razdobljima. Mogla su ona imati najozbiljnije posljedice za svakoga tko im je bio predmetom. Ménageova izjava u vezi s Nogentovom smrću može se učiniti pretjeranom; no nipošto nije nemoguća: na dvoru Kralja-Sunca riječi su ubijale. Olako se prima neku osobnu uvredu; od nje se lako, čak dosta brzo oporavlja. Ali izgubiti vladarevu naklonost, znači umrijeti za svijet, za sebi ravne, za samoga sebe. Stoga je razumljivo da je Angely pobuđivao užas. A kako naš čova bijaše beskrupulozni prepredenjak, to je šutnju naplaćivao zlatom, pa su mu ucjene zacijelo donijele isto onoliko koliko i kraljeva velikodušnost. To objašnjava značajno bogatstvo koje

mu je pribavila laska jednih, zavist drugih a prezir svih. Bojali su ga se i mrzili ga. Najposlije, međutim, dvorani su skovali spletku protiv njega, zbog koje je bio i protjeran. S Angelyjem je ludost kao službeno zanimanje zauvijek nestala s francuskoga dvora.

To međutim ne znači da se običaj izdržavanja zabavljača nije zadržao još neko vrijeme kod visokog plemstva i princeva po krvi. Tako znamo za izvjesnog Maranzaca, konjušara u kojnušnici pokojnoga Velikog Prijestolonasljednika, sina Luja XIV, koji je zapravo obavljao i službu zabavljača. Nakon smrti svoga gospodara 1711. god., prešao je u službu vojvotkinje Bourbon-Condé, zakonite kraljeve kćerke koju je luda zabavljao. Bijaše on nenamjerni komičar glupave vrste koji je krivo povezivao riječi i pravio strahovite jezične greške čim bi otvorio usta. Vojvotkinja je sakupljala njegove »bisere« i zapisivala ih u bilježnicu. U želji da njima razonodi svoje prijatelje, zadužila je opata Grécourta, koji je stanovao kod nje u svojstvu lektora, da sačini od njih zbirku koju je sama tiskala, uz opatovu pomoć, u svojoj privatnoj tiskari u palači Bourbon. Otisnuto je pedeset primjeraka namijenjenih bliskim prijateljima pod naslovom **Maranzakiniana** i s izmišljenim nazivom izdavača: »Tiskala štamparija Vourst, godine 1730, u prodaji kod Corocoa, preko puta franjevaca.«[161] Charles Nodier, veliki ljubitelj bibliografskih vrijednosti, opisuje knjižicu kao »zbirku budalaština i besmislica koje su općenito prije jezički nepravilne negoli zabavne; njihov se sukus najčešće nahodi u prebačaju ideja do čega dolazi uslijed povezivanja najneobičnijih riječi.« Prosudimo sami na osnovi nekoliko primjera:

»Maranzac se ne osjeća dobro za stolom i ustaje. Pitaju ga za razlog 'Gospodine' reče, 'ne mogu izdržati; strahovito mi se koči želudac.' Daju mu rajnskoga vina koje jako voli. On približi čašu svjetlosti, pokaže je svima i kaže: 'Evo što se zove vinom, pobogu! Žuto je poput tinte!« Ili »Opali šest hitaca lovačkom puškom na divlju svinju i sve promaši. Razbješnjen će: 'Do đavola! Ne znam po kojoj zvijezdi danas kročim.'«

Eto što je nasmijavalo do suza princezu po krvi u doba regentstva . . . Još u posljednjoj ćudljivosti i ima poezije, ali većina »izreka« što sačinjavaju pedeset i pet stranica **Maranzakiniane** tek su ništavne budalaštine. Međutim, o osobi koja ih je nadahnula ne znamo gotovo ništa, izuzev da je umro kao osamdesetogodišnjak oko 1735. godine.

Duhovni ustroj »stoljeća svjetlosti« posve je ukinuo kućne lude kao posljednji ostatak feudalne civilizacije. Voltaire upravo izražava misao svoga stoljeća kada piše: »Svi bijasmo pomalo barbari, svi koliko god nas ima sjeverno od Alpi. Svaki princ je imao svoju ludu sa službenim naslovom. Neobrazovani kraljevi, koje su odgojile neznalice, nisu mogli poznavati uzvišena zadovoljstva duha; toliko su unizili ljudsku prirodu te su plaćali ljude da im pripovijedaju gluposti.«[162] Navraća se uostalom na isti sadržaj riječima koje podsjećaju na one Dreuxa du Radiera što smo ih ranije naveli: »Potreba za zabavom, nemoć da se domognu zabavne i vrijedne razonode u vrijeme neznanja i lošeg ukusa, uzrokom je da se pribjeglo tome turobnom zadovoljstvu koje unizuje ljudski duh.«[163]

Koji od njegovih suvremenika ne bi potpisao taj sud? Pri tim riječima, gost dvorca Sans-souci vjerojatno je zaboravio kako i sam nije prezreo da igra dvorsku ludu pred Fridrikom II . . .

Ako su službene lude posve iščezle s prinčevskih dvorova, našlo se međutim glumaca — i ne ponajmanjih — koji nisu smatrali unižavajućim da obavljaju isti posao. Pisac-glumac Boutet de Monvel (1745—1811) zgražao se kad se njegov drug Dugazon, jedan od najboljih glumaca Comédie-Française, toliko unizio da glumi slugu u komedijama izvodeći navodno neponovljive lakrdije. Kako se mogu pobirati lovorike, ako se izazivaju salve smijeha u parteru i šokira izvođenjem istih šala pred probranom publikom nekog salona u Versaillesu. Evo uostalom što u vezi s time kaže Boutet de Monvel u svojim neobjavljenim **Memoarima**:

»Vidio sam na francuskom dvoru službene lude, iako im je moda navodno prošla i makar im se ime više ne spominje u troškovnicima kraljevske kuće. Vidio sam jednog glumca iz Théâtre Française kako glumi to nisko stvorenje. Hvalio

se naslovom 'Šaljivdžije u pratnji dvora'. 'Šaljivdžija' za tu 'gospodu' odgovara lakrdijašu, ali obuhvaća još bjednije značenje; to je idiom bulevarskih kazališta i velikih glumaca: tom se riječju služe Taloni, Mayeuri i njima slični. Vidio sam Dugazona kako sebi pred kraljevskom obitelji dopušta lakrdije, majmunarije putujućeg glumca, prostačke pripovijesti, neprilično podražavanje koje bi se jedva osmjelili izvoditi Thévenin de Saint-Legier pred Karlom V, Triboulet pred Lujom XII i Franjom I, Brusquet pred Henrikom II, Franjom II i Karlom IX, meštar Guillaume i Chicot da razonode Henrika IV, riječju, sve poznate i glasovite lude iz vremena kad ljudi još nisu bili, ili nisu mogli biti, toliko istančani pri izboru svojih zadovoljstava. A u osamnaestom stoljeću vidio sam Dugazona i izvjesnoga Mussona, slikara i službenika, kako pribjegavaju tome nedostojnom sredstvu. I što najviše začuđuje: vidio sam da su požnjeli uspjeh.«[164]

Za vrijeme Jakobinske diktature, u nekoliko gradova uprilićene su protuvjerske maskerade čija je pretjeranost podsjećala na velike srednjovjekovne svečanosti, poput Svečanosti luda ili Svečanosti magarca. Revolucionarnom ludilu pripojilo se posvećeno prestupničko ludilo. U Lyonu, primjerice, »Apoteoza mučenika slobode Chaliera« praćena je narodnim plesom a među plesačima bio je i jedan magarac s mitrom na glavi ukrašen biskupskim ukrasima; na repu mu bijahu obješeni Biblija i evanđelja. Parodija vjerskog obreda uprilićena je također pred oltarom pred kojim se dizala bista junaka svečanosti Marie-Josepha Chaliera, kojega su poslali na giljotinu lionski kontrarevolucionarni odredi i koji je bio smaknut 17. srpnja 1793. u nadasve okrutnim okolnostima (krvnik nije bio dovoljno iskusan pa je triput spuštao sječivo ne uspijevajući odvojiti glavu od tijela, te je posao morao dovršiti sjekirom).

U mnogim zajednicama oživljava se stari običaj Svečanosti luda: burleskne povorke, biskupovi posjednuti natraške na magarcima, žene koje batinaju kipove svetaca, časne sestre što plešu karmanjolu*, sankiloti su se veselo kretali ulicama u povorkama preodjeveni u odežde i mantije koje su

* Revolucionarna pjesma i ples iz vremena francuske buržoaske revolucije potkraj 18. stoljeća (Prev.)

ukrali u sakristijama itd. Ta parodička uprizorenja izrugivala su crkvene simbole ali također i simbole despotizma. U potonjem slučaju radilo se o **svjetovnoj** ili **političkoj** verziji rituala transgresije. Tako se u nekim svečanostima ustanika moglo vidjeti sankilote preodjevene u aristokrate kako nose crvene ili plave trake plemstva. Gdjekad bi upriličavali šaljivi prikaz kraljevog suđenja i pogubljenja: bio bi on prikazan gdjekad u liku svinje, ili bi ga pak predstavljala lutka ukrašena obilježjima monarhije. Na pravoj giljotini hinili bi sječenje glave i potom pronosili ostatke Luja Capeta* u dvokolici za smeće, kao što su u srednjem vijeku vozili biskupa ili papu luda.

Sve se zbiva kao da je ludost poruge, koje se prostor u toku stoljeća zamijenio s prostorom moći, iznova zadobila svoju kolektivnu dimenziju. Zajedno s revolucijom, svečanost — naime istodobno i pobuna jer ih malo toga dijeli — postaje velikim osloboditeljskim zamahom koji povremence obnavlja porobljene narode.

* Cape — ogrtač s kapuljačom, nadimak Huguesa, kralja Francuske, i ime što su ga nadjenuli Luju XVI za vrijeme francuske revolucije. (Prev.)

Epilog

Luda danas?

Kako su plaćene lude nestale iz našega društva, s pravom se možemo pitati tko je zauzeo njihovo mjesto uz prinčeve koji nama vladaju. Tko su suvremeni razoritelji privida, kadri da im se obraćaju jezikom istine i poruge, kao što to stoljećima bijahu nositelji palice lude?

Naše strukture moći to slabije podnose komiku subverzije što su nemoćniji spram njih. Možemo se boriti protiv neprijatelja koji se pridržava pravila igre (suprotstavljene partije u parlamentarnim demokracijama, primjerice), ali ne protiv lakrdijaša koji su izvan pravila igre, pa čak i izvan političkog uloga.

Princ prema tome više nema lude. Ali luda zato nije nestala. Naprosto, nije više u službi samo jednoga: ona je luda društva u cijelosti — luda naroda.

U 19. stoljeću, satirički tisak je preuzeo ulogu lude, gdjekad i po cijenu najvećih opasnosti. Ali još više od satiričkog govora, karikatura, pretjerivanje, ono što Balandier nazivlje »grafičkom bufonerijom« sadrži najžešću ironiju. Javila se ona već u toku starog poretka i restauracije. Ali za Drugog carstva razvit će svu svoju negatorsku moć. Tada se javljaju specijalizirani listovi s okrutnim ilustracijama. Nekima već samo ime ukazuje da su sljedbenici dvorske lude: »Zvončić«, »Triboulet«, ili pak »Polichinelle« ili »Rusvaj« koji su istog zamaha. »Satirička slika«, piše Balandier »priopćuje na svoj način veliku igru reda i nereda, prilagođenost i pobunu. Poput lakrdijaševa postupka, služi se ona obratima situacija, nepridržavanjem propisa i slobodama svake vrste. Napada ona služeći se sredstvima komičnoga i smiješnoga. Uz to je jednako dvosmislena, jer oslobađa kritičnost koju ublažuje smijeh.«[165]

Treba li reći da je satirički tisak, kakav je postojao u 19. stoljeću, praktički odumro? Ono što je danas preživjelo, čini se dobrano sumornim i stidljivim u poredbi spram nevjerojatne jetkosti pisaca pamfleta iz vremena izlaženja »Badin-

gueta« (Šalovreba). Da i ne govorimo o glasilu »Canard Enchainé« (Okovani patak) koje se institucionaliziralo u toku godina i koje od 10. svibnja 1981. godine upravo dramatično opada. Pomislili bismo da ga je zgodila neka nenadana afazija. Nekoć tako brbljav, tako znatiželjan, tako spreman da prenese i najslobodnije glasine — gdjekad nadasve kompromitantne — sada je kao zalijepljen u svojoj močvari, ne znajući kamo da položi nogu. Zbilo se s njime isto što i s našom dvorskom ludom. U trenutku kad je postao objektivnim saveznikom moći, preostalo mu je tek da iščezne. Nipošto ne bismo poželjeli istu sudbinu dragome palmipedu, žrtvi pobjede socijalista. Ali najposlije, kažimo otvoreno, kad se ukus za porugu nema više čime hraniti u svojoj kući, bolje je da hranu potraži drugdje; u »Le Fou parle« (Luda govori), primjerice, glasilu kojeg nam se naslov dakako sviđa i kojega uz to nigda ne izdaje. Taj je mjesečnik tako nesigurna statusa te se svakog mjeseca pitamo hoće li preživjeti do sljedećega, no istodobno gotovo je jedini uspio održati na životu tešku spregu vitriola i farse. Koliko jučer, naveli bismo ovdje i »Charlie-Hebdo« (Charlijev tjednik) da nije potonuo uz sjećamo se kakav lom. **De Profundis . . .**

Ako je pozornica ostala, od 17. stoljeća naovamo, jednim od povlaštenih mjesta poruge, ne treba je tražiti niti u komediji karaktera, niti u teatru običaja već u lakrdijaša s Pont-Neufa, Tabarina, Gaultiera-Garguillea, Gros-Guillaumea i u njihova direktna nasljednika: klauna.

Sa svojim stereotipnim lakrdijama, svojim ritualnim kostimom, svojom kao utetoviranom šminkom, kreštavim glasom, klaun se spontano prebacuje u neki izdvojeni prostor: nastanjuje drugi planet, kojem pista određuje granice. Unutar magičnoga kruga, **sve** postaje mogućim: lažne se izvjesnosti lome ostavljajući slobodan tok neodoljivoj bujici smijeha. Izokrenuti svijet! Svijet bez težine! . . . Čovjek počinje letjeti u prostoru; pantera postaje ovcom, žonglerova kugla ostaje visiti u zraku, medvjed hoda po žici a slon postaje lakši od dječjeg balona . . . dok klaun, kralj toga karnevala bez početka i kraja, pokazuje fantastični dugi nos našoj logici, našim vrijednostima, našim sistemima. Klaun-ogledalo; klaun-karikatura; klaun-probni kamen . . . Klaun: »naličje« čovjeka. Nekoga dana, ne podnoseći nadalje da nas ismijava

taj veliki crvotočni nos i ta golema usta, prorezana do ušiju, vazda nasmijana, poslali smo ga udarcem noge u stražnjicu da pleše među zvijezdama. Ubogi klaun! I otad, neprestance nas progoni u našoj težnji za otadžbinom.

No davno je tome kako je kvadrat bijela platna odmijenio okruglu pistu. Prave velike lude 20. stoljeća zovu se Buster Keaton, Charlie Chaplin, Jacques Tati. S njima počinje vječna borba malog slabog čovjeka protiv diva. Zvao se on totalitarizam, fašizam ili industrijsko društvo, znamo da Golijat nigda ne izlazi posve neoštećen iz toga okršaja. Moć nije duhovita. U protivnome ne bi bila moć. U nekoliko pirueta mali bi je čovjek posadio nasred arene, zapjenjenu od nemoćna bijesa, poput iznurena bika izložena sveopćemu podsmijehu.

Nesposobna da se bori jednakim oružjem protiv uprizorenja vlastite silovitosti, bila ona odvratna ili naprosto smiješna, moć se pritajila u vlastitu prikazivanju, potpomognuta audiovizuelnim medijima koji su ubrzali proces teatralizacije političkog života. Svakome je danas poznato da je izborna kampanja ponajprije posao reklamnih agencija i da se »promocija« nekoga kandidata, bilo kojega, malo razlikuje od puštanja u opticaj nove marke deterdženta. Odatle debilno shematiziranje parole kandidata i njegovo nužno obučavanje televizijskome mediju.

Srećom, događa se da se spektakl osveti zbog takva prisilnog nametanja i na koji bijedni način! — od strane politike, pa gledaocima-biračima podari **pravu** lekciju komedije . . . i politike. To se, primjerice, zbilo 1981. god. za Colucheove kandidature na predsjedničkim izborima.

Prije no otvoreno neprijateljstvo, ta je kandidatura u krilu političke klase izazvala mješavinu svadljive zgrčenosti, povrijeđena dostojanstva i loše prikrivena nerada (nije li naš pseudo-kandidat prošao sa 12 posto glasova?). Prekršivši ritual služeći se parodijom, Coluche je doslovce zbunio profesionalce u javnim poslovima. Obasjao je tako i ostale kandidate podrugljivim odrazom njihove vlastite kandidature, i ponudio biračima izokrenutu sliku institucije. Zabavljao se time što izgovara pravila, pretura karte, remeti ustroj. I, učinivši to, izložio je opasnosti sam temelj igre.

Svjesno ili ne, Coluche je, od početka svoje kampanje do povlačenja svoje kandidature, postupao bez greške. Sa začudnom sigurnošću preuzeo je on ulogu lakrdijaša »rušitelja igre«. To podrazumijeva da se nijednom nije uhvatio u zamke koda. Bez ijednoga krivoga koraka prešao je tanku žicu napetu vrlo visoko ponad prljave gužve. I zato: Bravo — i živio hodač po žici! Bravo i živio klaun, klaunov jezik širitelj bogohulja, psovki, skarednosti, nepriličnosti, podsjećajući nas neprestance na materijalnost tijela: opetovna repetitivna riječ poput svakog zazivanja; riječ zatvorena u samoj sebi, bez vanjskoga domašaja; neumoljiva, porazna riječ ...

Sjetite se pobješnjelih krikova zastupnika »istinskoga« političkog govora i onih »legitimnih« pravovjernika? Kolika dreka od strane svake partije, lijeve i desne! ... Kakvo obilje gluposti iz inače nadahnutih pera; Kakva glupava naivnost onih koji su izrazili namjeru da glasaju za njega (kao da je to bio smisao njegove kandidature!) i koji bijahu prevareniji od ostalih. Da, »afera Coluche« nije samo izazvala cvokot zubi i suze na licu gospođe Garaud; snimila je ona obrazinu tisućama ljudi; pronio se krovovima krik da je kralj naprosto nag. Ako ni zbog čega drugog, već stoga nije bila uzaludna. Nimalo ne čudi da su Colucheov potez najbolje razumjeli intelektualci (poimence, filozofi i sociolozi), u mjeri u kojoj intelektualac ostaje možda jedini istinski lakrdijaš narušitelj mira modernih vremena.

Uspevši se na barikade da bi održao govor radnicima sindikalcima Renault-Billancourta, Jean-Paul Sartre igra istu ulogu nepoštovanja i neprimjerenosti kakvu igra luda — mutitelj slika. Ili barem komičar. Ali poruga je prisutna u tog filozofa koji odlučuje srušiti svoju kulu od slonovače da bi se pridružio borbi radnika-štrajkaša. Sublimna i groteskna lakrdija što utiskuje stid u lice moći: Sartre-Charlot obeščašćuje poredak koji dopušta takvu sramotu. Sartre-kolporter koji prodaje »La Cause du peuple« na bulevaru Saint-Michel čini upravo to. Tadanji upravnik policije Maurice Grimaud, istančan razborit čovjek, ne daje ga uhititi. Nekom novinaru, koji se zbog toga čudi, odgovara: »Mislite li da sam toliko blesav da pošaljem Sartrea na policijsku stanicu?« Doista dalekovidno! ... Čudno: trebat će čekati filozofov pogreb da mu gomila, spontano, iznova podari njegovu lakrdijašku

dimenziju. Pogrebna povorka preobrazila se u karnevalsku maskeratu; na sve strane izranjala su namazana lica, groteskne obrazine, klaunovski nosovi, suluda prerušavanja. Nitko se nije zgražao smatrajući prizor neprimjerenim. Bijaše to **najpravednije** odavanje počasti vrhunskome unereditelju.

Bernar Haller, ekspert u lakrdiji, i sam genijalna luda, kojemu sam se jednom obratio u vezi sa sadržajem svoje knjige, odgovorio mi je na pitanja nizom anegdota u najboljemu ludirajućem stilu. Njihov autor? Salvadore Dali, majstor u poruzi. Dali me je uputio na nadrealizam kojega se mjesto ovdje nameće (zahvaljujući Halleru) kao savršeno uprizorenje subverzije naslikane bojama ludosti.

Jer su Dada i potom nadrealistički pokret u punoj svijesti i prisebnosti proglasili svojim ognjištem neodređeni prostor devijacije: mjestom naprasne sprdnje za neke; za druge, mjestom stvaralaštva i obnavljanja forme. Možda se nigda izvanjski pokazatelji ludost-nepravilnost, izvrtanje, beskorisnost — nisu tako promišljeno našli u službi nekog cilja: svim sredstvima izazvati pometnju unutar estetskih konformizama. »Provokacija!«, urlao je pogođeni akademizam. Ali provokacija koju je svojatao sam nadrealizam. Ne samo kao metoda uništenja, već kao postulat, s obzirom na to da je umjetnost skandal. Poruga, stvaralaštvo — ista borba koja podaruje različite sastojine svoga uprizorenja skrivenom licu stvari: ludost, besmisao, onirizam, djetinjstvo, erotizam, nesvjesno ... Prepuštajući se hiperteatralizaciji svoje paranoje, Salvador Dali sažimlje u svojoj osobi sveukupni nadrealistički zanos postajući njegovim živim simbolom (u suprotnosti spram Bretona, patrijarhalnoga i biblijskog lika). Pod obrazinom »genijalnog lakrdijaša« kojega svaka riječ i svaki pokret nastoje potcrtati spektakularnu hipertrofiju njegova **ja**, Dali obija katance logike da bi je odmijenila njegova »metoda iracionalne spoznaje« (Eluard).

Nadrealističan po vezama koje ga objedinjuju s grupom i po svojim prvim napisima u »Minotaurusu«, Jacques Lacan razvija poput Dalija neku auto-mitologiju devijacije, i ovaj put **dramatizirane**, što je uprizoruje s nekom megalomanskom sklonošću k razmetljivosti, odbijena zvijezda koja se oplođuje svojim odbijanjem. Lakrdijaš, zacijelo, i to u pravom

smislu riječi — usprkos iščeznuću smijeha. Osim da ga iznova uvede u obliku bijesa, razaranja, katarze.

Razdaljina koja ga odvaja od normi kazivanja i postupanja proistječe, kad je o njemu riječ, od zasigurno objelodanjujućeg fermenta. Catherine Clément ga uspoređuje sa šamanima iz dalekog Sibira gdje žive plemena Jakuta. A »šamani su javni zabavljači«, kaže ona. Neki pak nazivaju Lacana »Buster Keatonom psihoanalize«, ozbiljnim klaunom, neprobojne maske, čiji izvanjski izgled mnogobrojnih neobičnosti, izazivlje pukotinu, naviješta **razliku**, ustrajava na izdvajanju od grupe. Toliko o »javnom zabavljaču«. Preostaje još onaj obredni dio kojim Lacan okružuje svoje javne istupe (predavanja, seminari, kongresi) koji uvelike nalikuju na obred transgresije. Svi su uvjeti svečanog polaganja prisutni, i riječ je o tome da ih se premaši nadvisivanjem svetosti: tajnik, služitelj, koji prati učitelja, kao što kapelan prati visokog svećenika, u prvome redu prisutnost pravih posvećenika, tišina prožeta usrdnošću vjernika, zanos koji ih obuzimlje, hijeratska neproničnost služitelja ... sve namjerno podsjeća na kult nekoga nevidljivog božanstva. No valja se narugati i samome učitelju, kao »subjektu za kojeg se pretpostavlja da zna«, koji se, primjerice, upinje da nigda ne povisi glasa iznad neke vrste slaba šapata, koji, usprkos mikrofonima postavljenim na stolu, jedva dopire do prvih redova slušateljstva. Tome valja pridodati izrazitu sporost govornika i »progutane« riječi (»kaž'm v'm ... br'ga me«, itd.) ...

No transgresija bez sumnje nalazi svoje povlašteno mjesto u samom govoru. Ponajprije stoga što je taj govor krajnje drzak i provokativan, jer Lacan očigledno uživa u tome da zbuni svoje slušaoce tretmanom šoka: zavođenje/razočaranje, ili, točnije, onime uključivanja/isključivanja. Tome jeziku kojega su »neupućeni« nadasve optužili s njegova ezoterizma, svojstvena je (nadasve?) poruga. Temeljeći na »akcidentima« jezika (lapsusi, kalamburi itd.), miješajući neprestance uglađeni govor sa žargonom, liričnost sa skarednošću, neologizme s arhaizmima, taj govor, sav razlomljen i razbuktao, predstavlja jednu od najžešćih postavljanja u pitanje jezika samog.

To neprestano skretanje bića i riječi postavlja stupice to podmuklije što igraju na nepredvidljivo, neuhvatljivo. Kako utvrditi smisao kad vam odmah klizi između prstiju poput kuglica žive. Istodobno tu i tamo. »Lacan nastupa pod maskom«, piše Catherine Clément, »ali ispod maske njega naprosto nema.[166] Njegov paranoični delirij nadovezuje se na riječi lude — nadahnute, proročanske, lude pjesnika, ludirajuće lude — utoliko što govori a da nigda ništa ne **kaže**, dok istodobno njegova riječ, sve u bijegu, klizaju, skrnavljenju smisla ipak iskazuje nešto istinito: **istinu** lude.

— Sartre i Lacan su mrtvi. Daliju nije najbolje. Pjevači preklapaju jedno te isto. Ostaje Jean-Edern Hallier.

— Slaba utjeha.

— Okrutni ste.

— Zahtjevan.

— Taj ludi Hallier, toliko uznosit, čini mi se ipak istinskom ludom, ludom u velikoj tradiciji! ... Čujete li ga, izdaleka kako trese svojim zvončićima pričvršćenim po cijelome tijelu, od vrha kape do šiljka povijenih cipela, kako neumorno pleše, poskakuje, prevrće se. Kakva zaglušna buka! Kakav je urnebesni lakrdijaš taj Papageno što nadimlje svoje perje, skačući s namisli na namisao, napuhujući desetke golemih balona što se namah rasprskavaju u zraku ... A uz to kakav đavolski opsjenar i mamitelj! Šarlatan kome nije ravan ni jedan prodavač nadrilijekova! A tek okretan ... Uvijek tamo gdje mu se ne nadate, poput lasice iz pjesme »Prošao je ovuda; a pojavit će se tamo ...«, čavrljajući, blistajući, zibljući se na svome malome drvenom konju, ispršena trupa s pliticom u ruci! Recite sami, nije li to dostojni potomak Tribouleta, Caillettea, Brusqueta, Chicota i ostalih ...

— Prestanite, zaboga! Vrti mi se u glavi.

20. travnja 1982.

Bilješke

1 Jean-Baptiste Thiers, **Traité des jeux et des divertissements** (Traktat o igrama i razonodama), Pariz 1968.

2 Postoje i drugi dokazi njegove velikodušnosti u sličnim prilikama. Isp. **Inventaires mobiliers et extraits des comptes des ducs de Bourgogne de la Maison des Valois** (Popis pokretne imovine i izvaci iz računovodstvenih knjiga burgundskih vojvoda dinastije Valois) (1367—1477), što ga je objavio Bernard Prost, Pariz, 1902—1913, sv. I, str. 89—90.

3 Podsjetimo, izuzev Balaamove magarice, na onu na kojoj je sjedio Krist prilikom ulaska u Jeruzalem, na magarca iz Betlehema te na magarca koji je nosio Djevicu s djetetom za bijega u Egipat.

4 »Ovo je dan radosti! Vjerujte mi: neka se potjera s tih svečanosti svakoga tko je tužan! Neka se udalji sve one koji su ispunjeni mržnjom ili su snuždeni! Slavljenici svečanosti magarca žele jedino veselje« — **L'Office des fous et la messè de l'âne** (Služba luda i misa magaraca) Pierrea de Corbeila snimio je instrumentalni i vokalni sastav Guillaumea Dufayja (Ploče **Erato**, 1980).

5 Latinski tekst toga pisma, datiranog 1645. god., navodi Du Tilliot u **Mémoires pour servir â l'histoire de la fête des fous** (Sjećanja koja će poslužiti povijesti svečanosti luda), 1741, str. 23—24.

6 Crtež nosi natpis na grčkome: »Alexamenos štuje Boga«. Možda je također riječ o nekoj zlonamjernoj karikaturi kao i o vjerskome činu nekoga setskoga gnostika koji izjednačuje Isusa Krista s egipatskim božanstvom Setom s magarećom glavom. Poznato je uostalom da su pogani optuživali prve kršćane stoga što su obožavali glavu magarca (isp. Minucius Felix, **Octavius IX**). Prema Harveyju Coxu (**La Fête des fous** — Svečanost luda — str. 167—168), »možda je također istina da su ti kršćani iz katakombi imali dublji smisao za komičnu apsurdnost svog položaja no što mi zamišljamo. Bijedna gomila robova, ubogara i siromaha, mora da je ponekad osjećala neprimjerenost svojih težnji«.

7 Rabelais, **Pantagruel**, knjiga III, pogl. XXXVII; prev. Stanislav Vinaver, Prosveta, Beograd 1950, str. 414.

8 Erazmo, **Eloge de la Folie** (Pohvala ludosti), prev. P. de Nolhac, izd. Garnier-Flammarion, str. 70—71.

9 Harvey Cox, **La Fête des fous** (Svečanost luda), Pariz, Seuil, 1971, str. 178.

10 Ibid.

11 **Catalogue des Actes de François Ier** (Popis ukaza Franje I), Pariz, Imprimérie nationale, 1887—1908, sv. VIII, str. 270. i 280.

12 Michel Foucault, **Histoire de la folie à l'âge classique** (Povijest ludosti u klasičnom razdoblju), Pariz, Gallimard, zbirka »Tel«, 1976, str. 24.

13 Robert Klein, **La Forme et l'intelligible,** Pariz, Gallimard, 1970, str. 439.

14 Michel Foucault, op. cit., str. 26.

15 Drugi pisci antike opisuju ludu kao posve obrijanu. Prema Lukijanu, ostavljao mu se tek čuperak na vrhu lubanje, koji je stajao uspravno poput krijeste. Grčki i rimski zabavljači uvijek su prikazani posve obrijane glave (**mimus calvus**). U kršćanskoj Evropi uobičavalo se brijati dogola duševno zaostale i umobolnike. Jean de Venette piše oko 1357. god. u svojoj povijesti u stihovima o **Trima Marijama**:

I da ga još više posrame,
Ošišaše ga do glave same,
Poput markizića udarena.
A sve s ruga golema.

16 Charles Leber spominje zanimljivu varijantu pokrivala lude: glasoviti rebus iz Pikardije (kraj 15. st.), koji se čuva u Nacionalnoj biblioteci, predstavlja ludu koja na kapi nosi falos u erekciji posađen točno na sredini čela. Isti nas znanstvenik podsjeća kako su mladići u toku svečanosti u čast Dioniza nosili na glavi kožnati rog u obliku falosa dok su trčali ulicama plešući i pjevajući skaredne napjeve. Nazivalo se to **saltatio phallica.** Potječe li kapa lude s rogom od toga antičkog običaja? Leber ne misli tako. Ali vjerojatno postoji neki odnos između dugih ušiju magarca i simbolike falosa. Lucijeva preobrazba u Apulejevu romanu čini mi se značajnom u tom smislu.

17 Clément Marot, **Coq à l'asne à Lyon Jamet** (Pošalice iz Lyon Jameta).

18 **Pantagruel,** knjiga II, pogl. XLV.

19 Naznačimo, znatiželje radi, mali erotski sastav iz 18. stoljeća s naslovom Le Grelot ou les etc. etc. (Zvončić ili itd. itd.) iz 1762, koji pripovijeda o šaljivim dogodovštinama nekoga mladog princa koji je nosio zvončić na vrhu spolovila.

20 Jean Savaron, **Traité contre les masques** (Rasprava protiv obrazina), 1608. g.

21 Zapazit ćemo da žuto, koje je tako opterećeno negativnim vrijednostima na zemlji, postaje atributom vjere i duhovitosti u božanskim sferama. Žuto je boja zlata, boja vječnog života koja se sjedinjuje s izvornom čistoćom bijeloga u vatikanskim tumačenjima. Primijetimo također da šafran, koji se vezuje uz ludost, simbolizira mudrost u budističkih svećenika te nose i haljine u toj boji.

22 R. J. M. Begeer, »Le bouffon Gonella peint par Jan Van Eyck« (Lakrdijaš Gonella kojega je naslikao Jan Van Eyck), u **Ond Holland,** 1952, str. 125. i d.

23 **Chroniques de Gaguin continuées** (Nastavak kronika o Gaguinu), sv. II, str. 245, u Canelovu navodu u **Recherches historiques sur les fous des rois de France** (Povijesna istraživanja o ludama francuskih kraljeva), 1873. str. 282.

24 **Requeste au roy . . .** (Molba kralju . . .) od S. de Vertaua, Pariz, 1605, in quarto.

25 Bernard Prost, **Inventaires mobiliers et extraits des comptes des ducs de Bourgogne de la Maison de Valois** (1363—1477), Pariz, Leroux, 1902—1913, sv. 2. in oktavo.

26 Spomenimo da je postojao i treći Triboulet koji je, potkraj 15. stoljeća, bio jedan od prvih profesionalnih glumaca. Zacijelo je stekao određenu slavu kad ga oko 1470. god. zovu da nastupi u »Feste des Roys« (Kraljevoj proslavi). Čini se također da je nastupio u ulozi meštra Pathelina u istoimenoj farsi. Taj je Triboulet neko vrijeme surađivao s Meštrom Moucheom. Obojica bijahu prozvani »igračima ekspertima«, naime, prema Gustavu Cohenu, znalcima u čarobnjaštvu i akrobatskim umijećima. Ne zna se međutim treba li ih poistovjetiti s Rabelaisovim »komedijašem« u XVI knjizi **Pantagruela,** kojega vazda prati njegov »poručnik i miljenik Triboulet«.

27 Prema Arnaudu d'Agnelu u **Les comptes du roi René** (Računovodstvene knjige kralja Renéa), Pariz, Alph. Picard, 1908—1910, sv. 3. in octavo (sv. I, str. 289, 298; sv. III, str. 59—64).

28 Vidi: A. Jal, **Dictionnaire critique de biographie et d'histoire** (Kritički rječnik biografije i historije), 2. izd., Pariz, 1872, članak »Fous en titre d'office« (Službena luda).

29 Roger Caillois, **L'Homme et le sacré** (Čovjek i sveto), ponovljeno izdanje Gallimard, zbirka »Idées«, 1976, str. 207.

30 »Galli autem, invenientes in hoc loco nomen **Fil,** et nescientes quid esset, pro eo substituerunt aliquid sibi magis notum **Fol,** quo stultus denotatur, qui nec in bello nec politica regni oeconomia locum habere potest; nisi forte stulte imaginati fuerint Regis Joculatorem aut Mimum in hunc locum introducendum.« (Thomas Hyde, **De Ludis orientalibus libri II, quorum prior historiam Shahiludii continent,** Oxford, 1694, str. 77—78).

31 »Senex Nestoris personam gerens explorator est, qui vulgo **alphicus** dicitur. Reginae geminat cursum, gressum obliquans tanquam insidiator.« (Alexandre Neckam, **De Naturis Rerum,** pogl. »De Scaccis«, izd. London, 1863, str. 325).

32 Jean-Marie L'Hôte, **Les Tarots** (Taroti), Pariz, Atlas, 1978.

33 U gradovima koji su imali svoje stalne plaćene lude, gradska je uprava protjerivala lutajuće lakrdijaše koji su obilazili kraljevstvo živeći od milostinje. Obično bi bili osuđeni na progonstvo ili bi plaćali veće ili manje globe. Nekoliko primjera u gradu Lilleu spominje Canel, op. cit., br. 1.

34 Alteracija tog nadimka glasila bi **Gringalet,** kako je bilo ime lakrdijašu iz Hôtela Bourgogne početkom 17. stoljeća, partneru Guillota-Gorjua kojega je nazivao svojim učiteljem. U svojim **Contes i discours d'Eutrapel** (Eutrapelove pripovijesti i govori), 1585, u XXIV pogl., Noël du Fail spominje svog partnera **Gringaleta.** Riječ je najvjerojatnije o nazivu za popularni lik kojemu su svojstvena određena tjelesna obilježja.

35 U vezi s tim svečanostima valja pročitati izuzetnu studiju Joëla Lefèbvrea, **Les Fols et la folie, Etude sur les genres du comique et la création littéraire en Allemagne pendant la Renaissance** (Lude i ludost, studija o komičkim žanrovima i književno stvaralaštvo u Njemačkoj za vrijeme renesanse), Pariz, Klincksieck, 1968 (posebice cijelo I poglavlje).

36 P.-L. Courier, **Deuxième lettre particulière** (Drugo neobično pismo).

37 Za **ancien régimea,** fiskalni prokurator bijaše službenik koji je u javnome ministarstvu rješavao pravna pitanja plemstva; brinuo je o pravima plemića i o zajedničkim interesima plemstva.

38 Claude-François Menestrier, **Des représentations en musique, ancienne et moderne** (Prikazi u staroj i suvremenoj glazbi), Pariz, 1681, str. 52. Nadalje prema Menestrieru, od tih kola na kojima se pjevalo satiričke napjeve nastala je latinska izreka **Plaustra injuriarum** (grobnica, uvreda).

39 Du Tilliot, **Mémoires sur la fête des fous** (Sjećanje na svečanost luda), 2. dio, str. 66.

40 Ibid. str. 110.

41 Ibid., str. 111.

42 Anatomski odljevi u vosku dra Spitzera još se čuvaju u Bruxellesu. Godine 1980. bili su izloženi u Belgijskom kulturnom centru u Parizu.

43 **Epigrammes,** knjiga VIII, 13.

44 **Pohvala ludosti,** navedeno izdanje, str. 26—27.

45 **Ilijada,** II pjevanje, stih 212. i d.

46 **Samuel,** XXI, 13—16.

47 Seneka, **Pisma Luciliju**, knjiga V, 50.

48 Anegdotu bilježi Svetonije u **Životu Vespazijana,** pogl. XIX.

49 Prema Ordericu Vitalu, **Historia Ecclesiastica**, izd. Leprevost, sv. III, str. 99.

50 Te su povelje reproducirane u XV svesku **Mémoires de la Société des antiquités de Normandie**, (Sjećanja na društvo u antičkom razdoblju Normandije), str. 96, zbirka I i II.

51 A ne Ivan V, kao što pogrešno navodi J. Trévédy u »Fous, Folles et Astrologues à la cour de Bretagne« (Muške i ženske lude te astrolozi na bretonskome dvoru) u **Bulletin de la société archéologique du Finistère** (Bilten arheološkog društva u Finisteru), Quimper-Rennes, 1891, str. 5. i d.

52 Glagol **tribouler (troubler** — ometati) nalazimo, među ostalime, kod Alaina Chartiera: »Dobrima nadolaze nevolje i kinje ih, jer su po usudu nespokojni **(triboulés)**«; a kod Froissarta: »U Engleskoj su u to doba svi bili smeteni **(triboulés)** i loše raspoloženi.« Pasquier pak govori o **triboule-ménage** u značenju **trouble-ménage** (uznemiritelj, ometalo). Prema nekima to bi ime valjalo porediti s latinskim **tribulus** (čičak) kojega glava načičkana bodljama označava glavu lude. Prema drugima, **Triboulet** bi bilo izvedeno iz provansalskog **tribo**, svrdlo, instrument koji je nekoć služio za liječenje umobolnih, od koje je riječi dalje izvedeno **tribounat, triboulat**, naime **probušen.** — Nužno pomišljamo i na **Troboulat Bonhommeta** (1887) Viliersa de L'Isle Adama, zbirku od pet novela kojih je središnji lik junak s tim imenom, materijalistički nastrojeni i ograničeni građanin. Dodajmo najposlije da **Tribouiet** nije samo nadimak, već i prezime. Jal spominje nekoliko primjera iz 16. i 17. stoljeća, a sjećamo se da je jedan ministar Pete Republike bio Raymond Triboulet. Prema A. Dauzatu, istoj grupi patronima pripadaju **Tribout, Tribol, Triboul, Triboulot,** kao i pogrdno **Triboullard.**

53 Osim tog medaljona, Laurana je izradio i jedan bareljef u mramoru koji prikazuje Tribouleta koji se danas čuva u **Allen Memorial Art Museum** u Oberlinu (Ohio). Dva djela su vrlo slična, no bareljef prikazuje samo glavu lika (reproduciran je u Tietze-Conrat, **Dwarfs and gesters in art**, New York, 1957, str. 43).

54 Bonaventure Des Périers, **Nouvelle recreations** (Nove razonode): XXIII novela, preuzeta iz XXI poglavlja djela Charlesa Bourdignéa **Légende joyeuse de Maistre Pierre Faifeu, contenant plusieurs singularitez et véritez** (Vesela legenda o meštru Pierreu Faifeu koja sadrži nekoliko neobičnosti i istina), objavljena po prvi put 1526 (u quarto got.). Četiri Des Périersova stiha, nadahnuta su glasovitom baladom Clémenta Marota o **Bratu Lubinu**.

55 Isp. **Les Cent nouvelles Nouvelles** (Sto novih novela) — (novela LXIII).

56 Isp. Bonaventure Des Périers, **Les nouvelles récréations** (novela LXVIII: **De maistre Berthaud, à qui on fit accoire qu'il estoit mort** — O majstoru Berthaudu kojega su uvjerili da je mrtav).

57 Geoffroy se spominje u računima kraljevih prijema i ruha od 12. srpnja 1316. do 1. siječnja naredne godine. Evo člana koji se na nj odnosi: »Za haljinu u tri dijela za meštra Geffroya, ludu.«

58 Guillaume Bouchet, **Les Sérées,** izd. C. E. Roybet, Lemerre, 1873—1882, sv. V, str. 51.

59 Dreux du Radier, **Récréations historiques, critiques, morales ...**, (Historijske, kritičke, ćudoredne razonode ...), Pariz, 1767, sv. I, str. 1. Navod Dreuxa du Radiera objavio je tridesetak godina ranije Legendre de Saint-Aubin u **Traité de l'opinion, où mémoires pour servir à l'histoire de l'esprit humain** (Traktat o mišljenju ili sjećanja koja će poslužiti povijesti ljudskoga duha), Pariz 1773, sv. 6.

60 Shakespeare, **Noć kraljeva,** čin III, priz. I.

61 Vidi u vezi s time izvrstan članak Pierrea Darmona »Autrefois les nains« (Patuljci nekoć) u **L'Histoire** (Povijest), br. 19, siječanj 1980, str. 48—57.

62 **Sommaire traicté du revenu et despense des finances de France, ensemble les pensions de nos seigneurs et dames de la Cour, escrit par Nicolas Rémond, secrétaire d'estat** (Sažeti izvještaj o primanjima i troškovima financija Francuske, ukupna primanja gospode i gospođa s našega Dvora, napisao Nicolas Rémond, državni sekretar), 1622. Usprkos navedenu datumu, riječ je o budžetu iz 1620. podrobno navedenu u djelu što ga je objavio Fournier: **Variétés historiques et littéraires** (Historijske i književne raznolikosti), Pariz 1856, sv. VI, str. 85—130.

63 Boileau, **Satire I**, stih 109—112.

64 Ronsard, **Oeuvres complètes** (Sabrana djela), izd. Laumonier, Pariz, Didier, »Textes Français Modernes« (Moderni francuski tekstovi), sv. XI, str. 127. Daljnje žaoke usmjerene protiv gluposti luda nalazimo u **Passavantu** (Propusnica) Théodorea de Bèzea, izd. Isidore Lisieux, 1875, str. 34, 38, 180.

65 Brantôme, **Oeuvres complètes**, izd. Ludovic Lalanne, sv. III, str. 343. Sam pak epitaf nije pronađen u Ronsardovu djelu; zacijelo je pjesnik prosudio da nije vrijedan da ga uvrsti.

66 Pjesnik Antoine de Cotel također je sastavio, za istu prigodu, sonet vrlo sličan Passeratovu, no nešto nespretniji:

Thulène i poziv mu ugasiše se u isti mah;
Pa ipak, molim vas, sire, na vama je da ih oživite
Jer svijet prepun je luda, znajte
I odveć željnih da vam smijehom oduzmu dah.
Između pjesnika i lude težak je odabir:
Obojica su predmet ruganja, dok sami se rugaju svima:
Jedan sklon je srdžbi, a drugog lako hvata ljutina;
Svak' zbori i kroči slijedeć' trenutka hir.
Jedan nosi smion šešir, drugi u kapi zelenoj;
Svaki svoju pijesan voli, jedan ljubomoran na svoj poj,
Dok drugi palicu ne pušta ni kad kreće u boj.
Među njima znamo tek jednu razliku:
Jer sreća, kažu, ludi često ide na ruku,
Dok s pjesnikom često slučaj je obratan.

67 François Ogier, **Apologie pour Monsieur de Balzac** (Apologija za gospodina Balzaca), Pariz, 1627, str. 100—101.

68 Jean Duvignaud, **L'Acteur, Esquisse d'une sociologie du comédien** (Glumac. Skica za jednu sociologiju glumca), Pariz, Gallimard, 1965, str. 47.

69 **The works of the learned Sir Thomas Browne**, 1686, trakt. XIII, br. 9.

70 Te se slike čuva u muzeju Prado. Reprodukciju jedne od njih nalazimo u Tietze-Conrat, op. cit., str. 41. Podsjetimo također da je Velasquez izradio šest portreta luda sa španjolskoga dvora za kraljevsku rezidenciju **Buen Retiro.** Od četiri sačuvana, tri se nalaze u muzeju Prado, a posljednji u **Cleveland Museum of art** (Isp. José-Lopez-Rey, »On Velasquez portraits of jesters at the Buen Retiro« u **Gazette des Beuax-Arts,** travanj 1981, str. 33—36).

71 Le Duchat, izdavač Rabelaisa u 18. stoljeću, smatra da je **Seigni** nastalo od latinskoga **Senex** (starac). Ali objašnjenje što ga daje La Monnoye u svojim komentarima XLI noveli Des Périersa čini se vjerojatnijim: »Riječ **Seigni**, na jeziku pokrajine Rouergue, znači **gospodin**; stoga bi se moglo vjerovati da je **Seigni Johan** iz III Rabelaisove knjige podrijetlom iz Rouerguea, odakle je doveden u Pariz.«

72 Rabelais, **Pantagruel**, knjiga III, pogl. XXXVII; prev. Stanislav Vinaver, Prosveta, Beograd 1950, str. 415—416. Prvu verziju te osude iznio je Jean André, pravnik iz 14. stoljeća, preminuo 1348. godine. Aneg-dota o Seigni Johanu dogodila se prema tome za vladavine Filipa Valonskoga ili za njegova prethodnika.

73 Susrećemo nekog Jehana Mictona u gradu Avranchesu 1394, u službi **pendarta** (vješatelja), naime krvnika. On je na vješalima u Mortainu objesio jedno prase službeno osuđeno zbog toga što je ubilo neko dijete iz biskupije Romagny. Izuzev te šaljive zgode, ništa ne ukazuje na njegovu bliskost s našom ludom.

74 Henri Sauval, **Histoire et recherches des antiquités de la ville de Paris** (Povijest i istraživanja starina grada Pariza), Pariz 1724, sv. 1, str. 34. Prema kanoniku Mulleru (Senlis et ses environs — Senlis i njegova okolina, 1896, str. 86), radilo bi se o kopiji nekoga veličanstvenijeg spomenika podignutog u St-Germain-l'Auxerrois, koje je navodno djelo kipara Jeana de Liègea.

75 »**Poeta Regius** na dobrome francuskome znači kraljeva luda (...) Prema tome, Faustus Andrelinus, koji je istodobno nosio naziv **Poeta Regius** i **Regineus**, bijaše ludom kralja i kraljice.« (**Menagiana**, izd. iz 1729, sv. III, str. 183).

76 »Jean-Favre Versoris, benediktinski svećenik, opat u Saint-Jean-d'Angelyju, ispovjednik vojvode de Guyennea, kojega je otrovao u Saint-Severu prilikom ribolova u koji je pošao sa svojom ljubavnicom, gospođom iz Chambes-Monsoreaua, prinčevom ljubavnicom, udovicom Louisa d'Amboisea. Grom je raznio nevaljalog opata u velikom tornju Nantesa kamo ga je zatvorio vojvoda bretonski.« (Dreux de Radier, op. cit., prema **Annales d'Aquitaine** — Akvitanski anali — Jeana Boucheta, IV, dio, str. 277—278).

77 Prema Le Duchatu, nadimak **Caillette** (prepelica) može jedino biti izveden iz naziva za lakovjernu ptičicu. »I odatle«, dodaje on, »možemo zaključiti da su Parižane nazivali **Caillettes**, povezujući naziv s lakovjernošću prepelice, što se jedino odnosi na pariška zazjavala, naime, na one koji nigda nisu izgubili iz vidokruga tornjeve velikoga grada.« — No, vjerujemo li Monnoyu, taj bi nadimak bio »izveden od telećega, janjećega ili ovčjeg crijeva koje se upotrebljava za zgrušavanje mlijeka, odatle su, s ruganja, glupani prozvani **Caillettes**«. Najposlije, prema drugima, preuzet je od podrugljiva naziva **Caillettes** za grb pokrajine Caux koji se tako nazivao od 15. stoljeća; što možda potvrđuje da je naša luda bila podrijetlom iz Cauxa. Jedno je sigurno, riječ je često upotrebljavana čak i za života osobe koja je predmetom našeg zanimanja, i to u pejorativnu smislu. Marot je napisao 1515. kako, ako se ikad zaljubi, pristaje da mu nadjenu naziv **Caillette**. Théodore de Bèze u svom djelu **Passavant** kaže predsjedniku Lizetu: »Ako bi tako govorio, čak i na Sorbonni, drugovi bi te ismijali poput **caillette**.« Navedimo na kraju ulomak iz **Satyre Ménippée**, koji potvrđuje prvobitnu etimologiju riječi: »I nije slučajno da nas drugi narodi nazivaju **caillettes** jer nas, uboge zaglađene prepelice (poput ženki) i odveć lakovjerne, propovjednici i sorbonci prepuštaju osudi tiranina.«

78 Bonaventure Des Périers, **Nouvelles récréations** (Novela II »**Des trois folz, Caillette, Triboulet et Polite**« — O trima ludama, Caillettu, Tribouletu i Politu).

79 Joël Lefèbvre, op. cit., str. 20.

80 **Pohvala ludosti**, navedeno izd., str. 19.

81 Isp. bilješku 78.

82 Jean Marot, **Le Voyage de Venise** (Putovanje iz Venecije), kritičko izdanje Giovanna Trisolinija, Ženeva, Droz, 1977, str. 127—128.

83 Des Périers, **Nouvelles Récréations** (Novela XCVIII: »De Triboulet, fol du roy François premier, et de ses facétieux actes« — O Tribouletu, ludi Franje I, i o šaljivim djelima). Talijanski pripovjedač Domenichi pripovijeda o istoj zgodi ali ne spominje Tribouleta u svojim **Facetie e Motti arguti di alcuni eccellentissimi ingegni**, Firenca 1548.

84 Prema Othonu Melanderu (**Jocorum atque seriorum ... conturiae aliquot**, 1602), tu je izjavu dala luda Leopolda, vojvode austrijskoga, navodno za vrijeme kovanja planova za invaziju na tri švicarska kantona.

85 **Pantagruel**, knjiga III, pogl. XXXVIII: »Comment par Pantagruel et Panurge est Triboulet blasonné« (Kako Pantagruel i Panurgije kuju u zvezde Tribouleta). Prev. Stanislav Vinaver, Prosveta, Beograd 1950, str. 416—417.

86 Pantagruel, knjiga III, pogl. XLV: »Comment Panurge se conseilla á Triboulet« (Kako Panurgije traži savet od Tribouleta) Prev. Stanislav Vinaver, Prosveta, Beograd 1950, str. 435—436.

87 **Življah kao luda i bijah omiljen kraljevima jedino s tog naslova. Barem da u budućnosti uzmognem postati ludom Jupitra, najvećega među kraljevima.** (Igra riječi između **morio** — luda i **morior**, umirem, neprevodiva je na francuski.)

88 Clément Marot, **Chant de Folie de l'origine de Villemanoche** (Pijesan ludosti podrijetlom iz Villemanocha).

89 Pasquier, **Recherches de la France** (Istraživanja Francuske), Pariz, Imprimérie nationale, 1887—1908, sv. VIII, str. 267 i 280; sv. III, str. 741.

90 **Catalogue des Actes de François** Ier, Pariz, Imprimerie nationale, 1887—1908, t. VIII, p 267 et 280; t. III, p. 741.

91 Ibid., sv. VIII, str. 287. i 290.

92 Provansalski znanstvenik M. Rimbault našao je u arhivima Bouches-du Rhône, diplomu Brusquetova sobara, kao i sudski zapisnik o zakletvi koju je položio za vrijeme svog imenovanja Louisu de Ronsardu prijestolonasljednikovu savjetniku i redovnom upravniku«, pjesnikovu ocu. Ta dva dokumenta datiraju od 23. i 24. lipnja 1542, a bijahu objavljeni u: Rimbault, **Jean-Antoine Lombard, dit Brusquet, viguier d'Antibes en 1548** (Jean-Antoine Lombard, zvan Brusquet, zapovjednik Antibesa 1548. god.), Pariz 1905, in octavo. Spomenimo usput da služba prijestolonasljednikova sobara, kao i sve službe vezane uz palaču kraljevske djece, podrazumijeva njegovu mjerodavnost u vezi s pitanjima poreza, danka, solarine, posudbi, državnih poreza, cestarina i drugih nameta.

93 **Brusquet** je provansalski naziv za **stršena** (latinski: **bruscum**); označava također kutijicu od pluta u kojoj se držala sol (Isp. Mistral, **Trésor dou Félibrige** — Pjesničko blago — u vezi s riječi »Brusquet«). Lombardov pseudonim mogao je prema tome i biti aluzijom na **sol** i na **začinjenost** njegovih izreka. **Brusquets** se također nazivahu mali zloćudni psi poput nepodnošljive kujice gosp. Dimacha: »A zar još uvijek vaš mali pas **Brusquet** reži tako bijesno i grize za noge osobe koje dođu k vama?« pita Don Juan svog vjerovnika. (Molière, **Don Juan**, IV, III).

94 Brusquet (ukoliko to nije bio Brantôme koji je iznio anegdotu) je izvukao tu lakrdiju iz zbirke šala pripisanih Gonelli, ludi princa Nicole d'Este, vojvodi Ferrare, zbirku što ju je dotjerao i obogatio Reynaldo iz Mantove, pod naslovom **Facecie del Gonella, composte par Maestro Francesco, dicto maestro Reynaldo di Mantua** (Bologna, 1506, in quarto).

95 Kopiju patentnog pisma Henrika II kojim najzad imenuje Brusqueta zapovjednikom grada Antibesa nalazimo u Raimbaulta, op. cit., str. 10—12. Naznačimo, osim toga, da je Brusquet istodobno zadržao naslov »vratara i čuvara kraljeve palače i snabdjevača Maresilla«, i da je bio opozvan 29. srpnja 1547. u korist stanovitog Mathieua Everarda (isp. **Catalogue des Actes de Henri II** — Katalog ukaza Henrika II — Pariz, Imprimerie nationale, 1979).

96 Na istoj stranici pisano istom rukom nalazimo začudno četiri rukopisa, a riječ je o Portfeljima Antoinea Lancelota (B. N. Ms., N. acq. fr. 9739, fol. 192).

97 Izvorni opis nalazi se u računima kraljeve riznice (isp. Jal, op. cit., str. 601).

98 Tallemant des Réaux pripovijeda gotovo istovjetnu anegdotu, ali pripisujući **zastranjenje** Katarini da Medici, a dobar izrijek Bassompierreu: »Kraljica Majka reče: 'Toliko volim Pariz i Saint-Germain da bih jednom nogom željela biti u jednome a drugom u drugome'. 'A ja', reče Bassompierre, 'ja bih utoliko želio biti u Nanterreu: on je na pola puta.« (**Historiettes** — Povjesnice — izd. Ant. Adam, Pléiade, sv. I, str. 601).

99 Kako god bilo, riječ **siblot** dolazi od latinske riječi **sibilus**, zvižduk.

100 **La Satyre Ménippée**, izd. Charles Labitte, Pariz 1874, str. 108: »Harangue de Monsieur le recteur Roze« (Besjeda gospodina rektora Rozea).

101 Agrippa d'Aubigné, **Confession du sieur de Sancy** (Ispovijest gospodina Sancyja) u **Oeuvres** (Djela), Pléiade, str. 626.

102 Pierre de l'Estoile, **Mémoires-Journaux** (Memoari-novine), Pariz, Lemerre, 1875—1896, sv. II, str. 117.

103 **Perroniana. Editio secunda**, Köln, 1669, str. 50.

104 P. de L'Estoile, op. cit., »Bouffonneries de Chicot« (Chicotove lakrdije), sv. XI, str. 153—154.

105 Na gaskonjskom narječju riječ **chic** označava predmet male vrijednosti a španjolski **chico** znači malen. Francuski jezik zadržao je riječ **chicot** u značenju srušena prijestolja ili razbijena zuba.

106 **Correspondance de Marie de Médicis** (Korespondencija Marije da' Medici), sv. II, str. 246. Pismo navodi J. Mathorez, »Histoire de Chicot, bouffon de Henri III« (Povijest Chicota, lude Henrika III) u **Bulletin du bibliophile** (Bilten bibliofila), 1914, str. 243.

107 Brantôme, **Oeuvres complètes**, izd. Ludovic Lalanne, 1864—1882, sv. V, str. 257. Isp. također: Mergey, **Mémoires** za godinu 1572, izd. du Panthéon littéraire, str. 270. i A. d'Aubigné, **Histoire universelle** (Svjetska povijest), izd. la Société de l'Histoire de France, sv. III, str. 321.

108 Jacques-Auguste de Thou, **Histoire universelle**, London 1734, sv. VI, str. 401.

109 Taj pamflet u formi romana napisao je Arthur Thomas, sieur d'Embry; pojavio se prvi put bez naznake mjesta izdavanja i datuma (prema P. de L'Estoileu 1605. god., op. cit., sv. VIII, travanj 1605) i imao više izdanja u toku 17. i 18. stoljeća.

110 P. de L'Estoile, op. cit., av. V, str. 167—168.

111 Agrippa d'Aubigné, **Confession du sieur de Sancy** (Ispovijesti gospodina Sancyja), knjiga II, pogl. I: »Dialogue du Mathurine et du jeune du Perron« (Dijalog između Mathurine i mladoga du Perrona), u **Oeuvres** Pléiade, str. 626.

112 Pierre Colins, **Histoire des choses les plus mémorables advenues en l'Europe depuis 1130 jusques à notre siècle** (Povijest najznačajnijih događaja što su se zbili u Evropi od 1130. do našeg stoljeća), 2. izd., Tournai 1643, in quarto, str. 728—729.

113 **Journal de Jean Héroard sur l'enfance et la jeunesse de Louis XIII**, izd. Soulié et Barthélemy, Pariz, Firmin-Didot, 1868, sv. I, str. 56, 69, 226, 263, i sv. II, str. 4.

114 **Perroniana** naziv je što mu dodjeljuje Le Marchand, ali u **Voyage de maistre Guillaume en l'autre monde** (Putovanje meštra Guillaumea na drugi svijet) on kaže: »Meštar Guillaume, trgovac iz Louviersa, sin Guillaumea Marchanda, apotekara . . .« (str. 9).

115 P. de L'Estoile, op. cit., sv. VI, str. 219—220.

116 Sigogne, **Oeuvres satyriques compplètes** (Sabrana satirička djela), izd. Fleuret i Perceau, Pariz 1920, str. 38.

117 **Discours de Me Guillaume et de Jacques Bonhomme, homme, paysan, sur la deffaicte de 35 poules et le coq, faite en un souper par trois soldats** (Razgovor između Meštra Guillaumea i Jacquesa Bonhommea, čovjeka, seljaka, o stradanju 35 kokošaka i jednog pijetla što su ih tri vojnika priredila za jednu večeru), 1614, in octavo, str. 9.

118 **Evangiles des quénoilles, faictes en l'honneur et exaulcement des dames** (Evanđelje preslice, napisano u čast i pohvalu gospođama). Zbirka iz 14. stoljeća koja je bila vrlo omiljena u 16. st.

119 Louis Bourgeois, pseudonim Madame Boursier, **Récit véritable de la naissance de mes seigneurs et dames les enfants de France, avec les particularitez qui y ont esté**, (Istinit prikaz rođenja moje gospode i gospođa kraljevske djece Francuske, uz svojstvene im pojedinosti), Pariz 1609.

120 Isp. Jean Héroard, op. cit., sv. I, str. 69—70, 88, 195—196, 198, 218, 219, 368—369; sv. II, str. 100.

121 Pariz, 1612, in octavo, str. 72.

122 **Commandements** (Zapovijesti) je ponovno tiskano Le Duchat, nakon **Aventures du baron de Faeneste** (Pustolovine baruna de Faenestea), Amsterdam 1713, str. 280—283.

123 **La Réponse de Maistre Guillaume au soldat françois, faicte en la présence du roy à Fontainebleau, le huictième septembre mil six cens quatre** (Odgovor Meštra Guillaumea francuskom vojniku, dan u prisutnosti kralja u Fontainebleau, osmoga rujna tisuću šest stotina četvrte), 1604, in octavo, str. 57. Nekoliko ponovljenih izdanja.

124 **Le Triomphe de Maistre Guillaume contre la victoire du du soy disant Soldat François**, (Trijumf Meštra Guillaumea naspram pobjede takozvanog francuskog vojnika), 1606, in-12⁰, str. 23.

125 **Maistre Guillaume rendu soldat par nécessité, depuis le le bruit de la guerre** (Meštar Guillaume postao vojnik po nuždi, zbog navještaja rata), s.l.n.d., in octavo, str. 16.

126 **La Maladie de M. Guillaume, morfondu au voyage de l'autre monde, revenant de voir Monsieur son bon amy** (Bolest G. Guillaumea koji se prehladio u toku putovanja na drugi svijet, kamo je išao da posjeti Gospodina, svoga dobrog prijatelja), Pariz, Fleury Bourriquant, 1612, str. 15.

127 **Advis de Me Guillaume, nouvellement retourné de l'autre monde, sur le sujet de l'Anticoton, composé par P.D.C., c'est-à-dire Pierre du Coignet, jadis mort, et depuis n'a guères ressuscité**, (Savjet meštra Guillaumea koji se nedavno vratio s drugoga svijeta, po pitanju Anticotona, sastavljeno od P.D.C., tj. Pierrea du Coigneta, preminula i otad neuskrsla), 1611, in-12⁰, str. 68.

128 **Le Tombeau de l'Anticoton, mis à mort par Maistre Guillaume, sur la dispute de leurs escrits** (Anticotonov grob, kojega je usmrtio Meštar Guillaume, nakon svađe u vezi s njihovim napisima), Pariz, Meiner, 1611, in octavo, str. 12.

129 **Rencontre de Me Guilaume et d'un messager de fortune, parlant des affaires de ce temps**, (Susret meštra Guillaumea i predskazatelja sudbine za kojeg razgovaraju o događajima vremena), 1620, in octavo, str. 16.

130 **L'Estonnement de Maistre Guillaume sur le changement de la Cour**, (Čuđenje Meštra Guillaumea zbog promjena na dvoru), 1624, in octavo, str. 12.

131 **Le Grand Triomphe de Maistre Guillaume sur les affaires de ce temps** (Veliki trijumf meštra Guillaumea u vezi sa zbivanjima njegova vremena), Rouen, Jacques Besongne, 1617, in octavo, str. 8.

132 **Le Voyage de Maistre Guillaume touchant le marquis d'Ancre** (Putovanje meštra Guillaumea koje ga je dovelo do markiza d'Ancrea), Pariz, Jean Sara, 1617, in octavo, str. 8.

133 **Les Articles des cayers généraux de France, présentés par Maistre Guillaume aux Estats** (Izvaci iz općih knjiga Francuske što ih je Meštar Guillaume podastro staležima), Pariz, 1615, in octavo, str. 15.

134 **L'Alphabet moral de Maistre Guillaume, addressé aux françois pour leur servir d'instruction du temps qui court** (Čudoredna abeceda Meštra Guillaumea upućena Francuzima da im posluži kao uputa u vremenu što otječe), Lyon, Guichard Failly, 1616, in octavo, str. 13.

135 **Le Désert des muses** (Pustinja muza), str. 66.

136 Julien Peleus, **Les Plaidoyez** (Pledoajei), Pariz, F. Huby, 1614, in quarto, f°35 r°l v°.

137 Originalni tekst te presude nalazimo u: Félibien, **Histoire de la ville de Paris** (Povijest grada Pariza), 1725, sv. V, str. 44. U vezi s time možemo konzultirati i **L'Histoire du théâtre françois** (Povijest francuskog kazališta), što su je sastavila braća Parfaict (1734—1749), sv. III, str. 252 i **Récréations historiques** Dreuxa du Radiera, sv. I, str. 41—42. S druge strane, Furetière nas upućuje da je i više od pola stoljeća nakon nestanka Princa luda, još u kazalištu Bourgogne postojala jedna loža koja se nazivala Angouleventovom ložom.

138 Héroard, op. cit., sv. I, str. 227, 228, 387; sv. II, str. 81.

139 **Discours sur l'apparition et faits prétendus de l'effroyable Tasteur. Dédié à Mesdames les poissonnières, harengères, fruitières et autres, qui se levent du matin d'auprès de leur maris. Par Angoulevent.** (Govor o pojavi i navodnim djelima strašnoga Tasteura. Namijenjeno gospođama ribaricama, prodavačicama haringi, voćaricama i drugima koje ustaju zorom zajedno sa svojim muževima. Napisao Angoulevent), Pariz, Nicolas Martinaut, 1613, in octavo, str. 10—11; obn. izd. u **Var. hist. et litt.** (Povijesne i književne raznolikosti), izd. Fournier, sv. II, str. 34—47.

140 **Les Satyres bastardes et autres oeuvres folastres du cadet Angoulevent, sieur d'Angoulême** (. . .) (Kopilanske satire i druge luckaste nepodopštine kadeta Angouleventa, gospodina iz Angoulêmea), Pariz, Antoine Estoc, 1615, in-12°, III—172. Zbirka sadrži 168 zgoda slobodna sadržaja. Uzevši ime Princa luda, kaže Nodier, Estoc »se htio osloboditi odgovornosti pisanja loše knjige«.

141 **L'Archi-sot. Echo satyrique** (. . .) (Nadriglupan. Satirička jeka) S. l., 1605, in octavo, str. 8; obn. izd. u **Var.hist. et litt.**, izd. Fournier, sv. VII, str. 37—52.

142 **La surprise et fustigation d'Angoulevent, poëme héroïque addressé au Comte de Permission par l'Archipoëte des pois pilez** (Angouleventovo iznenađenje i šibanje, herojska pjesma upućena Grofu de Permissionu od Nadripjesnika oguljena graška), Pariz, 1603; obn. izd. u **Var. hist. et litt.** izd. Fournier, sv. VIII, str. 81—91.

143 Glagol **engouler ili engoler** (od **gula** — njuška) kojega je podrijetlo u 12. stoljeću, znači **staviti u usta, progutati**. Furetière ga spominje još u 12. stoljeću u značenju **progutati jednim zalogajem** ali primjećuje da je »ta riječ stara i može se još upotrijebiti jedino u šaljivu smislu«. **Engoulevent** prema tome označuje onoga tko **guta zrak.** Označuje se njome također vrapca koji jede kukce. Angoulevent je doslovce onaj tko ostaje otvorenih usta, muholovac, naivac; odatle nadimak Princu Luda.

144 Isp. Margaret Mc Gowan, **L'Art du ballet de Cour en France** (Umjetnost dvorskog baleta u Francuskoj) (1581—1643), Pariz, izd. C.N.R.S., 1978, str. 67, br. 92. Isti nas autor upućuje da je Guèrin igrao vlastiti lik u **Ballet de la Boulangère** (Balet pekarice) 1617. g.

145 P. de L'Estoile, op. cit., veljača 1610.

146 Živio je još 1620, jer ga se spominje u travnju te godine među vjerovnicima pokojne kraljice koji su rukovodili preuzimanjem njezine imovine. Sudski zapisnik o posjetu i procjeni u glasovitoj palači u Rue de la Seine objavio je Charles Duplomb u **L'Hôtel de la reine Marguerite** (Palača kraljice Margarete), Pariz, Léon Willem, 1881.

147 **Arch. Nat.**, K 199, fol. 13 v°.

148 Malherbe, **Oeuvres complètes**, izd. Lud. Lalanne, 1862—1869, sv. III, str. 249—250.

149 Margaret Mc Gowan, op. cit., str. 107.

150 Isp. Tallemant des Réaux, op. cit., sv. I, str. 336.

151 Ibid., sv. II, str. 797—798.

152 Ibid., sv. I, str. 339.

153 Pismo od 18. ožujka 1678.

154 Jean Loret, **La Muze historique, ou receuil de lettres en vers** (Historijska muza, ili zbirka pisama u stihu), Pariz 1857—1891, sv. I, str. 465.

155 Navod Pierrea Darmona u **Le Mythe de la procréation à l'âge baroque** (Mit rađanja u doba baroka), Paris, Seuil, 1981, str. 107. Originalni tekst objavljen je u obliku knjižice od osam stranica s naslovom **Arrest notable de la Cour de Parlament de Grenoble, donné au profit d'une Damoiselle, sur la naissance d'un sien fils, arrivéé quatre ans après l'absence de son mary, et sans avoir eu coignoissance d'aucun homme, suivant le rapport fait en ladite cour par plusieurs médecins de Montpellier, sages-femmes, matrones et autres personnes de qualité** (Uvažena odluka Suda Parlamenta Grenoblea, donesena u korist jedne Gospođice u vezi s rođenjem njezina sina koji se rodio četiri godine po odsutnosti njezina supruga a da nije bila u vezi s bilo kojim muškarcem, u skladu s izvještajem što su ga rečenome sudu podnijeli nekoliko liječnika iz Montpelliera, babica, uglednih gospođa i drugih kvalificiranih osoba), Pariz, 1637, in-2°.

156 Pierre Darmon, op. cit., str. 108.

157 Isp. Tallemant (**Historiettes**, nav. izd., sv. I, str. 61—62) čije svjedočanstvo potvrđuje Guy Patin. Isp. također P. Darmon (op. cit., str. 107—108. i 112) koji doduše tvrdi da je sudska odluka obmana ali ne navodi ime njezina autora.

159 **Menagiana**, Pariz, 1729, sv. I, str. 18; sv. II, str. 205; sv. III, str. 53.

160 **Délices de la poésie galante** (Draži ljubavna pjesništva), prvi dio, 1665, str. 232.

161 **Marazakinianu** je ponovno objavio u prošlom stoljeću Philomneste Junior, Pariz, Librairie des bibliophiles, 1875.

162 Pismo Horaceu Walpoleu od 15. srpnja 1768, u **Oeuvres de Voltaire** (Voltaireovovo djelo), Pariz, Garnier, 1878, sv. XLVI, str. 80.

163 **Anecdotes du règne de Louis XIV** (Anegdote za vladavine Luja XIV), u **Oeuvres de Voltaire**, nav. izd., sv. XIV, str. 439.

164 Zahvaljujem Roselyne Laplace, koja priprema studiju o Boutetu de Monvelu, da mi je podastrla ovaj ulomak iz njegovih neobjavljenih **Memoara.**

165 Georges Balandier, **Le Pouvoir sur scène** (Moć na pozornici), Pariz, Balland, 1980, str. 80.

166 Catherine Clément, **Vies et légendes de Jacques Lacan** (Životi i legende Jacquesa Lacana), Pariz, Grasset, zbirka »Figures«, 1981, str. 63.

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U RIJECI

Bibliografija

Arnaud D'Agnel, **Les Comptes du roi René**, Pariz, Alph. Picard, 1908—1910, sv. 3.

Bakhtine (Mikhaïl), **L'Oeuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Age et sous la Renaissance**, Pariz, Gallimard, »Bibliothèque des idées«, 1978.

Balandier (Georges), **Le Pouvoir sur scène**, Pariz, Balland, 1980.

Bercé (Yves-Marie), **Fête de Révolte: des mentalités populaires du XVIe au XVIIIe siècle**, Pariz, Hachette, 1976.

Bourgy (Victor), **Le Bouffon sur la scène anglaise au XVIe siècle**, Université de Lille III, 1969.

Cabanès (Dr. Augusti), **Moeurs intimes du passé**, 3e série.

Caillois (Roger), **L'Homme et le sacré**, Pariz, Gallimard, coll. »Idées«, 1976.

Canel (A.), **Recherches historiques sur les fous des rois de France et accessoirement sur l'emploi du fou en général**, Pariz, Lemerre, 1873.

Catalogne (M.), »La gentille folle de la vielle cour«, u **Révue régionaliste des Pyrénées**, 1954, br. 121—122.

Cevoule-Anglès (Félix), »Jehan-Antoine Lombard, dit Brusquet, fou du roi, 1520—1565« u **Bulletin de la Société d'études scientifiques et archéologiques de Draguignan**, 1962, sv. VII.

Cimber (L.) i Danjou (F.), **Archives curieuses de l'histoire de France, depuis Louis XI jusqu'à Louis XVIII**, Pariz, Beauvais 1834—1841, sv. 27.

Cox (Harvey), **La fête des fous. Essai théologique sur les notions de fête et de fantaisie** (prev. Luce Giard), Pariz, Seuil, 1971.

Dobiache-Rojdestvensky (Olga), **Les poésies des Goliards, groupées et traduites avc le texte latin en regard**, Pariz, Rieder, 1931.

Doran (John), **The History of Court fools**, London, 1858.

Dreux du Radier (Jean-François), **Récréations historiques, critiques, morales et d'érudition, avec l'histoire des fous en titre d'office**, Pariz, 1767, sv. 2.

Du Tilliot, **Mémoires pour servir à l'histoire de la fête des Foux qui se faisoit autrefois dans plusieurs églises**, Lausanne i Genève, 1741.

Duvignaud (Jean), **L'Acteur. Esquisse d'une sociologie du comédien**, Pariz, Gallimard, 1965.

Erasme, **Eloge de la folie**, prev. Pierre de Nolhac, Pariz, Garnier-Flammarion, 1964.

Floegel (Chr.-Fred.), **Geschichte der Hofnarren**, Leipzig 1789.

Folie et déraison à la Renaissance. Colloque international tenu en novembre 1973, izd. L'Université libre, Bruxelles, 1976.

Foucault (Michel), **Histoire de la folie à l'âge classique**, Pariz, Gallimard, zbirka »Tel«, 1976.

Gazeau (A.), **Les Bouffons**, Pariz, Hachette, »Bibliothèque des merveilles«, 1882.

Hecart, **Stultitiana ou petite biographie des fous de la ville de Valenciennes**, 1823.

Heers (Jacques), **Fêtes, jeux et joutes dans les sociétés d' Occident à la fin du Moyen Age**, Pariz-Montréal, 1971.

Jal (A.), **Dictionnaire critique de biographie et d'histoire**, 2. izd., Pariz, 1872.

Joubert, »Fous, folles et artistes de la cour du roi René«, u **Revue de Bretagne et d'Anjou**, sv. IV.

Klein (Robert), »Le thème du fou et l'ironie humaniste«, u: **La Forme et l'intelliegence**, Pariz, Gallimard, »Bibliothèque des sciences humaines«, 1970.

Lacroix (Paul), **Les deux fous: Histoire du temps de François I (1524), précédée d'un essai historique sur les fous des rois de France**, Pariz, 1837, sv. 2.

Lalanne (Dr.), »La Fête des fous«, u **Révue lorraine d'anthropologie**, 1930—1931, t. III.

Leber (Charles), **Monnaies inconnues des évêques des innocents, des fous, ... recueillies et décrites par M.M.J.R. (Rigollot) d'Amiens; avec des notes et une introduction sur les espèces de plomb, le personnage du fou et les rébus dans le Moyen Age**, Pariz, 1837.

Lecoy de la Marche (A.), **Le roi René, sa vie, son administration, ses travaux artistiques et littéraires**, Pariz, Firmin-Didot, 1875, sv. 2.

Lefebvre (Joël), **Le Fols et la folie. Etude sur les genres du du comique et la création littéraire en Allemagne pendant la Renaissance**, Pariz, Klincsieck, 1968.

Lelievre (J.), »Brusquet, le fou du roi«, u **Bulletin de la société des amis d'Anet**, 1962, br. 15.

L'Estoile (Pierre de), **Mémoires-Journaux**, Pariz-Lemerre, 1875—1896, sv. 12.

Lever (Maurice), »Les bouffons et le roi«, u **L'Histoire**, veljača 1981, br. 31.

Lever (Maurice), »Le mythe du fol«, u **Magazine littéraire**, srpanj-kolovoz 1981.

L'Hôte (Jean-Marie), **Le Tarot. Discours en forme de cataloque à propos d'une exposition sur les tarots, réalisée par la Maison de la culture d'Amiens**, La Bibliothèque volante (izd. J.-J. Pauvert), br. 1, travanj 1971.

L'Hôte (Jean-Marie), **Le symbolisme des jeux**, Pariz, Berg-Belibaste, 1976.

L'Hôte (Jean-Marie), **Lel Tarots**, Paris, Atlas, 1978.

Mathorez (J.), »Notes sur maître Guillaume, fou de Henri IV et de Louis XIII. Contribution à l'histoire de la presse française«, u **Revue des livres anciens**, 1913, t. I.

Mathorez (J.), »Histoire de Chicot, bouffon de Henri III«, u **Bulletin du bibliophile**, 1914.

Montgredien (Georges), »Maître Guillaume, bouffon de Henri IV«, u **Mercure de France**, 15. kolovoza 1939.

Moreau (Pierre), **Fous et bouffons. Etude physiologique, psychologique et historique**, Pariz, 1885.

Murray (H. J. R.), **A History of chess**, Oxford, Clarendon Press, 1913.

Piponnier (Françoise), **Costume et vie sociale: la cour d'Anjou, XIV-XVe siècle**, Pariz, La Haye, Mouton, 1970.

Prost (Bernard), **Inventaires mobiliers et extraits des comptes des ducs de Bourgogne, de la maison de Valois (1363—1477)**, Pariz, E. Leroux, 1902—1903, sv. 2.

Raimbault (M.), **Jean-Antoine Lombard, dit Brusquet, viguier d'Antibes en 1584**, Pariz, 1905.

Reiffenberg (baron de), **»Histoire des fous en titre d'office«, u Le Lundi; nouveaux récits de Marsilius Brunck**, Bruxelles, L. Hauman, 1835.

Swain (Barbara), **Fools and folly during the Middle Age and the Renaissance**, New York 1932.

Schwammberger (Adolf), »Von Hofnarren in und aus Franken«, u **Jahrbuch für frankische Landerforschung**, 1974—1975, br. 34/35.

Tietze-Conrat, **Dwarfs and gesters in art** (translated from the german by Elisabeth Osborn), New York, Phaidon publishers inc., 1957.

Trevedy (J.), »Fous, folles et astrologues à la cour de Bretagne«, u **Bulletin de la société archéologique du Finistère**, Quimper-Rennes, 1891.

Tristan (Frédérick) i Lever (Maurice), **Le Monde à l'envers**, Pariz, Atelier Hachette-Massin, 1980.

L'Umanesimo e la »Follia«, zbornik tekstova (E. Castelli. M. Bonicatti. P. Mesnard, R. Giorgi, I. L. Zupnick, E. Grasi, A. Chastel, F. Secret, R. Klein), Rim, Abete, 1971.

Welsford (Enid), **The Fool, his social and literary history**, London 1935.
Wirth (Oswald), **The Tarot des imagiers du Moyen Age**, Paris, Nourry, 1927.

Zijderveld (A.-C.), »De Hofnar als instituut«, u **Spiegel Historiael**, II, 1976.

Sadržaj

Prvo poglavlje
Božanska ludost 7

Drugo poglavlje
Čovjek s palicom lude 27

Treće poglavlje
Kolektivna luda 55

Četvrto poglavlje
Kućna luda 75

Peto poglavlje
Institucionalna luda 97

Šesto poglavlje
Morozof ili luda-mudrac 129

Sedmo poglavlje
Romantična luda 151

Osmo poglavlje
Politička luda 169

Deveto poglavlje
»Turobno zadovoljstvo . . . « 205

Epilog
Luda danas 223

Bilješke 231

Bibliografija 243

29-06-2006

29-09-2006

26-06-2018

14-09-2010

2-12-2010

20-06-2011

21-11-2011

25-11-2011

23-12-2015

19-12-2017

1-02-2012

21-04-2012

11-04-2018

12-06-2012

12-06-2012

3-07-2012

25-02-2013

09-11-2016

25-10-2023

20-03-2017

12-04-2017

25-05-2017

07-11-2019

17-11-2021

07-11-2022

R 2020

R 201

930.85
LEV
p

E7940

Knjižnica B.Ogrizovića